

časopis za odgoj i obrazovanje

بَاشِيكَوَالْاَلَمَامِيَّةُ وَالْاَلَمَامِيَّةُ

101
novi

muallim

proljeće 2025 • god. XXVI • br. 101
cijena 10 KM, za inozemstvo 10 €

**HUSEIN
KAVAZOVIĆ**
OSVRT NA NAUČNI
RAD DR. MEHMEDA
BEGOVIĆA
"O IZVORIMA
ŠERIJATSKOG PRAVA"

**ENIZ
PATKOVIĆ**
OSOBNOST
ZNAJA I
SPOZNAJE U
ISLANSKOJ
TRADICIJI

**ENES
KARIĆ**
KOPAH – SRPSKI
PRIJEVOD KUR'ANA
MIĆE LJUBIBRATIĆA:
130 GODINA OD
PRVOG IZDANJA

**AMELA
NUMANAGIĆ**
ŽENSKA
MUKABELA
U SARAČICI
DŽAMIJI
U VISOKOM

NOVI MUALLIM

Časopis za odgoj i obrazovanje
proljeće 2025 • god XXVI • br. 101

Izdavač

Udruženje ilmijje
Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini

Za Izdavača
Nesib Hadžić

Glavni urednik
Elvir Duranović

Redakcija

Ahmet Alibašić, Zehra Alispahić,
Mevludin Dizdarević, Haris Dubravac,
Hasan Džilo, Saudin Gobeljić,
Nedžad Grabus, Salih Grabus,
Mensur Husić, Hikmet Karčić,
Sumeja Ljevaković-Subašić,
Muhammed Okanović, Armina Omerika,
Ermin Sinanović, Omer Spahić,
Rifet Šahinović i Senada Tahirović

Naučni savjet časopisa

Ferid Dautović, Sedad Dizdarević,
Vahid Fazlović, Nesib Hadžić,
Aziz Hasanović, Dževad Hodžić,
Mehmed Kudić, Munir Mujić,
Muharem Omerdić, Enes Pelidija,
Fuad Sedić, Meho Šljivo i Edina Vejo

Sekretar Redakcije
Amir Zimić

Lektura
Adaleta Kadić

Prijevod rezime

Subhi Wassim Tadei (arapski)
Amra Kaljanac (engleski)

UDK

Adisa Žero

Dizajn i prijelom
Mahir Sokolija

Fotografija na naslovnoj strani:
Arnaudija džamija u Banjoj Luci,
Jasmin Merdan

Štampa

Grafika Šaran d.o.o. Sarajevo

Tiraž
1.000

Adresa: Gazi Husrev-begova 56a,
71000 Sarajevo,
Telefon: ++387 (33) 236-391;
<http://ilmijja.ba/novi-muallim/>
E-ISSN 2566-3208
glavniurednik@ilmijja.ba
pretplata@ilmijja.ba

Uplate

U KM na broj računa:
1410010000274481 kod Bosna Bank
International DD Sarajevo uz naznaku
"za Novi Muallim"

Časopis izlazi tromjesečno

Rukopisi, fotografije i zapisi se ne vraćaju!

Stavovi u objavljenim tekstovima
odražavaju stavove autora, ali ne i nužno
stavove Redakcije Novog Muallima.

Novi Muallim indeksiran je u CEEOL bazi

ELVIR DURANOVIĆ: Uvodnik2

PUTOKAZI

ENIZ PATKOVIĆ: Osobnost znanja i spoznaje u islamskoj tradiciji 3

SAGLEDAVANJA

ENES KARIĆ: KOPAH – Srpski prijevod Kur'ana Miće Ljubibratića:
130 godina od prvog izdanja7

TEMA BROJA

HILMO NEIMARLIJA: Uvodna riječ na okruglom stolu povodom
obilježavanja 120 godina od rođenja akademika Mehmeda Begovića18
HUSEIN KAVAZOVIĆ: Osvrt na naučni rad dr. Mehmeda Begovića
"O izvorima šerijatskog prava"20
EKREM TUCAKOVIĆ: Akademik Mehmed Begović:
Fragmenti iz biobibliografije23
ENES DURMIŠEVIĆ: Akademik Mehmed Begović – čovjek
aristokratskog uma28
NEDIM BEGOVIĆ: Djelo akademika Mehmeda Begovića
na polju nauke šerijatskog prava32
AMIR MAHIĆ: Prijevod i prikaz
doktorske disertacije akademika Mehmeda Begovića37

MUALLIM

DIJANA SULEJMANOVIĆ: Religioznost mladih Z generacije42

ISLAMSKE TEME

ALMIR PRAMENKOVIĆ: Odnos Božije esencije i Njegovih atributa
u kontekstu transcendencije i vječnosti u mišljenju
imama Ebu Mensura el-Maturidija50
SELMA PANDŽIĆ: Duhovna dimenzija islamske tradicionalne
umjetnosti tazhiba: Osvrt na Mushaf Fadil-paše Šerifovića57

ČLANCI

ELVIR DURANOVIĆ: Izgradnja islamskih vjerskih objekata
na području sreza Tuzla početkom šezdesetih godina XX stoljeća63

ESEJ

AMELA NUMANAGIĆ: Ženska mukabela u Saračici džamiji u Visokom71

25 GODINA NOVOG MUALLIMA

AMIR ZIMIĆ: Svečano obilježen izlazak iz štampe 100. broja *Novog Muallima*76

PRIKAZI

NUDŽEJMA SMOLO: Hifz Kur'ana u Bosni i Hercegovini i Sandžaku
1984-202181
HARIS DERVIŠEVIĆ: Kako je rastao Muzej islamske kulture i umjetnosti82
EMINA ČEMAN-KIREMITCI: Analiza ranomekanskis sura83

Uvodnik

Svoju misiju *Novi Muallim* postiže objavljivanjem tekstova s ciljem proširivanja spoznaja o odgoju i obrazovanju, odnosno produbljivanja svijesti o značaju znanja za uspravljanje čovjeka i njegovo preuzimanje emaneta Božijeg halife na Zemlji, kojeg, shodno kur'anskom tekstu, bez znanja nije kadar na zadovoljavajući način ispuniti. U tom smislu 101. broj *Novog Muallima* u rubrici *Putokazi* otvaramo tekstom Eniza Patkovića "Znanje i spoznaja". Autor u radu, metodom teorijske analize izvora islama, govori o osobitosti znanja u islamskoj tradiciji i komplementarnosti znanja i vjere.

Kur'an je temeljni izvor znanja u islamu uslijed čega je nužno kontinuirano izučavanje njegovih značenja i poruka. Kroz tekst "KOPAH – srpski prijevod Kur'ana Miće Ljubibratića, 130 godina od prvog izdanja", koji objavljujemo u rubrici *Sagledavanja*, Enes Karić nas upoznaje s Mićom Ljubibratićem, autorom prvog prijevoda Kur'ana na neki od južnoslavenskih jezika, historijskim okolnostima u kojima je ovaj prijevod nastao, njegovim stilskim specifičnostima te recepciji ovog djela u Srbiji i Bosni i Hercegovini.

Prošle, 2024. godine navršilo se 120 godina od rođenja akademika Mehmeda Begovića, učenjaka koji je svojim neumornim radom ostavio dubok trag u nauci šerijatskog prava. Tim povodom, u okviru *Tezkiretname* Rijaseta Islamske zajednice, u Sarajevu je održan okrugli sto. Budući da je živio i radio u Beogradu, akademik Mehmed Begović u Bosni i Hercegovini nije dovoljno poznat. S ciljem upoznavanja čitalaca *Novog Muallima* s njegovim grandioznim naučnim naslijeđem, rubriku *Tema broja* posvetili smo ovom velikom učenjaku i čovjeku. U prvom radu, "Uvodna riječ na okruglom stolu povodom obilježavanja 120 godina od rođenja akademika Mehmeda Begovića", autor Hilmo Neimarlija na sebi svojstven način, kroz nekoliko specifičnih primjera, skicira sliku akademika Begovića, tihog humaniste blage naravi i velikog znalca.

Naučnim radom akademika Begovića bavi se tekst Huseina Kavazovića "Osvrt na naučni rad dr. Mehmeda Begovića 'O izvorima šerijatskog prava'" u kojem autor predstavlja Begovića kao iznimno cijenjenog učenjaka i vrsnog poznavaoa šerijatskog prava, njegovih izvora i historije.

Ekrem Tucaković u radu "Akademik Mehmed Begović: Fragmenti iz biobibliografije" donosi zanimljive podatke o životu akademika Begovića, njegovom velikom naučnom opusu i autorima koji su o njemu objavljivali istraživačke i prigodne tekstove.

U fokusu rada "Akademik Mehmed Begović – čovjek aristokratskog uma" autora Enesa Durmiševića jeste naučni i društveni angažman akademika Begovića koji je rezultirao članstvom u brojnim domaćim i međunarodnim naučnim asocijacijama kao i njegova reformatorska pozicija na polju šerijatskog prava. Durmišević se posebno osvrnuo na detalje iz biografije akademika Begovića koji otkrivaju njegovu plemenitu čud i čovječnost.

Najveći doprinos akademik Begović dao je u naučnoj oblasti islamsko pravo. O njegovim djelima iz ove oblasti, metodološkim karakteristikama i sadržaju tih djela govori tekst Nedima Begovića "Djelo akademika Mehmeda Begovića na polju nauke šerijatskog prava".

Akademik Mehmed Begović doktorski rad pod naslovom *De l'Évolution du Droit Musulman en Yougoslavie* odbranio je na Pravnom fakultetu Univerziteta u Alžiru. Rad je ocijenjen najvišom ocjenom i dobio je nagradu Univerziteta. Amir Mahić u tekstu "Prijevod i prikaz doktorske disertacije akademika Mehmeda Begovića" donosi prikaz cjelokupnog sadržaja Begovićeve doktorske disertacije uz lična zapažanja o vrijednosti disertacije i njenom značaju za izučavanje šerijatskog prava.

U rubrici *Muallim* objavljujemo tekst "Religioznost mladih Z generacije" u kojem autorica Dijana Sulejmanović predstavlja rezultate istraživanja religioznosti među pripadnicima Z generacije, mladih rođenih između 1996. i 2010. godine. Rezultati provedenih istraživanja pokazuju da mladi Z generacije imaju visok stepen religioznosti koju karakterizira individualizirani pristup religijskim uvjerenjima, što može biti značajno u planiranju aktivnosti za mlade na različitim nivoima u okviru Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini.

Rad "Odnos Božije esencije i Njegovih atributa u kontekstu transcendencije i vječnosti u mišljenju imama Ebu Mensura el-Maturidija" autora Almira Pramenkovića, kojeg objavljujemo u rubrici *Islamske teme*, bavi se konceptom Božije vječnosti, Njegovim odnosom prema vremenu te suodnosom Božije esencije i Njegovih atributa u stavovima imama El-Maturidije.

U istoj rubrici donosimo tekst Selme Pandžić "Duhovna dimenzija islamske tradicionalne umjetnosti tazhiba – Osvrt na Mushaf Fadil-paše Šerifovića". Autorica u radu pojašnjava tehniku *tazhiba* koja ishodi iz ljubavi prema nauci i knjizi, donosi kratak pregled razvoja ove tehnike s posebnim osvrtom na ukrasne motive iluminiranog Mushafa Fadil-paše Šerifovića koji se čuva u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu.

Elvir Duranović u radu "Izgradnja islamskih vjerskih objekata na području sreza Tuzla početkom šezdesetih godina XX stoljeća", u rubrici *Članci*, tematizira pitanje izgradnje džamija u Bosni i Hercegovini u prvim desetljećima komunističke vlasti nakon Drugog svjetskog rata. Autor je na nekim primjerima iz tuzlanskog sreza s početka 60-ih godina XX stoljeća predstavio svu kompleksnost birokratskog aparata državnih vlasti uspostavljenog s ciljem demoralisanja vjernika u procesu obnove starih ili izgradnje novih džamija.

Učenje mukabele tokom mjeseca ramazana duboko je ukorijenjena praksa u islamskoj tradiciji Bošnjaka. Uz primarno muške mukabele, u nekim gradovima u Bosni i Hercegovini i prije Agresije na našu zemlju njegovale su se ženske mukabele. Amela Numanagić u radu "Ženska mukabela u Saračići džamiji u Visokom" predstavlja jednu od tih mukabela. Na osnovu usmenih predanja i svjedočanstava učesnica ženske mukabele autorica govori o ovoj značajnoj tradiciji koja se njeguje u Visokom i njenom značaju za dodatnu edukaciju i socijalnu uključenost Bošnjakinja u ovom gradu.

Elvir Duranović

OSO BENOST ZNANJA I SPOZNAJE U ISLAMSKOJ TRADICIJI

Eniz PATKOVIĆ

Islamski pedagoški fakultet Univerziteta u Zenici
patkovic70@gmail.com

SAŽETAK: Predmet ovog teorijskog deskriptivnog istraživanja bila je osobenost znanja i spoznaje u islamskoj tradiciji. Korištena je metoda teorijske analize u tretiranju konsultiranih relevantnih izvora utemeljenih na Kur'anu i sunnetu. Znanje i spoznaja u islamskoj tradiciji objašnjeni su kroz izdvojene ključne varijable: znanje i spoznaja, spoznaja i spoznavalac, stjecanje znanja, korist znanja, granice i dometi znanja. Izveden je zaključak kako se tamo gdje je stala objašnjavajuća i spoznajna moć nauke, nastavila i nastavlja spoznaja i saznajna moć vjere, a koja po islamskom učenju nudi odgovore na ključna filozofska pitanja.

Ključne riječi: znanje, spoznaja, spoznavalac, Kur'an, sunnet

Znanje i spoznaja

Spoznati čovjeka, to krunsko stvo-
renje Božije, njegov bitak i suštinu, bila
je enigma i tema svih velikih umova
svijeta. Odgonetanje tajni njegovog
bitka nije lagan posao, na tom putu
mnogi su se umorili, a da nisu stizali
do adekvatnih odgovora. Bilo je onih
koji su shvatali kompleksnost i zago-
netnost fenomena koji se čovjekom
zove, ali i onih koji su poistovjetivši
ga s kompleksnim mašinama redu-
cirali isto to biće na nivo animalnog.
Tretirati ga kao takvog ne bi bilo ništa
drugo nego smatrati čovjeka dvonož-
nom životinjom, koja poput svih ostalih
uprisutnjenih u svijetu pojavnog ima
samo svoje strasti i porive. Za razliku
od zapadnog svijeta koji 'živi' na ideji
darvinizma, odnosno materijalizma, i
koji svoje današnje naučne rezultate
i spoznaje veže za period renesanse,
muslimani se u okrilju nauke nalaze
od prvih riječi Objave: "Ikre' – Uči,

čitaj". (Kur'an, 96:1) Tamo gdje je stala
objašnjavajuća i spoznajna moć nauke,
nastavila se i nastavlja spoznaja i sa-
znajna moć vjere koja, po islamskom
vjerovanju, nudi odgovore na ključna
filozofska pitanja.

Čovjek kao dualno biće, sastavlje-
no od dva entiteta, odlikovan (Kur'an,
17:70) je u odnosu na ostala bića, jer je
u njega Bog udahnuo od Svog Ruha.
(Kur'an, 15:29) Emanet i odgovornost
koju je čovjek odlučio ponijeti na svo-
jim plećima okrunile su ga titulom ha-
life, koji kao takav ima imperativ spo-
znati Uzvišenog Allaha, zatim Mu se
dobrovoljno pokoriti i urediti privatni
i javni život u skladu s pravilima i nor-
mama koje je postavio Zakonodavac.
Stoga nije bez razloga prva naredba
bila "Ikre' – Uči, čitaj" (Kur'an, 96:1),
jer bez ikre' nema ni znanja (Kur'an,
47:19) (ilma), a ni spoznaje (mearife).

Termin *'ilm*, Muftić (1997:1003)
definira sljedećim riječima: *znati*,

*poznavati, shvatati razumijevati, poi-
mati*. Ovaj pokušaj prijevoda jasno
upućuje da se termin *'ilm* u bosanskom
jeziku teško može izraziti u potpuno-
sti jednim terminom. Tako u uvodu
djela *Knowledge Triumphant* govoreći
o terminu *'ilm* Rosenthal (2007:1-2)
navodi kako je "arapski termin *'ilm* pri-
lično dobro prikazan našim terminom
'znanje'. Kako god, 'znanje' ne može
izraziti sav činjenični i emocionalni
sadržaj termina *'ilm*. Jer *'ilm* je jedan
od onih koncepata koji su dominirali
islamom i dali muslimanskoj civiliza-
ciji njen prepoznatljiv oblik i ton. Za-
pravo, ne postoji drugi koncept koji je
djelovao kao odrednica muslimanske
civilizacije u svim njenim aspektima
u istoj mjeri kao *'ilm*."

Spoznaja i spoznavalac

Islamsko znanje kao takvo sadr-
žano je u riječima *tevhida*, a suština

čovjekovog bivstvovanja na zemlji jeste spoznati Gospodara svjetova. "Početak čovjekova bivanja vezan je za proces poduke: I pouči On Adema imenima stvari svih, a učinjen je različitim od drugih stvorenosti i plemenitosti sposobnošću produbljenja vlastite spoznaje i napredovanja u nauci: 'O Ademe!' – reče On – 'obavijesti ih ti o imenima njihovim!'" (Beglerović, 2001)

Čovjek na putu dosezanja svojih konačnih ciljeva, za razliku od ostalih stvorenja, ima od Boga Svevišnjeg na raspolaganju posebne kapacitete i prednosti. Znanje i spoznaja kao očit biljezi ljudskog bivanja određuju i sam čovjekov položaj kako na zemlji tako i na budućem svijetu, o čemu nas obavještava Uzvišeni u pečatnoj Objavi: "Reci: 'Zar su isti oni koji znaju i oni koji ne znaju...'" (Kur'an, 39: 9) Iz navedenog vidimo da nam i Bog Svevišnji jasno ukazuje da su pobornici znanja i spoznaje u prednosti u odnosu na one koji su na ovom svijetu lišeni znanja. Oni koji su istinski spoznali Boga postali su sljedbenici i robovi Sveznajućeg, a oni koji su lišeni znanja i spoznaje postali su sljedbenici strasti. Sama čovjekova spoznaja Boga relativna je i ona se razlikuje od čovjeka do čovjeka, a sam čin pokoravanja Bogu Svevišnjem bez spoznaje ne može biti potpun.

Tako su poslanici i vjerovjesnici imali privilegije u odnosu na druge ljude, stizali su do vrhunca spoznaje i imali uvide u stvari u koje drugi ljudi, iako nadareni, nisu imali. Bog Svevišnji je poznavalac apsolutnog gajba i posjednik apsolutnog znanja, On "zna sve što egzistira i što ne postoji i sve što je moguće i nemoguće. Upoznat je sa sudbinama svojih robova, njihovim opskrbama, stanjima, pokretima, mirovanjima, srećom i nesrećom." (El-Eškar, 2000:25) On je iz Svoje mudrosti čovjeku otkrio neke spoznaje, a neke je ostavio skrivene samo za Sebe. Čovjeku je prema islamskom učenju otkriveno onoliko koliko mu je potrebno da bi ispravno vjerovao i pokoravao se Gospodaru spoznaje. Tom krunskom stvorenju Božijem,

prema Hafizoviću, Bog je dao najraskošnije spoznajne kapacitete kako bi Ga upravo uz pomoć istih slavio. (Hafizović, 2017: 293)

Slavljenje Boga je kruna spoznajnog procesa, a čovjek prema islamskim učenjacima spoznaje preko organa koje On navodi kao spoznajne, ali i sredstva upute. Kur'anski tekst obiluje iskazima koji tretiraju ove organe, kao što je slučaj i u sljedećem ajetu: "Mi smo za Džehennem mnoge džine i ljude stvorili; oni srca imaju – a njima ne shvataju, oni oči imaju – a njima ne vide, oni uši imaju – a njima ne čuju; oni su kao stoka, čak i gori – oni su zaista nemarni." (Kur'an, 7:179) Kako je razumljivo iz navedenog, svi ljudi i džini imaju organe spoznaje, ali većina iste ne koristi onako kako treba, a na kraju ih Uzvišeni upoređuje sa životinjama, jer navedene organe ne koriste ni za šta drugo osim za zadovoljenje dunjalučkih potreba i animalnih strasti.

Prema Grabusu (2014:267), čovjek na ovaj svijet dolazi noseći polog vjere iz praiskonskog *misaka* (ugovora) sklopljenog s Uzvišenim Bogom, u svijet pojavnog ne ulazi s predznanjem, ali nosi sa sobom potencijale i predispozicije za spoznaju.

Krunsko stvorenje Božije, čovjek, taj mikrokosmos, u sebi nosi tajne koje je Svevišnji Bog 'instalirao' u njega, a koje nauka i danas otkriva i pokušava proniknuti u njihovu suštinu. Islamski učenjaci u akaidskim djelima koja će nastati u godinama nakon smrti Pečatnog Poslanika, a.s., pisat će i raspravljati u prolegomenama svojih djela o spoznaji, organima ali i o različitim izvorima spoznaje istine. Tako Grabus (2014), govoreći o izvorima spoznaje istine, navodi mišljenje začetnika mu'atezilijskog učenja Vasila ibn Ataa koji kao glavne izvore uzima: Kur'an, sahih hadis, racionalni argument i idžma. Nešto kasnije pojavit će se i imam Maturidi koji će potencirati racio i smatrati da se Objava može razumjeti upravo posredstvom racija. U ovim stoljećima, racionalni tokovi u akaidu, koji se javljaju kao objektivna potreba u

tim za islam bremenitim vremenima, na nešto drugačiji način će interpretirati postulate vjere, što će kod tradicionalista proizvesti protivljenje. Iako se pokušavalo sintetizirati ova dva koncepta, do dan-danas nije došlo do zadovoljavajućih rješenja.

Hafizović (2017:32) kao glavne izvore spoznaje navodi Kur'an, Poslanika, idžma i kijas, a kao glavni metod izdvaja idžtiħad koji je osnova za upošljavanje misaonih i spoznajnih kapaciteta svih organa spoznaje, koji imaju nadopunjujuću ulogu, i upravo tamo "gdje prestaje spoznajna moć jednog organa spoznaje u čovjekovu interpretativnom ili uzlazno-spoznajnom mi'rādžu višeslojnim razinama Bitka, baš tu započinje spoznajna moć nekog drugog spoznajnog kapaciteta u njemu".

Stjecanje znanja

Prema učenju islama, prva revelacija Pečatnom Poslaniku, a.s., bila je upravo ona koja naređuje traganje za znanjem. Brojni su kur'anski ajeti i hadiska predanja koji govore o znanju, što direktno ukazuje na bitnost znanja, a prethodno smo spomenuli da ni vjerovanja nema bez znanja. Uzvišeni je znanju dodijelio nadmoćnu poziciju i posebnu ulogu. Stoga, znanje koje se usvaja s iskrenim i ispravnim nijetom postaje najveći ibadet.

Prije samog čina usvajanja znanja, Pečatni Poslanik, a.s., nas je podučio da mora postojati svrha traženja znanja, a svrha se nalazi u nijetu koji je osnova za sve. Blagoslovljeni Poslanik je rekao: "Zaista se djela cijene prema namjerama; i svakom čovjeku pripada ono što je naumio." (El-Buhari i Muslim) U islamskom učenju ovaj hadis ima izuzetnu vrijednost, a prema riječima Ibn Redžeba el-Hanbelije (2004), predstavlja jedan od hadisa na kojima počiva vjera islam.

Znanje se u islamskoj teologiji tretira kroz različite nivoe. Tako je u islamu Bog Onoj Koji posjeduje apsolutno i sveobuhvatno znanje, dok s druge strane čovjek, kao Njegovo stvorenje, također može imati znanje

koje je gradirano shodno tome koliko su u funkciji njegovi organi spoznaje. Koncept znanja u islamu se posmatra kroz dvije spomenute perspektive, znanje kao Božiji atribut i znanje koje je Bog Svevišnji dao stvorenjima. Grabus (2014), tretirajući znanje, navodi kako u akaidskim djelima koja su tretirala znanje nalazimo govor o poslanicima, evlijama i ostalim ljudima i načinu na koji su dobivali to znanje. On dalje kaže kako su poslanici znanje dobivali putem Objave i hadisa, evlije posredstvom kerameta, a ostali ljudi putem Objave, unutar-njeg zrenja i intuitivnog znanja. Kod Rosenthala (2020) nalazimo da on Božije znanje vidi kao neosporivo superiorno u kvantitetu i kvalitetu, gdje zaključuje kako je očito da ljudi ne mogu znati više od Boga, jer sve ljudsko znanje dolazi od Boga, Koji je znalac skrovitih stvari.

Znanje koje čovjeku dolazi od Boga usvaja se preko organa spoznaje. Kur'an počesto ukazuje na organe posredstvom kojih se stječe ovozemaljsko znanje. Rozenhal (2020:52) navodi kako "za takvo znanje smatra da se postiže posredstvom tri tjelesna organa, okom, uhom i srcem." Pored osjetilnih organa spoznaje, autori kada govore o spoznaji navode i organe duhovne, odnosno transcendentalne spoznaje. Hafizović (2017:105), tretirajući ove dvije grupe organa spoznaje, zaključuje kako osjetilni organi spoznaje "razgledaju puke oblike stvari, dotiču tek 'koru', puku 'pjenu' postojanja, dotle organi duhovne spoznaje svjetlom 'prostora' i 'vremena' duhovnih svjetova dosežu same jezgre stvari." Spoznaja putem čula, odnosno izvanjskih osjetila, stječe se putem senzibilija, dok su za intuitivna zapažanja bitna unutarnja osjetila. (Grabus, 2014)

Prema Williamu Chitticku (2021:294) znanje se može stjecati kroz tri načina: Sveti tekst, otkrovenje i razmišljanje, i svaki od njih koristi jedan spoznavajući subjekat, koji se nekad naziva razum (akl), a nekad srce (kalb), a sve to u zavisnosti od toga koji način se koristi pri

stjecanju znanja. Kod El-Miskevejha nalazimo više puteva spoznaje i on pravi razliku između osjetilne spoznaje, koja se ostvaruje putem čula, i razumske, koja predstavlja percipiranje forme bez posredstva čula. Pored spomenutih puteva spoznaje El-Miskevejha navodi Objavu i snoviđenje, koje za njega predstavlja odmor duše od umora tokom budnosti, pa tokom sna duša vidi nematerijalne slike. (Behešti, 2009)

Korist znanja

Islam naglašava značaj znanja za uzdizanje čovječanstva, čineći njegovo stjecanje obaveznim vjernicima bez obzira na spol i godine. Na znanje se gleda kao na izvor vrlina i pobožnosti koje vode pojedince moralu i udaljavaju ga od poroka. Oni koji posjeduju znanje cijenjeni su i viđeni su kao nasljednici Božijih poslanika i vjerovjesnika. Iz škole islama učimo da se znanje stječe radi Allaha i da se koristi na putu koji vodi do spoznaje Njega i dostizanja Njegovog zadovoljstva. Svako znanje vodi čovjeka do određene spoznaje. U savremenom svijetu, u kojem svakodneвно primamo više od stotinu hiljada verbalnih i vizualnih simbola i informacija, potrebno je čovjeku da uspostavi određene filtere i granice, čemu nas uče Svevišnji Bog i Pečatni Poslanik. U moru tih informacija potrebno je odvojiti korisno od beskorisnog, a sam Poslanik, a.s., tražio je od Gospodara da ga sačuva beskorisnog znanja. (Muslim, 2015:643) Stoga, zajednica muslimana ima obavezu odrediti prioritete za stjecanje znanja koje će biti korisno na ovom i na budućem svijetu, ali i otklanjati štetu od muslimana. Čovjeku kao nosiocu spoznaje Uzvišeni je kroz kur'anska kazivanja ukazao veliku počast i odredio mu posebnu poziciju. Znanjem čovjek spoznaje Gospodara, znanjem Ga voli i znanjem Mu zahvaljuje na svim blagodatima. El-Gazali (2016) u svom *Ihjaui* navodi predanje koje pripisuje Ibn Abbasu, r.a., a koje govori o visokim stepenima uleme: "Učen

čovjek je iznad običnog vjernika do sedam stotina stepeni. Udaljenost između svakoga od ovih stepeni je put od pet stotina godina."

Jasno je da životni cilj nije znati, nego živjeti po znanju i kroz njega spoznati Uzvišenog, jer kako Chittick (2021:282) navodi, upravo "korisno znanje vodi osobu natrag Bogu, tj. Bogu kao Milostivom, Opraštaču i Dobročinitelju." On također tvrdi da ne vodi svako znanje spoznaji Boga te da znanje koje vodi Bogu nije puko teorijsko, nego je znanje praćeno djelima.

Granice i dometi znanja

Prvi korak koji čovjek treba načiniti na putu razumijevanja Allahove vjere jeste potraga za znanjem. Čovjek je biće koje je ograničeno i nije u mogućnosti percipirati svojim ograničenim osjetilima stvari koje su dio nevidljivog svijeta (gajba). Stoga Allah u Objavi na više mjesta govori o dimenzijama koje čovjek ne poznaje i ne vidi: "Ja se kunem onim što vidite, i onim što ne vidite." (El-Hakka: 38,39) Na drugom mjestu kaže: "Neka je hvaljen Onaj Koji u svemu stvara pol: u onome što iz zemlje niče, u njima samim, i u onome što oni ne znaju." (Ja Sin:36) Svevišnji Bog Svojim znanjem obuhvata sve, a čovjek samo onoliko koliko mu je Gospodar dozvolio. Čovjekov um ne može proniknuti u Njegove tajne, osim onoliko koliko mu je to Objavom otkriveno. Tako El-Eškar (2000:43) navodi riječi Et-Tahavije: "Kader je u biti tajna Uzvišenog Allaha o Njegovim stvorenjima koju nije otkrio niti dopustio da sazna ni odabrani melek niti poslanik." Iz navedenog zaključujemo kako je i *kader* dio apsolutnog gajba kojeg samo Svevišnji Bog poznaje, a čovjek ima obavezu vjerovati ga i oslanjati se na kur'anske i hadiske tekstove, ali i biti oprezan s upotrebom racija i analogije "jer ljudski razum ne može sam da postavi smjernice koje će ga držati da ne skrene sa pravog puta i ne zaluta u ovom području." (El-Eškar, 2000:43)

Potruga za znanjem je beskrajna, a krunsko stvorenje Božije, čovjek,

nikada ne smije pomisliti da je otkrio sve. Prema Chitticku, “beskonačan je broj predmeta spoznaje, baš kao što je beskonačan i broj potencijalnih stvari, a na nama je da zazivamo Vlasnika beskonačnosti riječima: “Gospodaru moj, daj da narastem u spoznaji.” (Chittick, 2021:289)

Zaključak

Uvidi u relevantne znanstvenotekorijske izvore ponudili su jasnu sliku o osobnostima znanja i spoznaje u islamskoj tradiciji. Znanje i spoznaja kao dva međusobno povezana fenomena bili su tema zanimanja mnogih umova od početka pisane riječi

pa do danas. Islam i muslimani su unijeli novu dimenziju u tretiranju ovih tema, pa se stoga u knjigama islamskih alima i mislilaca i prolegomenama njihovih djela raspravljalo upravo o znanju, spoznaji i njihovim osobnostima, na šta smo se ukratko osvrnuli u ovom tekstu.

Literatura

- El-Gazali, Hamid Muhammed ibn Muhammed (2016). *Preporod islamskih nauka*, 3. izdanje, Svezak 1-2. Sarajevo: Libris.
- El-Kušejri, Muslim ibn el-Hadždžadž (2015). *Muslimova zbirka hadisa s komentarom*. Knj. 7, Poglavlje o zikru, Hadis br. 2722, Zenica: Islamski pedagoški fakultet i Centar za proučavanje orijentalne civilizacije i kulture.
- Beglerović, Samir (2001). “Spoznaja – mi’radž imana”, *Znaci – islamski dijalog i razumijevanje*. Dostupno na: <https://znaci.ba/tekstovi/spoznaja-miradz-imana> (pristupljeno, 7.5.2024)
- Behešti, Muhammed, Ebu Dža’feri, Mahdi i Fakihi, ‘Ali Naki (2009). *Stavovi islamskih mislilaca o obrazovanju i odgoju*. Sv. 2 (p. 266). Sarajevo: Fondacija “Mulla Sadra” u Bosni i Hercegovini.
- Chittick, William. C. (2021). *Sufijski put spoznaje: Ibn al-‘Arabijeva metafizika imaginacije*. Sarajevo: Naučnoistraživački institut “Ibn Sina.”
- El-Eškar, Sulejman (2000). *Kada i kader, vjerovanje u Allahovo određenje*. Travnik.
- Grabus, Nedžad (2014). *Vjera, znanje i spoznaja*. Sarajevo: Tugra.
- Hafizović, Rešid (2017). *Spoznaja – prva vrijednost islama: prilog spoznajnoj teoriji u islamu*. Sarajevo: Naučnoistraživački institut “Ibn Sina.”
- El-Hanbeli, Ibn Redžeb (2004). *Buđenje ambicija: zbirka hadisa sa komentarom*. Sarajevo Novi Pazar: Bookline, El-Kelimeh.
- (1992). *Kur’an s prevodom*. Korkut, Besim. Medina Munevvera: Kompleks Hadimu-l-Haramejni-š-Šerifejni-l-Melik Fahd za štampanje Mus-hafi Šerifa.
- Muftić, Teufik (1997). *Arapsko-bosanski rječnik*. Sarajevo: El-Kalem.
- Rosenthal, Franz (2007). *Knowledge Triumphant, the Concept of Knowledge in Medieval Islam*. Leiden: Boston.
- Rosenthal, Franz (2020). *Trijumfalno znanje: koncept znanja u srednjovjekovnom islamu*. Sarajevo: Centar za napredne studije.

الموجز

خصوصية العلم والمعرفة في التراث الإسلامي

أنيز باتكوفيتش

موضوع هذا البحث النظري الوصفي هو خصوصية العلم والمعرفة في التراث الإسلامي. وقد استخدمت طريقة التحليل النظري في معالجة المصادر المعتمدة المستندة إلى القرآن الكريم والسنة النبوية الشريفة. وقد تم شرح العلم والمعرفة في التراث الإسلامي من خلال معاملات رئيسة مختارة هي: العلم والمعرفة، والمعرفة والعارف، وطلب العلم، وفائدة العلم، وحدود العلم ونطاقه. وتوصل الباحث إلى نتيجة مفادها أنه، حيثما توقفت قوة العلم التفسيرية والمعرفية، واصلت قوة الإيمان المعرفية والعلمية وما تزال مستمرة، وهي التي تقدم الإجابات عن الأسئلة الفلسفية الأساسية، وفقا لتعاليم الإسلام.

الكلمات الرئيسية: العلم، المعرفة، العارف، القرآن الكريم، السنة النبوية.

Summary

PARTICULARITY OF KNOWLEDGE AND WISDOM IN ISLAMIC TRADITION

Eniz Patković

The subject of this theoretical descriptive research work was the particularity of knowledge and wisdom in the Islamic tradition. The theoretical analysis method was used in treating the consulted relevant sources, which are based on the Qur’an and the Sunnah. Islamic tradition explains terms knowledge and wisdom through separate key variables: knowledge and wisdom, the one bestowed with wisdom and bestower of wisdom, knowing and the one that attains the knowledge, attaining knowledge, uses of knowledge, the limits, and the scope of knowledge. The conclusion was made that the point where the cognitive power of science stops, the perceptive power of faith, which, according to the Islamic teaching, offers answers to the essential philosophical issues, continues.

Keywords: knowledge, wisdom, the Qur’an, the Sunnah

KOPAH – SRPSKI PRIJEVOD KUR'ĀNA MIĆE LJUBIBRATIĆA 130 godina od prvog izdanja

Enes KARIĆ

SAŽETAK: Esej se na svjež način bavi okolnostima koje su pratile začetak ideje prevođenja Kur'āna na srpski i samu pojavu prijevoda Kur'āna Mihajla Miće Ljubibratića 1895. u Beogradu. Sagledavaju se društvene i političke prilike koje su podstakle Ljubibratića da osamdesetih godina devetnaestog stoljeća pristupi prevođenju Kur'āna na srpski jezik. Oslovljavaju se i pitanja recepcije ovoga prijevoda u Bosni i Hercegovini i Srbiji, a donose se i podaci o različitim izdanjima Ljubibratićeva prijevoda u Bosni i Hercegovini i Srbiji tokom ovih stotinu i trideset godina. Napokon, ove stranice popratno tretiraju i pitanja samih izvornika (ruskih i francuskih) prijevoda koje je Ljubibratić vjerovatno koristio u radu na svome prijevodu Kur'āna. Daju se i napomene o stilu Ljubibratićeva prijevoda u kontekstu sociolingvistike.

Ključne riječi: Mićo Ljubibratić, Koran, prevođenje Kur'āna, srpski nacionalni program, otpori prijevodu Kur'āna

Uvod

Tokom 2025. navršava se stotinu i trideset godina od prvog izdanja *Korana* (KOPAH) ili prijevoda Kur'āna Miće Ljubibratića Hercegovca (1839–1889) na srpski jezik. Koliko se zasad zna, ujedno je taj prijevod Kur'āna zapravo prvi objavljeni i štampani cjeloviti prijevod te knjige na zajedničkom jeziku mnogih Južnih Slavena. Taj jezik u današnjim društveno-političkim okolnostima imenuje se kao: bosanski, srpski, hrvatski i crnogorski.

Davne 1895. godine Ljubibratićev prijevod Kur'āna pojavio se u Beogradu, u izdanju zadužbine Ilije Milosavljevića Kolarca, na ćirilici i u lijepom izdanju, a na službenoj naslovnoj stranici stoji informacija:

“Pečatano o trošku zadužbine Ilije Milosavljevića-Kolarca, Državna štamparija, Biograd, 1895.”

Teško je na Balkanu naći ijednu drugu knjigu objavljenu krajem XIX stoljeća, a da je pobudila ne toliko veliku koliko dotad neuobičajenu pažnju mnogih vrsta javnosti: političke, kulturne, vjerske i nacionalne. Objavlivanje Ljubibratićeva KOPAH prati jedna neobično zanimljiva priča ne samo o prevoditelju i njegovoj ženi Mari, koja je nakon Ljubibratićeve smrti 1889. vjerno čuvala ovo njegovo djelo, već se ovaj prijevod Kur'āna javlja kao svjedočanstvo važnih nacionalnih, kulturnih, vjerskih i političkih strujanja u Austro-Ugarskoj i na zapadnom Balkanu krajem XIX i u prvoj polovini XX stoljeća.

Prvo izdanje Ljubibratićeva KOPAH u Beogradu 1895. godine, u Bosni i Hercegovini i među muslimanima na zapadnom Balkanu dočekano je uveliko kao čudna vijest koja se prenosila na stranicama tadašnje štampe. O tome ćemo ovdje donijeti najvažnije danas dostupne podatke i rasvijetliti na njima zasnovane činjenice.

Život Miće Ljubibratića

Miće Ljubibratić je rođen 1839. godine u selu Ljubovo kod Trebinja,¹ istočna Hercegovina. U obližnjem

¹ Ove podatke o porijeklu i životu Miće Ljubibratića crpimo sa stranice: <http://srpskaenciklopedija.org/> – Мићо Љубибратић – pristup stranici 1. oktobra 2024.

manastiru Duži završio je pravoslavnu osnovnu školu. Nakon toga odlazi u Dubrovnik gdje je pohađao gimnaziju klasičnog smjera. Neki ovu gimnaziju nazivaju Italijanskom. U njoj je Ljubibratić dobro naučio italijanski i francuski jezik. Kad su 1857. i kasnije u istočnoj Hercegovini izbili ustanci protiv Osmanske imperije, mladi Ljubibratić se pridružio ustaničkom vođi Luki Vukaloviću (1823–1873) i postao njegov vjerni saradnik. Srpska enciklopedija bilježi da je Ljubibratić, kad je krenuo da se kao ustanik bori protiv Osmanske imperije, zapalio svoju kuću kako bi svojim suborcima pokazao da on više nema kuće i da iz borbe nema kud pobjeći.²

U vrijeme niza ovih ustanaka pravoslavnog stanovništva Hercegovine od 1857. do 1878, ustanaka koji su vođeni protiv Osmanske imperije (ali često i protiv muslimana u Hercegovini), Ljubibratić je ispred ustanika učestvovao u mirovnim pregovorima, naprimjer u Cavtatu i Mostaru, gdje se sastajao s predstavnicima bosanskohercegovačkih muslimana. Vjerovatno je u tim godinama Mićo Ljubibratić došao na ideju da počne prevoditi Kur'an na srpski jezik. Njemu bi prijevod Kur'ana na srpski, smatrao je Ljubibratić, poslužio za pridobijanje bosanskohercegovačkih muslimana (to jest Bošnjaka) da podupru srpske nacionalne programe na zapadnom Balkanu.

Miće Ljubibratić je vojevao kako protiv Osmanske tako i protiv Austro-Ugarske imperije, okupljao je i dizao na ustanak kako pravoslavce tako i muslimane, pa i katolike, sve od Imotskog do Italije, gdje se 1880. susreo sa Giuseppeom Garibaldijem

(1807–1882).³ Jedina imperija protiv koje Ljubibratić nije dizao ustanke bila je ona Ruska. U želji da njegove ustaničke aktivnosti budu realizirane, Ljubibratić je pristupio i masonima.⁴

Ljubibratić se ponosio time da je ustanički vojevao “za srpsku nacionalnu stvar” na Balkanu u drugoj polovini XIX stoljeća, ali je – za razliku od većine ustaničkih vođa svoga vremena – kroz tu borbu postao svjestan da je potrebno ostvariti saradnju kako sa bosanskohercegovačkim muslimanima tako i bosanskohercegovačkim katolicima. I sam poduhvat njegova rada na *KOPAHU*, prvom kompletnom prijevodu te knjige na jedan južnoslavenski jezik na zapadnom Balkanu, posljedica je njegovih buntovničkih djelovanja protiv Osmanske i, kasnije, protiv Austro-Ugarske imperije.

Dobro bi bilo da o Mići Ljubibratiću kao prevoditelju Kur'ana ima obilje podataka, tako bi se mogla napisati jedna dobro potkrijepljena biografija. Ali, o njemu su kao o prevoditelju Kur'ana, kako to kazasmo maloprije, šturi podaci, a u enciklopedijskim odrednicama, po tvrdjenju Sinana Gudževića (rođen 1953), jedva da ga spominju. “Ko je bio Mihajlo Mićo Ljubibratić, čiji je književni rad potpuno nepoznat, a u pedeset godina života načinio prevodilački podvig, preveo Kur'an?”⁵ – pita se Sinan Gudžević, i nastavlja: “Zna se da je rođen 1839. u Ljubovu kod Trebinja, da je završio talijansku klasičnu gimnaziju u Dubrovniku, da je ondje naučio i francuski, te da je potkraj ustanka 1857–1862. bio sekretar vođe ustanka Luke Vukalovića. Oskudne i nepouzdate natuknice

tvrdje kako od 1864. živi u Beogradu, te vodi tajne organizacije, te podređen je Garašaninu, te je pod velikim uticajem talijanskoga risorgimenta. Najuvjerljivija svjedočenja o Ljubibratiću za vrijeme Hercegovačkog ustanka su ona Koste Grujića, iz ljeta i jeseni 1875, na primjer ovo od 21. septembra: ‘Sve oko mene spava, samo sam ja budan, koje što me vaši jedu a koje iz dešperata, jer vidim da je ceo ustanak promašen. Crnogorci što su ovde, većina su samo za pljačku tu, bez ikakve discipline, gotovo kao i naši Hercegovci od kojih neki sa Turcima šuraju i rade protiv nas, drugi nemaju nikakve hrabrosti; a ono malo što je valjano bez ikakve (je) uredbe. Glavari ne može gore biti, centralne vlasti nema. Mići [Ljubibratiću] se svuda protiv radi a i on je sam siroma(h) klonuo i telom i duhom; jer i on je svu nadu izgubio u napredak naše stvari. Srbija se ne diže, Crna Gora ne sme, a mi sami nismo ništa kadri učiniti sa takovim ljudma. Odbori ništa ne valjaju i oni škode stvari. (H) leba se nema, ničega nema. Upravo cela je stvar propala.’”⁶

Srpski historičar Milorad Ekmečić (1928–2015), u svome tekstu objavljenom u Biografijama *Matice srpske*,⁷ o Mići Ljubibratiću kaže:

“Putovao je u Italiju radi dogovora o saradnji sa Garibaldijem a iz pisma se vidi da je boravio u Kapreri i Rimu. Vreme od 1877. do ustanka u Hercegovini 1882. je zapravo vreme dovršavanja njegove političke ideologije srpskog oslobođenja. Pre svega je stvorio projekat ‘za izmirenje sa Muhamedancima i uslove kakve treba vezati sa Portom’. Sarađivao je

² Vidi: <http://srpskaenciklopedija.org/> – Miho Ljubibratić – pristup stranici 1. oktobra 2024.

³ Ove podatke, jednim dijelom, crpimo iz djela: Milorad Ekmečić, *Ustanak u Hercegovini 1882. i istorijske pouke*, objavljeno u: *Radovi iz istorije Bosne i Hercegovine XIX veka*, Beograd, 1997.

⁴ Opsežno djelo Miloša Marića i Vasilija Kosića, *Masonske lože u Jugoslaviji 1919–1940 (1872–1958)*, izd. Biblioteka

informativnih sredstava, Beograd, na stranici VII kaže sljedeće:

“Prva srpska loža novijeg vremena osnovana je u vreme srpsko-turskih ratova (1876–1878). Lože su osnovali italijanski dobrovoljci koji su učestvovali na srpskoj strani. Osnovana je 1876. godine u Beogradu sa nazivom “Luce di Balcano” “Svetlost Balkana”, a radila je pod italijanskom zaštitom. Pored ostalih, njeni članovi su bili: S. R. Popović,

profesor Velike škole i ministar, Svetomir Nikolajević, profesor Velike škole i kasnije predsednik vlade, slikar Đoka Milovanović, Mića Ljubibratić i drugi.”

⁵ Sinan Gudžević, *Miće Ljubibratić, Novosti*, Zagreb, 13. januara 2015.

⁶ Navedeno prema: Sinan Gudžević, isto.

⁷ https://www.maticasrpska.org.rs/stari-Sajt/biografije/biografije_sbr.pdf (biografija: Miho Ljubibratić – pristup stranici 10. oktobar 2024).

sa grupom bosanskih begova, najviše sa Omerbegom Čemerlićem.”

Milorad Ekmečić smatra da je Ljubibratić bio itekako zainteresiran za politički dogovor sa bosanskohercegovačkim muslimanima. U istom tekstu Ekmečić kaže:

“Saradnja sa muslimanima, po cenu žrtvovanja seljačkih prava za rešenje agrarnog pitanja sa rušenjem ranih feudalnih odnosa, bila je osnovica njegove [Ljubibratićeve] delatnosti.”⁸

Ekmečić dodaje da je Mićo Ljubibratić svoje političke aktivnosti prema bosanskohercegovačkim muslimanima izražavao u pozivima na zajedničku saradnju protiv Osmanske imperije:

“Napisao je više poziva bosanskim muslimanima na zajednički rad sa Srbima u oslobađanju Bosne i Hercegovine od Turaka i u tom pogledu postao jedan od najznačajnijih ideologa tajnih organizacija. Pod vrlo prepoznatljivim uticajem italijanskog rizordimenta on je srpsku oslobodilačku ideologiju usaglasio sa italijanskim uzorom. Na prvom mestu je polazište da etnički identitet određuje jezik, pa su svi stanovnici Bosne i Hercegovine ‘bez razlike vjere braća: po Bogu, jeziku i otadžbini’. Poslat u Hercegovinu zbog pripremanja zajedničkog ustanka muslimana i pravoslavnih 1866., zaokružio je ideološki okvir ove buduće revolucije na osnovama ravnopravnosti svih vera, očuvanja imanja muslimanske vlastele i demokratskog oblika države.”⁹

Navodeći da se prvi cjeloviti prijevod Kur’ana na jednom od spomenutih slavenskih jezika pojavio 1895. godine pod nazivom *Коран*, bošnjački historičar Muhamed Hadžijahić (1918 -1986) tvrdi da je Ljubibratić imao važnu ulogu kao “hercegovački ustanički vođa”¹⁰ u ustanku u Nevesinju i okolini 1875. godine.

Muhamed Hadžijahić o Mići Ljubibratiću dodaje i ovo:

“Autor [ovog] prijevoda [Kur’ana] je hercegovački ustanički vođa Mićo Ljubibratić (umro 1889), koji se posebno isticao kao zagovornik bratske suradnje Srba i Bosanskih muslimana. Prijevod se pojavio poslije Ljubibratićeve smrti...”¹¹

Ustanak protiv Osmanske imperije izbio je u Hercegovini iznova 1875. godine, i trajao je još neko vrijeme da bi posve prestao 1878. godine kad je Austro-Ugarska, odlukom tada održanog Berlinskog kongresa (1878), snažno umarširala i za nekoliko mjeseci okupirala Bosnu i Hercegovinu s ciljem “zavođenja reda”. Sa dolaskom Austro-Ugarske u Bosnu i Hercegovinu, 1878, političke nade Miće Ljubibratića su se izjalovile.¹² Austro-Ugarska imperija je došla na mjesto Osmanske imperije. Ali, sada se Ljubibratiću činilo da će među bosanskohercegovačkim muslimanima lakše naći mnoge pristalice za borbu protiv nove imperije.

Ono što se o Mići Ljubibratiću iz ovih godina još znade jeste i to da je on bio poznat austrougarskim vlastima i njihovim uhadama i prije okupacije Bosne i Hercegovine (1878). Naime, njima se nisu sviđale njegove ustaničke sklonosti i namjere, kao ni prorusko ideološko opredjeljenje. Neki izvori bilježe da je Ljubibratić od Austro-Ugarske bio uhapšen kod Imotskog (1876), bio je utamničen cijelu godinu dana u Linzu (Linc) i Grazu (Grac). Također, Ljubibratićeve ustaničke aktivnosti često su bile osujećivane različitim regionalnim spletkama drugih ustaničkih grupacija i suparničkim intrigama protiv njega.

Kad su posrijedi Ljubibratićeve politički nazori, može se kazati da je on zagovarao neku vrstu “zajedničkog

ustanka muslimana i hrišćana” protiv osmanske (turske) vlasti. Ljubibratić je u svojim kontaktima sa predstavnicima bosanskohercegovačkih muslimana, naprimjer sa spomenutim Omerbegom Čemerlićem, radio u tom smjeru.

Ljubibratić je došao na ideju “bosanskog unitarizma” koja se očitovala u njegovoj političkoj težnji da Bosna i Hercegovina postane suverena država kao što je i Srbija postala suverena država pristankom Osmanske imperije i, naravno, odlaskom te imperije iz zemlje. Ljubibratić je imao na umu svoju želju da bi suverena Bosna i Hercegovina trebala biti saveznica Srbije na Balkanu u drugoj polovini XIX stoljeća. U svom djelu *Memoari sa Balkana (1858-1878)*, Martin Gjurgjević (1845-1913) ovako opisuje Ljubibratićeve političku poziciju:

“Neki Mićo Ljubibratić rodom iz Hercegovine (Zubaca?), koji se je iza boja na Grahovcu bio nastanio u Biogradu, bio je došao u Hercegovinu i preuzeo veliku ulogu u ustanku, ali je radio sve u korist [srpske dinastije] Obrenovića. To ne bijaše po čudi ni Crnojgori ni [austrougarskoj] diplomaciji. Jednoga dana uhvatiše ga austrijanski oružnici u Dalmaciji, te ga oblast protjera u Srbiju. Tom prigodom reče Ljubibratić, da nije njemu stalo, komu Hercegovina pripala da pripala, samo: ‘Van s Turčinom!’”¹³

Drugim riječima, Ljubibratić bi pristao i na to da Bosna i Hercegovina bude samostalna i nezavisna, pod uvjetom da se iz nje protjera Osmanska imperija. Uglavnom, u tome se ogledao njegov “bosanski unitarizam”. Mnogi nacionalistički krugovi u Srbiji i Crnoj Gori tada nisu podržavali Ljubibratića i njegovu ideju o sklapanju saveza između Srba i bosanskohercegovačkih muslimana. Ti krugovi su smatrali

⁸ https://www.maticasrpska.org.rs/stari-Sajt/biografije/biografije_sbr.pdf (biografija: Мићо Љубибратић – pristup stranici 10. oktobar 2024).

⁹ https://www.maticasrpska.org.rs/stari-Sajt/biografije/biografije_sbr.pdf (biografija: Мићо Љубибратић – pristup stranici 10. oktobar 2024).

¹⁰ Muhamed Hadžijahić, “Bibliografske bilješke o prijevodima Kur’ana kod nas”, *Bibliotekarstvo*, XIII/3, Sarajevo, 1967, str. 43.

¹¹ Muhamed Hadžijahić, “Bibliografske bilješke o prijevodima Kur’ana kod nas”, isto. 43.

¹² Umjesto suverene Bosne i Hercegovine,

ideje za koju je tu i tamo bilo ljudi koji su je podržavali, 1878. godine Bosna i Hercegovina je postala *corpus separatum* pod Austro-Ugarskom imperijom.

¹³ Martin Gjurgjević, *Memoari sa Balkana (1858 – 1878.)*, naklada samoga pisca, Sarajevo, 1910, str. 75.

da se Bosna i Hercegovina, ili veliki dio te zemlje, treba pripojiti Srbiji. I tu treba gledati barem neke od razloga što je Srbija sporo intervenirala da Ljubibratić bude pušten i oslobođen iz spomenutih austrougarskih zatvora u Lincu i Gracu.

U srpskoj historiografiji postoji ambivalentan odnos prema Mići Ljubibratiću. Smatralo se da je "socijalista" Mićo Ljubibratić predaleko otišao s nekom vrstom politike svoga "bosanskohercegovačkog unitarizma" pozivajući bosanskohercegovačke muslimane da se pridruže "ustanku protiv Turaka", a kasnije i protiv Austro-Ugarske. Da li je u mirovnim susretima tokom 1875. godine i u pregovorima Miće Ljubibratića, s jedne, i bosanskohercegovačkih muslimana, s druge strane, bilo riječi i o tome da se Bosna i Hercegovina ustroji kao samostalna i nezavisna država, te da li je bilo ideja da se takvo što zatraži od Porte u Istanbulu – o svemu ovome danas se može samo nagađati.

Gledano s današnje distance, treba se čuvati svakog našeg današnjeg proricanja "naivnog pacifizma" unatrag u drugu polovinu XIX stoljeća. Treba se kloniti mišljenja da je u Bosni i Hercegovini pred dolazak Austro-Ugarske imperije 1878. postojala neka "idilična politička saglasnost" između srpskog ustaničkog kruga Miće Ljubibratića, s jedne, i mostarske ulemanske i općenito hercegovačke begovske elite, s druge strane.

Bilo kako bilo, Mićo Ljubibratić se vraća iz zatvora u Gracu i odlazi u Beograd, potom se 1879. godine obreo u Rimu, gdje je, sudeći po svemu što se ističe o njemu u šturim podacima, naprimjer u *Srpskoj enciklopediji*, online izdanju,¹⁴ počeo baš te 1879. godine da prevodi Kur'an na srpski jezik.

Po povratku u Beograd još se bavi ustaničkim aktivnostima, naprimjer,

poznata je njegova uloga u epizodi zvanoj "Hercegovačko-bokeljski ustanak" iz 1882. godine, gdje su, zahvaljujući snažnoj političkoj agitaciji, kako njegovoj tako i njegovih saradnika i pravoslavnih sunarodnika, učestvovali brojni Bošnjaci muslimani, sve to u novostvorenom savezu sa Srbima sada otvoreno na platformama i programima protiv austrougarske vlasti.¹⁵ Dakako, ni ovaj ustanak nije prošao bez intriga, podmetanja i izdajstava na svim stranama. Mićo Ljubibratić se nakon "Hercegovačko-bokeljskog ustanka" iz 1882. godine vraća u Beograd gdje sve mirnije provodi ostatak života. Pretpostavlja se da je u ovim svojim poznim godinama 1882-1889. Ljubibratić završio svoj prijevod Kur'ana i obavio završna brušenja na njegovom tekstu. Umro je u Beogradu 26. februara 1889. godine.¹⁶

Prijevod Kur'ana Miće Ljubibratića

Mići Ljubibratiću, čovjeku koji se usudio na svoja pleća uprtiti zadaću prevođenja Kur'ana na srpski jezik, prevodiocu koji je u tome svome teškom poslu umnogome polučio dobre rezultate i pokazao ih u doista sjajnom jeziku, nije bilo dato da doživi izlazak svoga prevodilačkog djela iz štampe. On je umro 1889. godine. Pa ipak, trudio se da svoj prevodilački napor ostavi u jednom izrazito lijepom jeziku i stilu. Čak i danas – nakon što je proteklo stotinu i trideset godina od izlaska ovog prijevoda – taj se Ljubibratićev stil javlja u preobilju jezičke sočnosti i ljepote, prijevod se pomalja kao čitljiv govor i prohodan rijek, i na mnogim stranicama i danas se doima kao svjež i živo štivo. Ljubibratićev prijevod Kur'ana ima mnogih dionica koje

još uvijek nije dohvatila mahovina prolaznosti, niti ih je okrznuo zub vremena i neumitna kob starenja.

Ako s velikom pouzdanošću možemo utvrditi da je završne redakcije na svome prijevodu Kur'ana obavljao od 1885. do 1889. godine, kada je, onda, Mićo Ljubibratić Hercegovac donio odluku da pristupi prevođenju Kur'ana?

Na ovo pitanje teško je dati pouzdane i na dokumentima zasnovane odgovore. Navedeni podatak da je odluku o prevođenju Kur'ana donio u Rimu 1879. godine zasad nijednim dokumentom ne možemo potkrijepiti. Sve što imamo jesu svjedočenja "iz druge ruke". Prema Muhamedu Hadžijahiću, zamisao o prevođenju "Kur'ana na srpski" kvasala je u Beogradu i Srbiji i imala svoje utilitarne i posve pragmatične ciljeve već sredinom devetnaestog stoljeća. Tako Hadžijahić veli da:

...ideja o izdavanju srpskog prijevoda Kur'ana datira još od 1868. godine, ako ne i ranije. Po svemu se čini da je ovaj podhvat bio motiviran prije svega političkim razlozima s tendencijom da se izdanjem prijevoda Kur'ana postignu kod Bosanskih muslimana određeni nacionalno-politički efekti (...). [Jovan] Skerlić piše kako je 1868. [list] 'Srbija' javila, da jedan "učen i čestit srpski sveštenik prevodi Koran na srpski", a [list] 'Vila' predlaže, da Ujedinjena Omladina Srpska izda taj prevod i "ona bi tim putem najjasnije pokazala svoje mišljenje o svojoj isturčenoj braći".¹⁷

Hadžijahić nastavlja:

"Skerlićeve informacije valja upotpuniti time da je upravo u to vrijeme Ljubibratić u Beogradu živo radio na ustanku u Bosni, računajući i na pridobijanje Bosanskih muslimana. 11. maja 1867. [Mihajlo Mićo] Ljubibratić je predao ministru Garašaninu i svoj plan o dizanju ustanka."¹⁸

¹⁴ Vidi: <http://srpskaenciklopedija.org/> – Мићо Љубибратић – pristup stranici 1. oktobra 2024.

¹⁵ O ovome šire u: Nikola Stijepović, *Hercegovačko-bokeljski ustanak 1882: borbeno dejstvo i pouke*, izdavač Vojno delo, Beograd, 1963. godine.

¹⁶ Grob Miće Ljubibratića nalazi se na Novom groblju u Beogradu.

¹⁷ Muhamed Hadžijahić se poziva na knjigu Jovana Skerlića (1877 – 1914), *Omladina i njena književnost (1848-1871)*, Beograd, 1906., str. 221-222.

¹⁸ Za ove tvrdnje Muhamed Hadžijahić se poziva na sljedeći izvor: Savo Ljubibratić i Todor Kruševac, *Prilozi za proučavanje hercegovačkih ustanaka 1857-1878. godine. Godišnjak istoriskog društva Bosne i Hercegovine*, god. VII. Sarajevo, 1956., str. 185. i dalje.

Podsjećamo da je i Muhamed Hadžijahić uočio da je Mićo Ljubibratić tih godina u Beogradu širio svoje ideje o “zajedničkom nastupu pravoslavaca i muslimana” u Bosni i Hercegovini, uvjeravao je tadašnje srpske vlasti u Beogradu da je moguće pridobiti “našu isturčenu braću” u borbi protiv Turaka. Da bi objasnio ova uvjerenja Miće Ljubibratića, Muhamed Hadžijahić se poziva na djelo *Prilozi za proučavanje hercegovačkih ustanaka 1857–1878. godine*, na čijim stranicama se navode riječi Miće Ljubibratića:

“Izmirenje s muhamedancima srpske narodnosti moja je misao na kojoj radim još od 1861. godine. Od mog dolaska u Beograd 1867. tu sam misao preporučivao svim srpskim vladama do 1874.”¹⁹

Hadžijahić dodaje da su “godine 1867. uspostavljeni (...) i neki kontakti, pa je jedna deputacija Bosanskih muslimana dolazila i u Beograd”.²⁰ Nažalost, ne znamo ništa detaljnije o tome ko su bili članovi ove delegacije bosanskohercegovačkih muslimana koja je putovala u Beograd 1867. godine, niti pouzdano saznajemo ko je tu “muslimansku deputaciju” u Beogradu primio i kako ju je tretirao. Uzgredno napominjemo da *Srpska enciklopedija* (internet izdanje) spominje Omera (Omerbega) Čemerlića kao jednog od saradnika Mihajla Miće Ljubibratića na projektima izmirenja bosanskohercegovačkih pravoslavaca i muslimana.²¹

Nekoliko izvora govori da se vijest o prevođenju Kur’ana na srpski u Beogradu proširila čak do nekih evropskih prijestonica. Tako “Revue Britannique”, 1875. godine, u svojoj 6. svesci (na stranicama 243–244) spominje ovaj prijevod. Taj dragocjeni podatak pronašli smo u digitalnom

izdanju ovoga časopisa, tamo se na francuskom kaže sljedeće:

“Le Coran a été traduit en slave à Belgrade, à l’usage des musulmans de cette nationalité, auxquels on offre de rentrer dans le giron slave sans renoncer à leurs croyances. Le fanatisme féroce des partisans monténégrins, qui massacrent sans pitié les musulmans slaves, a fait avorter pour le moment la propagande serbe. Mais, comme les beys n’ont guère moins à se plaindre des Turcs, un accord entre les Slaves chrétiens et musulmans sur le pied de l’égalité civile et la liberté des cultes n’est pas aussi éloigné qu’on pourrait le croire. Il existe à cet égard un précédent, celui des musulmans de l’île d’Eubée, qui sont devenus de très-bons et loyaux citoyens du royaume hellénique et fournissent à son armée d’excellents officiers. Il ne faut pas oublier que la traduction du Coran constitue un schisme séparant radicalement les musulmans qui l’acceptent du khalifat de Constantinople, et que, si cet exemple était imité, l’islamisme, qui est de sa nature une religion “acéphale”; en d’autres termes, un protestantisme, ne tarderait pas à prendre rang à la suite des autres sectes protestantes autour de l’astre du christianisme, comme l’a fait récemment le mosaïsme.”²²

[Kur’an je preveden u Beogradu na slavenski jezik za upotrebu muslimanima te nacionalnosti, kojima je ponudio da se vrate u slavensko okrilje, a da se ne odreknu svoje vjere. Divljački fanatizam crnogorskih ustanika, koji su bez milosti masakrirali slavenske muslimane, za neko vrijeme je prekinuo srpsku propagandu. Ali, kako begovi jedva da imaju manje razloga da žale za Turcima, sporazum između Slavena kršćana i muslimana pod egidom građanske

jednakosti i slobode vjeroispovjesti nije bio tako daleko kako bi se dalo povjerovati. U tom pogledu je postojao presedan, onaj koji su postigli muslimani na otoku Eubeji, koji su postali veoma dobri i lojalni građani grčkog kraljevstva i koji su dali izvrsne oficire za grčku vojsku. Ne treba zaboraviti da prijevod Kur’ana predstavlja raskol između radikalnih muslimana koji prihvataju halifat iz Konstantinopolja (Carigrada), pa, ako bi se taj primjer imitirao, onda bi islamizam, a koji je po prirodi svoje religije “akefalan” (bez vrhovnog poglavara, bez glave religije), drugim riječima, bio protestantizam; te mu ne bi dugo trebalo da slijedi druge protestantske sekte oko središta kršćanstva, kako je to nedavno učinila mojsijevska religija.].

Nažalost, po ko zna koji put moramo reći da još uvijek nisu obavljena temeljita istraživanja o široj recepciji *KOPANA* (tj. Ljubibratićeva prijevoda) u srpskoj štampi, te srpskoj književnoj i političkoj javnosti krajem devetnaestog i početkom dvadesetog stoljeća. Sve što dosad imamo jesu natuknice i šturi podaci o *KOPANU* i njegovom prevodiocu Ljubibratiću.

Tragom rijetkih informacija o Ljubibratićevom prijevodu Kur’ana koje se nalaze u djelima srpskih književnika, došli smo i do knjige *Последњи пророк* [The Last Prophet] od Dragutina J. Ilića.²³ Naime, Dragutin J. Ilić (1858–1926), brat poznatog srpskog književnika Vojislava Ilića (1862–1894), kritički se osvrće na Ljubibratićev prijevod Kur’ana samo godinu nakon njegova izlaska iz štampe, i kaže:

“Ljubibratićev prevod Korana, valjalo je pre svega uporediti sa arapskim tekstom, jer nije preveden sa originala. U gl. 2 t. 209 i gl. 35, t. 9, Ljubibratić prevodi: ‘Bog upućuje koga

¹⁹ Kako smo rekli, Muhamed Hadžijahić se poziva na sljedeće djelo: *Prilozi za proučavanje hercegovačkih ustanaka 1857–1878. godine* (autori Savo Ljubibratić i Todor Kruševac), objavljeno u: Godišnjak istoriskog društva Bosne i Hercegovine, god. VII. Sarajevo, 1956., str. 200.

²⁰ O ovome se Muhamed Hadžijahić poziva na sljedeći izvor: “Zastava” o Bosni i Hercegovini. Prva knjiga. Svjetlost. Sarajevo, 1953. str. 118.

²¹ Ovog Omerbega Čemerlića spominje i djelo *Odabrane biografije* (izd. Matica

srpska), svezak peti, vidjeti online izdanje, odrednica o Ljubibratiću.

²² “Revue Britannique”, 1875. godine, sveska 6., stranice 243–244.

²³ Usp. Dragutin J. Ilić, *Poslednji prorok*, izdanje Knjižare Mite Stajića, Beograd, 1896. godine.

hoće a ostavlja u zabludi koga hoće', dok znalci arapskog jezika tvrde, da tamo ne stoji 'koga' nego 'ko'.²⁴ U prvom slučaju određena bi bila apsolutno Slobodna Volja [čovjeka], a u drugome bi [ona čovjeku] bila apsolutno priznata."²⁵

Tu i tamo još uvijek se u tada objavljenim knjigama srpskih književnika može pronaći poneka vijest ili aluzija o pojavi Ljubibratićeva prijevoda Kur'ana. Pa ipak, cjelovita srpska književna recepcija *KOPAH* ostaje nepoznata, a čini se da je uzaludno pretraživati arhive i pisanu zaostavštinu srpskih književnika skraja devetnaestog i u prvim decenijama dvadesetog stoljeća, jer ima malo nade da će se išta novo naći što već nije objavljeno.

Sam izlazak Ljubibratićeva prijevoda Kur'ana prati i jedna zgoda iz 1895. godine, tačnije iz vremena kad je *KOPAH* već bio odštampan i kad je cijeli tiraž čekao povezan i ukoričen u štampariji u Beogradu. Naime, *Srpski književni glasnik* od 1. novembra 1931. godine donosi pojedinosti o tome kako je književnik i etnolog Milan Đ. Milićević (u svojim memoarskim zapisima, onima od 14. marta 1895. godine) zapisao:

"Dode mi Ljuba Stojanović i potseti me da je na *Koranu* izišao krst uz ime pok. Ljubibratića (prevodioca) i da će to biti skandal za muslimane a zgodna prilika za ispredanje protiv nas pravoslavnih. Te se jadu dosetih i nožićem krst istraha sav. Pisah Čumiću da i on navali da se na svim primercima to učini."²⁶

Uz ovu napomenu Milana Đ. Milićevića svoj komentar dodaje Muhamed Hadžijahić:

"Za to, ako se pažljivo pogleda omotni list i naslovna stranica izdanja Kur'ana iz 1895. godine, može se na svakom primjerku zapaziti izradirano mjesto na kome je bio odštampan krst pored imena Miće Ljubibratića, a u jednom dijelu naklade naslovna stranica potpuno je zamijenjena novoodštampanom."²⁷

Recepcija Ljubibratićeva prijevoda Kur'ana u Bosni i Hercegovini

KOPAH ili Ljubibratićev prijevod Kur'ana pojavio se, kako rekosmo, u Beogradu sprva 1895. godine, gotovo punih šest godina nakon smrti prevodioca. Vijest o "prijevodu Kur'ana na srpski" donijelo je i nekoliko tadašnjih novina izvan Srbije. Časopis *Carigradski glasnik*, koji je na srpskom jeziku izlazio "u Istanbulu od 14. januara 1895. do 1901. jedanput nedjeljno"²⁸ zabilježio je pojavu Ljubibratićeva prijevoda Kur'ana kratkom viješću.

"Kada se pojavio prijevod Kur'ana Miće Ljubibratića, mnogi ulemanski krugovi iz Bosne i Hercegovine, Sandžaka i Crne Gore žestoko su se suprotstavili." Nije isključeno da je neko iz tih konzervativnih i tradicionalističkih krugova tada u "zvaničnom glasilu skadarskog vilajeta",²⁹ kako kaže Hadžijahić, popratio pojavu Ljubibratićeva prijevoda Kur'ana bilješkom koja kaže:

"da Kur'an na srpskom jeziku što je izišao u Beogradu ne može biti ni u najmanjoj mjeri adekvatan originalu. Istom prilikom se navodi kako su saznali da je prijevod "poslat knjižarama u Podgorici i tamo se u prodaji

nalazi", pa se smatra potrebnim da [se] iznese ovo upozorenje ako bi taj prijevod došao do ruku i ako bi ga čitalo muslimansko građanstvo, bilo da taj prijevod dobiju besplatno, bilo da im se ustupi za novac."³⁰

Hadžijahić spominje da mu nije poznato ime lista u kome se nalaze ova upozorenja. Bilješku je, kako tvrdi, našao nalijepljenu na primjerku Ljubibratićeva prijevoda čiji je vlasnik bio poznati sarajevski hafiz Ajni Bušatlić (1871-1946).³¹

I list Mehmedbega Kapetanovića Ljubušaka (1839-1902), *Bošnjak*³² (u broju od 10. decembra 1896. godine), osvrće se na pojavu Ljubibratićeva prijevoda Kur'ana, poziva se na list *Carigradski glasnik*, i kaže:

"Carigradski glasnik u zadnjem broju donosi vijest da je Čupićeva zaklada u Biogradu dala iznesti na javnost prijevod Kurana, te da se zvanični list skadarskog vilajeta ljuti govoreći da prijevod neće biti prav, jer da nije svačiji poso Kuran prevesti i njegove temeljite navode ustanoviti."

List *Bošnjak*³³ na stranici 3. uz ovu vijest sa svoje strane dodaje kratak komentar:

"Mi na to velimo, da bi dobro bilo, kad bi Kuran u pravom prijevodu i slavenskom jeziku, preveden bijo, jer bi onda sigurno svi učeni ljudi o Kuranu i islamu drukčije sudili, jer bi uvidjeli, da je islam na tvrdijem temeljima osnovan."

List *Bošnjak*, vjerovatno njegov urednik Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak, ne daje nikakvo šire objašnjenje šta misli pod "slavenskim jezikom", niti, pak, ukazuje koji bi to bili ljudi koji bi preveli Kur'an na "slavenski jezik".

²⁴ Dragutin J. Ilić želi reći da bi prijevod ovog stavka Kur'ana trebao glasiti: "Bog upućuje na pravi put ko hoće pravi put, a u zabludi ostavlja onoga ko hoće da ostane u zabludi".

²⁵ Dragutin J. Ilić, *Последњи пророк*, isto, str. 91., bilješka 1.

²⁶ Navedeno prema: *Srpski književni glasnik*, Beograd od 1. novembra 1931., knjiga XXXIV, br. 5., str. 350. Usp. Muhamed Hadžijahić, *Bibliografske*

bilješke o prijevodima Kur'ana kod nas, isto, str. 43.

²⁷ Vidi šire: Muhamed Hadžijahić, *Bibliografske bilješke o prijevodima Kur'ana kod nas*, isto, str. 43.

²⁸ Muhamed Hadžijahić, *Bibliografske bilješke o prijevodima Kur'ana kod nas*, isto, str. 43.

²⁹ Nažalost, ne možemo saznati ime ovog zvaničnog lista skadarskog vilajeta.

³⁰ Muhamed Hadžijahić, "Bibliografske bilješke o prijevodima Kur'ana kod nas", str. 41.

³¹ Usp. Hadžijahić, isto, str. 41.

³² List *Bošnjak* izlazio je u Sarajevu od 1891. do 1910. godine, pokrenuo ga je bosanskohercegovački muslimanski reformator Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak (1839-1902).

³³ U istom broju od 10. decembra 1896. godine.

Od bošnjačkih listova iz prve polovine dvadesetog stoljeća, među onima koji su se angažiranije bavili Ljubibratićevim prijevodom Kur'ana, izdvaja se tuzlanski ultrakonzervativni časopis *Hikjmet*.³⁴ U jednom serijalu oštrih članaka upravljenih općenito protiv prevođenja Kur'ana, *Hikjmet* potcjenjivački tvrdi za Ljubibratićev prijevod da je "čorbine čorbe čorba".³⁵

"Kad tako mogu biti mršavi, prazni pa i skroz sakati i krivi direktni prijevodi sa arapskog jezika, onda šta da reknemo za Ljubibratićev na našem jeziku, koji je, kakono naš narod rekne: 'čorbine čorbe čorba', jer je preveden sa ruskog, a na ruski sa francuskog jezika, i na koji se često opiru i pozivaju naši tzv. naprednjaci..."³⁶

Tuzlanski *Hikjmet* nije bio usamljen u tvrdnji da Ljubibratićev prijevod ima veze sa francuskim prijevodom Kur'ana koji je uradio Albert de Biberstein-Kasimirski (1808 – 1887) i koji je izišao u Parizu 1841. godine.³⁷ To su tvrdili i Mehmed Handžić (1906 – 1944), već spominjani Dragutin J. Ilić i drugi. Da je posve moguća veza između *Le Corana*, tj. prijevoda Kur'ana od Alberta de Biberstein-Kasimirskoga, s jedne, i Ljubibratićeva prijevoda Kur'ana, s druge strane, zaključujemo i po najnovijim istraživanjima o utjecaju koji je prijevod od Kasimirskog imao u Osmanskoj imperiji sredinom devetnaestog stoljeća. Naime, nedavno je M. Brett Wilson objavio opsežnu studiju *Prevođenje Kur'ana u doba nacionalizma, kultura štampe i moderni islam u Turskoj*,³⁸ u kojoj tvrdi:

"Važnost francuskog jezika u intelektualnom životu poznog osmanskog doba ne smije se potcijeniti, čak ni na području islamskog mišljenja. Neko ko je živio u Istanbulu u devetnaestom stoljeću mogao je lahko nabaviti francuski prijevod Kur'ana, cjelovit i samostalan, bez arapskog teksta ili glosa komentatora. (...) Gotovo je sigurno da je najšire čitani prijevod u kasnom osmanskome periodu bio na francuskom jeziku *Le Koran* od Alberta de Biberstein-Kasimirskog, prvotno objavljen 1841. godine. Osmanski su muslimanski intelektualci baš u ovom kontekstu počeli raspravljati o potrebi za turskim prijevodom Kur'ana koji bi odgovarao onim na evropskim jezicima."³⁹

Ove riječi M. Bretta Wilsona bacaju novo svjetlo na Ljubibratićevu odluku da mu *Le Coran*, to jest francuski prijevod od Biberstein-Kasimirskog, bude glavni predložak za njegov srpski prijevod Kur'ana. Vjerovatno je Ljubibratić imao određena saznanja o popularnosti ovog francuskog prijevoda Kur'ana u Istanbulu i tadašnjim reformama (*tanzimat*) i modernističkim duhom zahvaćenoj Osmanskoj imperiji, te se odlučio da na temelju *Le Corana* uradi prijevod Kur'ana na srpski jezik.

Vratimo li se bosanskohercegovačkoj muslimanskoj recepciji Ljubibratićeva prijevoda Kur'ana, navedimo da je tuzlanski časopis *Hikjmet* tvrdio kako:

"...prijevodi Kur'ana, radi svoje mršavosti, manje ili više praznine i jednostranosti, ne djeluju na dušu čitaoca ni iz daleka kao original, koji

uči (tj. čita, prim. E. K.) vrlo često sa punim poštovanjem i onaj koji ga ne razumije..."⁴⁰

Usljed ovakve pretpostake *Hikjmet* nije mogao izreći pohvale stilu Ljubibratićeva prijevoda. Međutim, vrlo je zanimljivo da su te pohvale Ljubibratićevom prijevodu izrekli i najtradicionalniji bosanskohercegovački alimi i ulemanske ličnosti između dva svjetska rata, kao što su Ali Riza Karabeg (1872-1944) i Mehmed Handžić (1906-1944). Naprimjer, svršnik najstarijeg islamskog univerziteta, Al-Azhara, Mehmed Handžić, uočava da je Ljubibratićev prijevod jezički i stilski lijep:

"Ljubibratića prijevod štampan prije četrdeset godina⁴¹ i pored lijepog našeg jezika kojim je taj prijevod pisan, u njemu ima dosta pogrešaka i krivo prevedenih ajeta. Osim toga taj prijevod nije sa originala, nego je prijevod prijevoda."⁴²

Kako se jasno vidi, Mehmed Handžić kaže da Ljubibratićev prijevod karakterizira "lijep naš jezik", to je veliko priznanje Ljubibratićevom prijevodu. Nažalost, iako Handžić na ovom mjestu kaže kako Ljubibratićev prijevod "ima dosta pogrešaka i krivo prevedenih ajeta", on ne kaže koji su to dijelovi pogrešni ili koja su to mjesta Ljubibratićeva prijevoda Kur'ana "krivo prevedena", niti poimenice pobraja manjkavosti tog prijevoda.

U svojoj brošuri *Prvi prijevodi Kur-ana u svijetu i kod nas*,⁴³ Mustafa Busuladžić (1914-1945) se, nakon kraće obrade i predstavljanja ruskih, poljskih, čeških i hrvatskih, cjelovitih ili parcijalnih, prijevoda

³⁴ Odličnu monografiju o tuzlanskom *Hikjmetu* napisao je Adnan Jahić. Vidi: *Hikjmet – riječ tradicionalne uleme u Bosni i Hercegovini*, Tuzla, 2004.

³⁵ Usp. *Hikjmet*, god. II, br. 23-24., Tuzla 1931., str. 323.

³⁶ Ibid., 323.

³⁷ Usp. Albert de Biberstein-Kasimirski, *Le Koran*, Paris (Charpentier), 1841. godine.

³⁸ Usp. M. Brett Wilson, *Translating the Qur'an in an Age of Nationalism, Print Culture and Modern Islam in Turkey*, The Institute of Ismaili Studies,

Oxford University Press, Oxford i New York, 2014.

³⁹ M. Brett Wilson, isto, p. 104. (The importance of the French language in late Ottoman intellectual life should not be underestimated, even in the domain of Islamic thought. Someone living in nineteenth-century Istanbul could easily purchase a French translation of the Qur'an, complete and freestanding, without Arabic text or the glosses of commentators. (...) It is all but certain that the most widely read translation in the late Ottoman period was the French-language *Le*

Koran by Albert de Biberstein-Kasimirski, originally published 1841. It was in this context that Ottoman Muslim intellectuals began to discuss the need for a Turkish translation that resembled those in European languages).

⁴⁰ *Hikjmet*, isto, str. 323.

⁴¹ Ove riječi Mehmed Handžić je pisao 1937. godine.

⁴² Mehmed Handžić, *Prijevod Kur'ana od hadži Ali Riza Karabega*, časopis *El-Hidaje*, god. II, br. 9., Sarajevo 1937., str. 141.

⁴³ Usp. Mustafa Busuladžić, *Prvi prijevodi Kur-ana u svijetu i kod nas*, Sarajevo, 1945.

Kur'ana, osvrće i na "srbski" prijevod Kur'ana Miće Ljubibratića:

"Na srbski jezik Kur-an je preveo s francuskog Mićo Ljubibratić-Hercegovac pod naslovom 'Koran (Pečatano o trošku zadužbine Ilije Milosavljevića-Kolarca, Državna štamparija, Biograd, 1895')'. Ljubibratićev srbski jezik je čist i jedar. Na temelju Ljubibratićeva srbskog prijevoda dr. M. Jovanović-Batut, profesor beogradskog medicinskog fakulteta, napravio je izbor onih odlomaka, koji se odnose na zdravlje i objavio pod naslovom: 'Život, zdravlje, bolest i smrt u Kuranu.' (Izdavanje higijenskog zavoda u Sarajevu, Državna štamparija, Sarajevo, 1927.)"⁴⁴

Ljubibratićev prijevod Kur'ana djelovao je i na neke bosanskohercegovačke muslimanske prevodioce Kur'ana sredinom dvadesetog stoljeća u Bosni i Hercegovini. Mustafa Busuladžić smatra da je mostarski prevodilac Kur'ana, Ali Riza Karabeg (1872-1944),⁴⁵ uveliko koristio Ljubibratićeva prijevodna rješenja:

"Karabeg je uz prievod napisao kraći predgovor. Karabegov prievod, za koji sam prevodilac tvrdi da je preveden s arapskog izvornika, stvarno je prerada uz neznatne izmjene Ljubibratićeva srbskog prijevoda, iako je Karabeg bio vrlo dobar poznavalac arapskog jezika..."⁴⁶

Napominjemo, također, da je beogradska biblioteka *Zodijak* izdala jedan izbor iz Ljubibratićeva prijevoda Kur'ana pod naslovom *Iz Kur'ana časnog – Svetu celom opomene*.⁴⁷

Stil Ljubibratićeva prijevoda Kur'ana – Utjecaj francuskog prijevoda od Kasimirskog

Ponešto smo već kazali o pohvalama izrečenim stilu i jeziku Ljubibratićeva prijevoda Kur'ana (Handžić, Busuladžić...). Pa i to da su do danas, u različitim vremenskim intervalima, objavljena dva izbora iz Ljubibratićeva prijevoda Kur'ana, kao i dva nova cjelovita ćirilčna izdanja tog prijevoda, iz 1990. u Sarajevu i 2016. u Sarajevu i Banjoj Luci, samo po sebi govori o čitljivosti prijevodnih rješenja koja je ponudio Ljubibratić.

Ljubibratićev prijevod prve sure Kur'ana (*al-Fātiha*) odličan je prolog njegovom prijevodu. Ljubibratić poseže za 'običnim riječima' čime postiže prisnost u primanju poruke Kur'ana i efikasno prenosi glas Kur'ana koji čovjeku sugerira da on, čovjek, kao i sve drugo, prema *Weltanschauungu* Kur'ana, ima jednog jedinog Boga, svoga stvoritelja:

У име Бога благога и мило-
срднога

1. Слава Богу, господару свега свијета,
2. Благому, милосрдному,
3. Владару судњег дана.
4. Тебе ми обожавамо, од тебе ми помоћи просимо.
5. Упути нас на праву стазу,
6. На стазу онијех које си ти оба-
суо доброчинством,
7. Не онијех, који су на себе на-
вукли гњев твој, нити онијех
који блуде.

Iz teorija recepcije znamo da se svaki prijevod nekog književnog ili religijskog štiva pomalja i kao prevoditeljsko tumačenje tog štiva. Tako je i s prevađanjem Kur'ana. Svaki prijevod Kur'ana ujedno se pomalja i kao tumačenje Kur'ana, ali i kao pokazatelj mnoštva stavova samih prevoditelja o islamu, njihovih razumijevanja Kur'ana i islama, itd.

U ovom pogledu *KOPAH* Miće Ljubibratića zanimljiv je sa teološke (napose komparativno-teološke) strane, ali jednako tako i sa sociolingvističke strane. Kad smo kod obje ove strane, i komparativno-teološke i sociolingvističke, vidi se da je Mićo Ljubibratić morao posezati za svojim znanjima o Kur'anu i islamu iz svoga gimnazijskog školovanja u Dubrovniku, iz svojih kasnijih čitanja literature o islamu, ali i iz kontakata sa svojim savremenikima, bosanskohercegovačkim muslimanima u Mostaru, Sarajevu i drugdje.

I kod samih bosanskohercegovačkih muslimana (koji se danas deklariraju nacionalno kao Bošnjaci) islamsko nazivlje, kao i islamska terminologija na bosanskom razvija se, barem u pisanoj formi na latinici i ćirilici, uveliko kasno, tokom poznog devetnaestog stoljeća i u prvoj polovini dvadesetog stoljeća.

Treba imati na umu da je islam kao vjera i kao kultura utjecao na južnoslavenske jezike, posebno one kojima govore muslimani u Bosni i Hercegovini, Srbiji, Kosovu, Sjevernoj Makedoniji, Albaniji. Ali, taj utjecaj islamske terminologije vidljiv je i kod katolika i pravoslavnih na zapadnom Balkanu. Naime, mnoge riječi iz Kur'ana postale su udomoćene u kolokvijalnom govoru: *zakāt* (davanje milodara), *ṣadaka* (milostinja), *ḥadždž* (hodočašće u Mekku), i tako dalje. Vrlo je zanimljiva uloga perzijske riječi *namāz* (obavljanje obaveznih obreda, na arapskom *ṣalarwāt*). Perzijsku riječ *namāz* bosanskohercegovački muslimani prihvatili su kao supstitut za bosansku riječ *molitva*. Vremenom je riječ *namāz* njima postala 'islamskija' od slavenske riječi *molitva*. Pođemo li od sociolingvistike bosanskog jezika, nekada se misli da *molitva* znači 'molitvu' koja je nižeg ranga od *namāza*, od *ṣalarwāta*. U neku ruku, kad se na bosanskom kaže *klanjati namāz* podrazumijeva se da je to značajem nešto više ili veće ili vrednije od *vršenja molitve*. Slična je i sudbina riječi Gospod i Gospodar. Pretežno, ali ne uvijek, kršćani kažu Gospod, a muslimani kažu Gospodar. To su određene logike koje imamo u jeziku, njih izučava sociolingvistika.

Prevoditelj Kur'ana Mićo Ljubibratić ostaje kod svoje pravoslavne terminologije. On koristi riječ *Господ* za kur'ansku riječ *rabb*, također koristi riječ *молитва*, za kur'ansku riječ *ṣalāt*, itd. Naravno, u Ljubibratićevom

⁴⁴ Mustafa Busuladžić, isto, str. 12.

⁴⁵ Usp. Kur-an, preveo s arapskog Hadži Ali Riza Karabeg, Štamparija "Prosvjeta", izdavač J. Karić, Mostar, 1937.

⁴⁶ Mustafa Busuladžić, isto, str. 13-14.

⁴⁷ Usp. *Iz Kur'ana časnog – Svetu celom opomene*, prevod: Mićo Ljubibratić, izbor: Miodrag Maksimović, predgovor: Hasan Kaleši, biblioteka *Zodijak* (izdavač: Vuk Karadžić), Beograd, 1967. godine.

prijevodu načelo razumljivosti nije narušeno, iako ovdje sociolingvistika detektira postupno “prelaženje zna-kova” ili “prelaženje značenja” iz jed-nog vjersko-jezičkog areala u drugi vjersko-jezički areal. Za to da načelo razumljivosti nije povrijeđeno ima na hiljade primjera u Ljubibratićevom prijevodu Kur’ana. Odličan primjer je sura Āli ‘Imrān (3:7):

“Он је тај који ти је од своје стра-не послао књигу. У њој се на-ходи неизмјењивијех стихова, који су као мати књиге, и других који су у преноснијем сликама. Они којих срца скрећу с пра-вога пута трче за преноснијем сликама, из жеље за нередом и из жеље за тумачењем; али њихово тумачење нико не зна осим Бога. Људи становитог знања рећи ће: ‘Ми вјерујемо у ову књигу, све што она садр-жи долази од нашега Господа’. Јест, само људи разумом обда-рени размишљају.”⁴⁸

“Стихови” umjesto *āyāti* (znakovi), potom “Господ” umjesto “Gospodar”, sve su to Ljubibratićeva posezanja za “pravoslavnom” terminologijom koju tradicionalni bosanskohercegovački muslimanski čitalac posve jasno primjećuje. Dakako, KOPAH ili Ljubibratićev prijevod Kur’ana u pravom obilju donosi riječi ili sintagme iz okrilja srpskog pravoslavnog čitanja i shvatanja Biblije. Naprimjer, uz prevodilačka rješenja “Господ” i “стихови”, tu su još i Ljubibratićeva prevoditeljska rješe-nja: “дан васкрса”,⁴⁹ zatim “Господ и анђели”,⁵⁰ potom “Бог и анђели поштују пророка”,⁵¹ a posve je zanimljiv i Lju-bibratićev prijevod riječi “ислам” као “pokoravanje volji Božijoj”, u sljede-ćem prijevodnom primjeru:

“Који год жели друго богослужење ван покораванја вољи Божјој (ислам), то богослужење неће примити Бог...”⁵²

Ovdje je očit utjecaj Kasimirskog na Ljubibratića. Naime, Kasimirski riječ islam prevodi sintagmom “po-koravanje volji Božijoj”:

“Quiconque désire un autre culte que la résignation à Dieu (Islam), ce culte ne sera point reçu de lui...”⁵³

Zapravo, Ljubibratić preuzima objašnjenje Kasimirskog za riječ islam: “Islām (...) signifie s’en remettre à la volonté de Dieu.”⁵⁴ (“Islam (...) means relying on the will of God”).

KOPAH ili Ljubibratićev prije-vod Kur’ana pokazuje da uz prevo-ditelja ide i jedna golema popud-bina njegove vjerske i kulturološke tradicije i religijskog okruženja u kojima je odrastao. Naime, izme-đu stila Kur’ana i stila prevodite-lja zbiva se razgovor. Prevoditelj sa svoje strane u taj razgovor stupa sa svojim sociokulturnim osobinama i konstantama. U prijevodu to če-sto vidimo. Pravoslavni hrišćanin Mićo Ljubibratić u svom prijevodu Kur’ana, koji predstavlja neporeci-vo bogatstvo u historiji prevođenja Kur’ana na bosanski (srpski, hrvat-ski...) jezik, unosi svoj stil, svoje re-ligijsko osjećanje svijeta.

S pravom se može tvrditi da Lju-bibratićev prijevod ima neke zajed-ničke konstante stilske naravi kakve se uočavaju u prijevodu Biblije od Vuka Karadžića (1787-1864) i Đure Daničića (1825-1882). Ovdje ne mi-slimo samo na isti tip arhaičnosti je-zika u koji se prevodi, na koji se često nailazi u Ljubibratićevom prijevodu Kur’ana i u spomenutim prijevodi-ma Biblije, već i na uvođenje posve *hrišćanskih* ili za hrišćansku liturgi-ju vrlo značajnih riječi (npr. Господ, анђели, хаџилук itd.). Iz prijevoda sure al-Baqara (2:1-5) razgovijetno se запажа Ljubibratićev duhovni svi-jet, ljepota arhaičnosti njegova jezika, a ponekad bljesne pokoja riječ (npr

“кажипут”) која се данас готово не чује у нашим крајевима:

У име Бога благога и мило-срднога

1. А. Л. М. Ево књиге о којој не може бити сумње; она је кажи-пут онијем, који се боје Господа;
2. Онијем који вјерују у сакривене ствари, који уредно свршавају молитву и раздају у поклонима добра, која им ми дијелимо;
3. Онијем, који вјерују у открића од горе послата теби и прије тебе; онијем који тврдо вјерују у будући живот.
4. Само ће с њима бити њихов Го-спод, само ће они бити блажени.

Na ovom mjestu spomenimo da i u prevođenju imena *Allāh*, najfrekvent-nijeg imena za Božije biće u Kur’anu, Ljubibratić slijedi Kasimirskog. Naime, kao što Kasimirski prevodi ime *Allāh* francuskom riječju *Dieu*, tako i Ljubibratić koristi slavensku riječ Бор. Početni dio prijevoda āyatu l-kursiyy (2:255) u Kasimirskog⁵⁵ glasi:

“Dieu est le seul Dieu;
il n’y a point d’autre Dieu que lui,
le Vivant, l’Eternel.”

Ljubibratić ga vjerno slijedi:

“Бог је једини Бог;
нема другог Бога осим њега,
Живога, Непромјенљивога.”

O velikom, gotovo presudnom utjecaju Kasimirskog na Ljubibra-tićev prijevod govori i činjenica da Ljubibratić gotovo u potpunosti sli-jedi paginaciju stavaka ili redaka ka-kvu je dao ovaj francuski prevoditelj.

Također, u Ljubibratićevom pri-jevodu Kur’ana nalazimo da su ime-na znamenitih osoba (npr. Ној,⁵⁶ Аврам,⁵⁷ Мојсије,⁵⁸ Лот,⁵⁹ Јосиф,⁶⁰ Вениамин⁶¹) biblijanizirana, to jest pisana su tako kako се пишу у српској православној традицији која је дошла из

⁴⁸ KOPAH, Beograd, 1895., str. 35.

⁴⁹ KOPAH, str. 341. (Stavak 75:6)

⁵⁰ Usp. Ljubibratićev prijevod sure 89:23.

⁵¹ Usp. Ljubibratićev prijevod, redak iz sure 33:56.

⁵² Usp. Ljubibratićev prijevod (str. 43.)

stavka koji se nalazi u sūri 3:85. (Lju-bibratićeva paginacija 3:79)

⁵³ Usp. Kasimirski, *Le Coran*, Garnier-Flammarion, Paris, 1970., p. 77.

⁵⁴ Kasimirski, isto, p. 72.

⁵⁵ Kasimirski, p. 66.

⁵⁶ Nūh

⁵⁷ Ibrāhīm

⁵⁸ Mūsā

⁵⁹ Lūṭ

⁶⁰ Yūsuf

⁶¹ Banyāmīn

Biblije. Imena Hoj, Аврам, Мојсије, Лот, Јосиф, Вениамин... posve su udomaćena u hrišćanskoj tradiciji pravoslavnog stanovništva na Balkanu. S druge strane, muslimanski čitatelji Kur'ana navikli su da ta imena izgovaraju kao Nūh, Ibrāhīm, Mūsā, Lūt, Jūsuf, Banyamin..., to jest, da ih izgovaraju prema arapskom jeziku.

U pogledu ove nomenklature nije posrijedi nepostojanje razumijevanja. Naime, i muslimanski čitatelji na zapadnom Balkanu, čak i oni prosječnog obrazovanja, znaju šta označavaju imena Hoj, Аврам, Мојсије, Лот, Јосиф, Вениамин... Međutim, ovdje su posrijedi sociolingvističke razlike u upotrebama jezika. Naravno, ove sociolingvističke razlike mogu biti i jesu kulturalno bogatstvo.

Također, kur'anske zakletve Ljubibratić je prevodio posve u skladu sa svojim osjećanjem jezika gajenog u pravoslavnoj sredini. Naprimjer, Ljubibratić koristi "ваистину", (u značenju "doista", "zbilja", "zaista", itd.), a njegova česta upotreba aorista također dosta uvjerljivo govori o njegovoj "biblijskoj rečenici".⁶²

Zaključne napomene

Ljubibratićev prijevod Kur'ana je važna pojava u spomenutim južnoslavenskim jezicima. Vremenom, ovaj je prijevod Kur'ana, baš kao i mnogi drugi, postao književno prepoznatljiv i hvaljen. Svojim prijevodom Kur'ana Ljubibratić je pokazao da se univerzalna poruka Kur'ana može tako dobro i efikasno prenijeti u pravoslavljem prožet srpski jezik. Srpski orijentalista Darko Tanasković (rođen 1948) za Ljubibratićev prijevod kaže da je "jezički i stilski najbolji, a značenjski zadovoljavajući."⁶³ Nakon pojave Ljubibratićeva prijevoda, primjećuje se njegov pozitivan utjecaj na neke srpske književnike koji su sa dobrom voljom pisali o islamskim i muslimanskim temama. Naprimjer, Branislav Nušić (1864-1938) piše djelo *Рамазанске вечери*, dok Aleksa Šantić (1868-1924) svoju poeziju prožima mnogim muslimanskim motivima. Ukratko, uzme li se u obzir njegov stil, Ljubibratićev prijevod Kur'ana može se

čitati u džamiji. Polazeći od njegove nomenklature i terminologije, taj se prijevod može čitati u pravoslavnoj crkvi. Ima pravo Sinan Gudžević kad kaže sljedeće:

"Dok se ne pojavi neko s muslimanskim imenom te preveđe barem nešto iz Biblije, Mićo Ljubibratić u našem jeziku neće imati druga. Danas, 120 godina po izlasku Ljubibratićeva Korana, može se reći da je on stilski jako lijep, da ga u čitljivosti drugi naši prevodi ne nadmašuju, te da ne može biti sumnje u to da je načinjen s najvećom ljubavlju. To što je melek prevodio sa anđeo, što je Bog negdje Gospod, a poslanik pak prorok, prevodiocu se ne može uzeti za zlo, jer u ono vrijeme naš jezik još nema potpuno izgrađenu kur'ansku terminologiju. Greške u Ljubibratićevu prevodu nisu veće od grešaka drugih prevodilaca Kur'ana njegova vremena. Na slijedeći prevod Kur'ana na naš jezik, onaj Ali Rize Karabega, čekalo se 43 godine, a pokazalo se da je on samo površna prerada Ljubibratićeva prevoda."⁶⁴

⁶² O prijevodu Kur'ana Miće Ljubibratića i usporedbama njegovih prijevodnih rješenja sa onim koje su dali drugi naši prevodioci Kur'ana vidi u mnogim dionicama u našoj knjizi: *Hermeneutika Kur'ana*, izd. Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 1990.

⁶³ Darko Tanasković, *Kur'an*, Mogućnosti, časopis za književnost, umjetnost i kulturne probleme, broj 8/9, Split, 1979., str. 882.

⁶⁴ Sinan Gudžević, *Miće Ljubibratić*, Novosti, Zagreb, 13. januara 2015.

Literatura

Busuladžić, Mustafa (1945). *Prvi prijevodi Kur'ana u svijetu i kod nas*. Sarajevo.
Ekmečić, Milorad (1997). "Ustanak u Hercegovini 1882. i istorijske pouke". U: *Radovi iz istorije Bosne i Hercegovine XIX veka*, Beograd.
Gjurgjević, Martin (1910). *Memoari sa Balkana (1858–1878.)*. Sarajevo: Naklada samoga pisca.
Gudžević, Sinan (2015). "Mićo Ljubibratić", *Novosti*, Zagreb.
Hadžijahić, Muhamed (1967). "Bibliografske bilješke o prijevodima Kur'ana kod nas", *Bibliotekarstvo*, XIII, 3.
Handžić, Mehmed (1937). "Prijevod Kur'ana od hadži Ali Riza Karabega", *El-Hidaje*, II, 9.
Ilić, Dragutin J. (1896). *Poslednji prorok*.

Beograd: Izdanje Knjižare Mite Stajića. (1967). *Iz Kur'ana časnog – Svetu celom opomene*, prevod: Mićo Ljubibratić. Izbor: Miodrag Maksimović. Predgovor: Hasan Kaleši. Biblioteka Zodijsak. Beograd: Vuk Karadžić.
Kasimirski, Albert de Biberstein-Kasimirski (1841). *Le Koran*, Paris (Charpentier). (1895). *КОРАН*. Preveo Mićo Ljubibratić Hercegovac. Pečatano o trošku zadužbine Ilije Milosavljevića-Kolarca. Beograd: Državna štamparija.
(1937). *Kur'an*. Preveo s arapskog Hadži Ali Riza Karabeg. Štamparija "Prosvjeta". Mostar: J. Karić.
Ljubibratić, Savo i Kruševac, Todor (1956). "Prilozi za proučavanje hercegovačkih ustanaka 1857-1878. godine", *Godišnjak*

istoriskog društva Bosne i Hercegovine, VII.
Marić, Miloš i Kosić, Vasilije (1978). *Masonske lože u Jugoslaviji 1919-1940 (1872-1958)*. Beograd: Biblioteka informativnih sredstava.
Skerlić, Jovan (1906). *Omladina i njena književnost (1848-1871)*. Beograd.
Stijepović, Nikola (1963). *Hercegovačko-bokeljski ustanak 1882: borbena dejstva i pouke*. Beograd: Vojno delo.
Tanasković, Darko (1979). "Kur'an", *Mogućnosti*, časopis za književnost, umjetnost i kulturne probleme, 8/9.
Wilson, M. Brett (2014). *Translating the Qur'an in an Age of Nationallism, Print Culture and Modern Islam in Turkey*. Oxford, New York: The Institute of Ismaili Studies, University Press.

الموجز

ترجمة معاني القرآن الكريم إلى اللغة الصربية لميتشو ليوبيراتيتش
130 عاما على صدور الطبعة الأولى

أنس كاريتش

يتناول المقال بأسلوب جديد الظروف التي رافقت بداية فكرة ترجمة معاني القرآن الكريم إلى اللغة الصربية وظهور ترجمة القرآن الكريم على يد ميهايو ميكا ليوبيراتيتش سنة 1895 في بلغراد. حيث يستعرض الكاتب الظروف الاجتماعية والسياسية التي شجعت ليوبيراتيتش على مباشرة ترجمة معاني القرآن الكريم إلى اللغة الصربية في ثمانينيات القرن التاسع عشر. كما يتناول مسألة تقبل تلك الترجمة في كل من البوسنة والهرسك وصربيا، ويقدم معلومات حول الطباعات المختلفة لترجمة ليوبيراتيتش في البوسنة والهرسك وصربيا خلال مائة وثلاثين عاما. وفي النهاية، تتناول هذه الصفحات أيضا مسألة المصادر الأصلية (الترجمات الروسية والفرنسية) التي يُعتقد أن ليوبيراتيتش استفاد منها في ترجمته لمعاني القرآن الكريم، ويقدم الملاحظات حول أسلوب ترجمة ليوبيراتيتش في سياق علم اللسانيات الاجتماعي.

الكلمات الرئيسية: ميتشو ليوبيراتيتش، القرآن الكريم، ترجمة معاني القرآن الكريم، البرنامج الوطني الصربي، الاعتراضات على ترجمة معاني القرآن الكريم.

Summary

KOPAH – SERBIAN TRANSLATION
OF THE QUR'AN BY MIĆA LJUBIBRATIĆ
130 years since its first edition

Enes Karić

The article sheds some new light on the circumstances that instigated the idea of translating the Qur'an into the Serbian language and the environment in which the first edition of Mihajlo Mića Ljubibratić's translation appeared in 1895 in Belgrade. It analyzes social and political conditions in the late nineteenth century that influenced his decision to start the translation. Some issues surrounding the public reception of this translation are also addressed here, along with the data about various editions of Ljubibratić's translation in Bosnia and Herzegovina and Serbia during these one hundred and thirty years. Finally, these pages discuss the issue of the sources (Russian and French) which Ljubibratić most probably used for his translation of the Qur'an. In the context of socio-linguistics, some aspects of Ljubibratić's style are also discussed here.

Keywords: Mićo Ljubibratić, Koran, translation of the Qur'an, Serbian national program, resistance to translations of the Qur'an

UVODNA RIJEČ NA OKRUGLOM STOLU POVODOM OBILJEŽAVANJA 120 GODINA OD ROĐENJA AKADEMIKA MEHMEDA BEGOVIĆA

Hilmo NEIMARLIJA

hilmo.neimarlija@gmail.com

Cijenjeni sudionici obilježavanja sto dvadesete godišnjice rođenja akademika Mehmeda Begovića, čast mi je da vam izrazim dobrodošlicu na susretu kojim iskazujemo poštovanje i dug naučniku, univerzitet-skom profesoru i nosiocu visokih akademskih priznanja, intelektualcu koji je svojim plemenitim djelom i dostojanstvenim životom pružio dragocjen doprinos duhovnim naukama islama, povijesnom samorazumijevanju bosanskih muslimana i odgojno-obrazovnoj misiji Islamske zajednice. S poštovanjem ističem prisustvo i učešće reisul-uleme Husein-efendije Kavazovića na ovom susretu, koji se održava u organizaciji Rijaseta Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, u sklopu programa *Tezkiretname*.

Tezkiretama je, kao što znamo, program institucionalnog obilježavanja godišnjica rođenja zaslužnih ličnosti naše novije prošlosti. Ustanovljena je prije nekoliko godina, na inicijativu profesora Dževada Hodžića, odgovarajućim odlukama Rijaseta i Vijeća muftija Islamske zajednice. Za ovih nekoliko godina potvrdila se kao vjerodostojan način odnošenja prema ličnostima

koje su na raznim poljima doprinijele napretku Islamske zajednice i duhovnom uzdizanju bošnjačkog naroda. Životi i djela niza Bošnjaka, poznatih i manje poznatih djelotvornih zastupnika općeg dobra, osvjetljeni su prigodnim pristupima i razmatranjima.

Profesor Mehmed Begović pripada nizu ličnosti koje su svojim pozitivnim ulogama i djelima obilježile svijetlu stranu u sudbini islama i islamskog života Bošnjaka u modernim vremenima. Toj zajednici zaslužnih Mehmed Begović pripada s izrazito individualiziranim doprinosom vrijednostima i ustanovama vjere, nauke i duhovnog zajedništva bosanskih muslimana. Doprinos je ostvario, takoreći, u potpunosti u Beogradu i iz Beograda, u kojem je proživio cijeli radni vijek, i znatan dio života prije i poslije toga. Bio je student i potom nastavnik u svim zvanjima na Pravnom fakultetu, u gradu koji je bio prijestonica zajedničke države južnoslavenskih naroda i društveni ambijent za koji je malo reći da je bio tradicionalno nenaklonjen islamu i muslimanima. U tom središtu "fascinantnog kruga turske magije", kako ga je opisao Krleža, Mehmed

Begović je postigao ugled i priznanje kao naučnik i predavač, kao društveno angažirani intelektualac, kao dostojanstvenik bosanske tradicije islama. Afirmirao se izvornim priložima pravnim naukama, napose priložima šerijatskom pravu i sintezi klasičnih muslimanskih i modernih zapadnih pristupa šerijatu, radovima o važnim temama historije prava i sociologije, smionim intelektualnim tematiziranjima krupnijih pitanja socijalnog, ekonomskog, kulturnog i političkog položaja bosanskih muslimana u prvoj Jugoslaviji, jasnim moralnim stavovima i zalaganjem za slobodu naučne misli u drugoj Jugoslaviji. Stekao je akademska priznanja izborom u SANU i ANUBiH, i društvena priznanja dodjelom visokih državnih nagrada i odlikovanja Srbije; dvadeset šest godina je bio predsjednik Odbora za izvore srpskog prava. Nesebično je pomagao u obrazovanju nastavničkog kadra i naučnoj afirmaciji Pravnog fakulteta Univerziteta u Sarajevu. Pratio je obrazovne procese u Islamskoj zajednici i pružio dragocjen doprinos u procesu osnivanja Islamskog teološkog fakulteta u Sarajevu i formiranju njegova nastavničkog zbora.

U riječima oproštaja s Mehmedom Begovićem, koje su kazali njegove kolege s Pravnog fakulteta u Beogradu nakon njegova preseljenja u oktobru 1990, mogu se razabirati razlozi naučnog, pedagoškog i najšireg društvenog djelovanja i ugleda Mehmeda Begovića u nekadašnjem Beogradu, kao i razlozi zašto su nam važni današnji susret i osvjetljenje života, djela i ostavštine Mehmeda Begovića u vidiku Tezkiretname. Prema riječima profesora Marka Mladenovića, “govornik ostaje zbunjen pred poplavom toliko mnogo blistavih univerzalnih ljudskih, pedagoških, naučnih, ovovremenskih i vanvremenskih osobina, kakvim je

bio obdaren profesor Begović. (...) Vrstan predavač, izuzetno human čovek, blage tople naravi, obdaren prefinjenom inteligencijom i podaren lepotom tela i duha, uvek uspravan i dostojanstven, prav kao strela i u starosti, kretao se po Pravnom fakultetu i drugde kao večno mladi princ, ali i kao skroman i tih čovek, kao čovek koji je iz sebe zračio onu dobrotu nedostižnu mnogim ljudima”. Po profesoru Dragiši Denkoviću, “tih, smiren i uvek odmeren, profesor Begović, koji je svojom pojavom delovao kao čovek – mislilac, bio je ujedno i čovek – akcije. (...) Stoga bi se za profesora Mehmeda Begovića moglo reći da je sa svojom

mirnom snagom, u svojim stavovima bio uvek prav bez isprisanja, i borben bez razmetanja tako da se isticao skromnošću u veličini i hrabrošću u blagosti.”

Podnosioci saopćenja će nam ponuditi uvide u teme i perspektive djelovanja akademika Mehmeda Begovića. Zajednički cilj je da saznanja koja danas steknemo o doprinosima Mehmeda Begovića uvećaju našu odgovornost prema prošlosti i prema ličnostima koje prošlost čine važnom; važnom za razumijevanje sadašnjosti i za razmišljanje o budućnosti. Treba li reći da je u tome razlog pokretanja i svrha Tezkiretname?

OSVRT NA NAUČNI RAD DR. MEHMEDA BEGOVIĆA "O IZVORIMA ŠERIJATSKOG PRAVA"

Husein KAVAZOVIĆ

Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini

SAŽETAK: Rad predstavlja referat reisul-uleme Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini Husein-ef. Kavazovića podnesen na okruglom stolu organiziranom povodom obilježavanja 120 godina od rođenja akademika Mehmeda Begovića. Autor u tekstu, na osnovu jednog rada dr. Mehmeda Begovića, definira neke njegove poglede koji ga otkrivaju kao iznimno cijenjenog naučnika i vrsnog poznavaoca šerijatskog prava, njegovih izvora i historije.

Ključne riječi: Mehmed Begović, šerijatsko pravo, historija šerijatskog prava, izvori šerijatskog prava

Naučni angažman dr. Mehmeda Begovića

Dr. Mehmed Begović rođen je 1904. godine u Lastvi kod Trebinja. Osnovno i srednje obrazovanje stekao je u Bosni i Hercegovini, a akademsko na Pravnom fakultetu u Beogradu 1926. godine. Doktorirao je u Alžiru 1930. godine odbranivši temu *Razvoj šerijatskog prava u Jugoslaviji* (De l'évolution du droit Musulman en Yougoslavie).

Svoj radni vijek proveo je kao profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu. Bio je član Srpske akademije nauka i umjetnosti i dopisni član Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine od 1973. godine. Također, bio je i član više međunarodnih naučnih udruženja koja su se bavila komparativnom pravnom tradicijom i njihov izvjestilac za porodično pravo.

Dr. Begović spada u red važnijih jugoslavenskih pravnika u XX

stoljeću. Bio je iznimno dobro upućen u oblast šerijatskog, a naročito porodičnog prava. Svoj naučni autoritet gradio je objavljujući nastavne i naučne radove za potrebe studenata i šire naučne javnosti.

Većina autora koji su o njemu do sada pisali saglasni su da su polja njegova naučnog interesiranja bila: a) šerijatsko pravo, b) jugoslavensko porodično pravo, c) vjerski i društveno-politički život bosanskohercegovačkih muslimana, d) historija razvoja šerijatskog prava i pravnih institucija.

Za svog života objavio je nekoliko knjiga iz oblasti porodičnog prava, te šerijatskog, bračnog i vakufskog prava. Također, objavio je na desetine radova iz područja pravne nauke u različitim publikacijama, pišući na bosanskom i na francuskom jeziku.

U svojim radovima dr. Begović je nastojao rasvijetliti historijsku i praktičnu važnost šerijatskog prava u našim krajevima. "Ono je bilo", ističe

on, "za cijeli turski period naše historije osnov, temelj na kome je počivalo cijelo društveno uređenje u tadašnjoj Turskoj carevini."

Pored toga, ukazivao je i na praktični utjecaj propisa šerijatskog prava na domaći pravni sistem u tadašnjoj Jugoslaviji, u kojoj su pojedini instituti tog prava bili recipirani u zakonike, kakav je slučaj s pravom preče kupnje u Srpskom građanskom zakoniku. On ukazuje i na obavezu proučavanja šerijatskog prava u tadašnjoj Jugoslaviji, koja proističe iz člana 10 Senžermenskog ugovora (1919), člana 100 Ustava Kraljevine Jugoslavije iz 1931. godine, te na posebni Zakon o šerijatskim sudovima iz marta 1929. godine.

U pogledu primjene šerijatskog prava u Kraljevini Jugoslaviji, on ističe principe po kojima se ona odvijala: važilo je samo za muslimane, s manjim izuzecima; primjenjivano je na područjima porodičnog, nasljednog

i vakufskog prava; primjena na tim područjima nije bila ograničena u pogledu materije i u pogledu teritorije na kojoj se primjenjivalo.

“Pod šerijatskim pravom”, ističe on, “obično se podrazumijevaju svi propisi koji, u vezi s vjerom, imaju za cilj da regulišu odnose u islamskoj zajednici.” Pod ovom definicijom on podrazumijeva i vjersko pravo (fikh) i svjetovno pravo (kanun). Ono što ga je navelo da fikhu da isključivo vjersku notu jesu izvori ovog prava, Kur'an i sunet.

Osvrt na naučni rad dr. Mehmeda Begovića

“O izvorima šerijatskog prava”

Za razumijevanje prirode nekog pravnog sistema neophodno je poznavati njegove izvore. Dr. Begović je u nekoliko navrata govorio o izvorima šerijatskog prava, i u samostalnim radovima i u uvodnim izlaganjima o nekoj široj temi, kao što je to bio slučaj s njegovim djelom *Šerijatsko bračno pravo*. Ovom prilikom ću se fokusirati na rad “O izvorima šerijatskog prava” iz 1933. godine. Njegov govor o izvorima šerijatskog prava je bio načelne naravi.

Za dr. Begovića *Kur'an znači skup propisa* ustavnog karaktera, koji sadrže osnovne principe vjere, morala i prava. Kur'an je utemeljen na tri važna principa koja se vežu za njegov pravni aspekt: princip postupnosti, princip promjenjivosti i princip evolutivnosti šerijatskih propisa. Za primjer on uzima šerijatsko nasljedno pravo, u kojem žena na početku nije mogla nasljeđivati svoga muža; štaviše, ulazila je u njegovu nasljednu masu. (En-Nisa, 18) Kur'an je kasnije dokinuo ovu praksu i dodijelio ženi pravo izdržavanja nakon smrti muža u trajanju od jedne godine (El-Bakarah, 241), da bi joj još kasnije dao njen nasljedni dio. (En-Nisa, 11) Na ovom primjeru možemo zapaziti sva tri pomenuta principa koja dr. Begović ističe.

On ističe da Kur'an ne ulazi u detaljno razlaganje pojedinih ustanova šerijatskog prava. To znači da

dopušta evoluciju prava, jer je kao objava usvajao, mijenjao i dokidao ustanove običajnog prava Arapa. Dr. Begović ističe da je Kur'an “vršio više puta derogaciju vlastitih pravnih propisa i nakon što su njegovi propisi objavljivani postepeno prema razvoju vjerske svijesti i osjećanja prvih muslimana”. “Ova evolucija ne mora biti generalna i proizvoditi se jednolično i istovremeno u cijelom islamskom svijetu. Ona se može proizvoditi različito od jednog islamskog naroda do drugog.” Ovi stavovi upućuju na to da je dr. Begović zastupao sociološku i evolutivnu teoriju razvoja šerijatskog prava po ugledu na evropske pravnike koji su zastupali ovu teoriju u razvoju prava općenito.

Za dr. Begovića sunnet je drugi izvor šerijatskog prava. Pod njim se podrazumijevaju Muhammedove, a.s., izreke, njegov način života i prešutno odobravanje djela i postupaka njegovih savremenika. Na prvom mjestu sunnet je opus kompetentnih tumačenja Kur'ana. Dr. Begović, kao i mnogi autori prije njega, upozorava na veliki broj izreka (hadisa) koje se pripisuju Vjerovjesniku, a koje su se u prvo vrijeme pamtile od njegovih savremenika i nisu zapisivane. Poslije smrti Vjerovjesnika stvar se mijenja, “jer se u njegovo ime počinju proturati tuđa mišljenja, i to takva koja su često puta stajala u protivnosti sa duhom i propisima samog Kur'ana”.

On ističe da hadis, da bi bio prihvatljiv kao izvor šerijatskog prava, mora da ispuni formalne i materijalne uvjete vezane za *sened* i *metn*. Zahtijevalo se da lanac prenosilaca (*sened*) bude spojen, a prenosilac je morao ispunjavati uvjete koji su se tražili za vjerodostojnog svjedoka. Sam sadržaj hadisa (*metn*) nije mogao stajati u suprotnosti s propisima Kur'ana, prirodnim zakonima i historijskim činjenicama, stav je dr. Mehmeda Begovića.

Kako autor navodi, postoji mnogo šerijatskopравnih ustanova koje se temelje isključivo na hadisima. To je prije svega vakuf, pravo preče kupnje, prinudni brak i sl. On sunetu pripisuje dvostruku ulogu u sistemu

šerijatskog prava: ulogu autentičnog tumača kur'anskih propisa i ulogu samostalnog izvora unutar šerijatskopравnog poretka.

Idžmaul-ummet je treći izvor šerijatskog prava, a “označava saglasno rješenje islamskih pravnikā o nekom vjerskom ili pravnom pitanju”, ističe dr. Begović. Kao izvor šerijatskog prava, idžma je utemeljena u 110. ajetu sure Alu Imran, iz kojeg se razumije da muslimani imaju pravo i obavezu normirati propise koji nisu izravno spomenuti u Kur'anu i sunetu. Ta uloga se priznaje učenicima ljudima, koji putem idžtihada mogu samostalno izvoditi rješenja na osnovu pravila i metoda koje su razvili na temelju Kur'ana i suneta. Po dr. Begoviću, idžtiħad je osnova putem koje se dolazi do konsenzusa u muslimanskoj zajednici. On ističe dvije prakse zabilježene tokom historije: prva je praksa ashaba, koja se ogledala u tome da su se okupljali i diskutirali o nekom važnom pitanju, nakon čega bi se, na kraju, usaglasili o nekom rješenju. Kasnije se odustalo od toga i zajednica se nije više okupljala, već bi svaki mudžteħid neovisno razmatrao pitanje i, ako bi se više njih u jednom vremenu usaglasilo oko nekog rješenja, to bi bio konsenzus koji bi zajednicu obavezivao (druga praksa).

Dr. Begović smatra da se u prvom slučaju brže dolazilo do rješenja, ali da je on imao manjkavost koja se ogledala u tome da je postojala velika vjerovatnoća sugestivnog utjecaja pojedinca na ostale članove savjeta (šure). Drugi način dolaska do konsenzusa je bio duži, sporiji, ali je neovisnost mudžteħida bila veća.

Dr. Begović ukazuje na postojanje dviju vrsta konsenzusa: zakonodavnog i naučnog. Zakonodavni konsenzus je stvar šure, tijela koje brzo, putem idžtihada, donosi pravna rješenja i odgovara na trenutne potrebe zajednice, dok je naučni konsenzus proces koji se odvija u naučnim krugovima i za koji je potrebno vrijeme da se kristalizira. Za izvršnu vlast i jedan i drugi konsenzus mogu biti obavezujući. Ipak, on smatra da se do njega teško

dolazilo, pa je vlast sve više pribjegavala usvajanju onih mišljenja koja su odgovarala mjesnim potrebama i vremenu (istihsan) ili donosila državnu korist (istislah).

O kijas dr. Begović kaže da se radi o četvrtom vrelu šerijatskog prava, prema kojem su, na osnovu analogije, islamski pravници izvodili pravne zaključke iz već postojećih pravnih propisa, pod uslovom da za to postoji isti pravni razlog kao i za propis pod koji se isti slučaj podvodi. On ističe da se osnova za kijas može naći u samom Kur'anu i da je on, kao izvor, posebno bio važan za sudije. Ukazuje on i na lošu stranu kijas, na koju su ukazivali islamski pravници prije njega. Ono po čemu se izdvaja od drugih jeste stav da se kijas ne može uzeti kao zasebno vrelo prava. Za njega je to tek jedna od metoda tumačenja prava. On smatra da su raniji islamski pravници kijas nazvali izvorom prava više zbog toga što su gledali na rezultat, a ne na sami postupak i u najmanju ruku to je, po njemu, indirektni izvor šerijatskog prava.

Pored ova četiri izvora prava, pomenio je još i adet i re'j (običaj i slobodno nahođenje), kao pomoćne izvore, kojima su šerijatski pravници pribjegavali u nedostatku drugih izvora. Kao sekundarni izvori šerijatskog prava, običaj i slobodno nahođenje su mogli biti prihvaćeni ukoliko su rješavanja koja su nudili odgovarala duhu primarnih izvora, te potrebama i zahtjevima vremena.

Pristup proučavanju šerijatskog prava dr. Begovića uključivao je i socijalni i historijski aspekt toga prava. On ističe da, zbog uskih pogleda šerijatskih pravnika na izvore ovog prava, ono "nije moglo zadovoljiti sve potrebe muslimanskog društva koje se nalazilo u stalnom razvitku, pod uticajem novih ekonomskih i političkih prilika". Po njemu, nakon pojave kanuna, kao vrste svjetovnog prava, počinju se potiskivati propisi šerijatskog prava iz mnogih sfera društvenog života, djelimično ili u potpunosti.

Dr. Begović se stavlja na stranu onih islamskih teologa i pravnika (poput Šagar Alija, Muhammeda Abduhua, Seida Amira Alija i dr.) koji smatraju da je neophodno izvršiti reformu šerijatskog prava, odbacujući teoriju o njegovoj nepromjenjivosti. I on smatra da se šerijatsko pravo može razvijati, iako je utemeljeno na vjerskim izvorima. Upravo se u vjerskim izvorima šerijatskog prava apostrofirao razvojni put muslimanske zajednice i podsticao društveni napredak, uslovljen ekonomskim i političkim promjenama. "Ova evolucija nije protivna ni šerijatskim propisima, gdje se nalazi princip da pravo smije evoluirati po potrebi i vremenu", riječi su dr. Begovića.

Zaključak

Bez ikakve sumnje, dr. Begoviću pripada visoko mjesto među poznavocima prava općenito, a šerijatskog

prava, njegove pravne doktrine i historije, posebno. Pogleda i stavove o šerijatskom pravu gradio je na relevantnim izvorima i literaturi. Uvidom u njegove radove možemo zaključiti da se u pisanju držao strogih naučnih i metodoloških principa.

Njegovi radovi o šerijatskom pravu i njegovim ustanovama pisani su analitičkom i komparativnom metodom. Predmet komparacije bila su mišljenja islamskih pravnika, doktrine muslimanskih pravnih škola, ali i evropska pravna tradicija, i starija i novija. Sve svoje tvrdnje dovodio je u vezu s izvorima i literaturom priznatom u naučnim krugovima. U svojim radovima često se poziva na Kur'an i sunet, kao primarne izvore prava, ali i na naučna djela priznatih teologa i šerijatskih pravnika, poput: Ibn Rušda, Ša'ranija, Mavardija, Ibn Halduna, Muhammeda Abduhua i dr. Često navodi odredbe *Medželle*, *Abkam-i Šer'ije*, *Austrijskog građanskog zakonika*, *Srpskog građanskog zakonika*, *Opšteg imovinskog zakonika za Crnu Goru*, jugoslavenskih zakonika i dr.

Na kraju, pozdravljam organiziranje ovog naučnog skupa o dr. Mehmedu Begoviću. Ovo je prvi korak da se zahvalimo i počnemo vraćati dug ovom velikom naučniku i pregaocu koji nas je svojim radom zadužio. Naš dug prema dr. Begoviću nećemo ispuniti ukoliko ne objavimo njegova sabrana djela. Smatram to dugom Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini.

الموجز

حسين كفافوفيتش

نظرة في البحث العلمي «مصادر الشريعة الإسلامية» للدكتور محمد

بيغوفيتش

يقدم هذا المقال بحثاً للشيخ حسين كفافوفيتش، رئيس العلماء والمفتي العام في البوسنة والهرسك، قدمه على المائدة المستديرة التي أقيمت بمناسبة الذكرى السنوية الـ 120 لميلاد الأكاديمي محمد بيغوفيتش. وبالاستناد إلى أحد أبحاث الدكتور محمد بيغوفيتش، يحدد الكاتب في بحثه بعض آرائه التي تكشف عن كونه عالماً مقدراً للغاية وخبيراً بارعاً في الشريعة الإسلامية ومصادرها وتاريخها. الكلمات الرئيسية: محمد بيغوفيتش، الشريعة الإسلامية، تاريخ الشريعة الإسلامية، مصادر الشريعة الإسلامية.

Summary

REVIEW OF A WORK BY DR. MEHMED BEGOVIĆ
"ABOUT THE SOURCES OF SHARIA LAW"

Husein Kavazović

The article presents a lecture delivered by the Reisu-l-ulama of the Islamic Community in Bosnia and Herzegovina, Husein-ef. Kavazović at the round table organized to mark the 120th birth anniversary of Academic Mehmed Begović. The author here, referring to the text of Dr. Mehmed Begović, defines some of his views that reveal him as a renowned scholar, esteemed as very well-versed in Shariah law, its sources, and its history.

Keywords: Mehmed Begović, Sharia law, sources for Sharia law

AKADEMIK MEHMED BEGOVIĆ: FRAGMENTI IZ BIOBIBLIOGRAFIJE

Ekrem TUCAKOVIĆ

Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini

ekrem.tucakovic@rijaset.ba

SAŽETAK: U ovom radu predstavljeni su fragmenti iz biobibliografije akademika Mehmeda Begovića, istaknutog profesora šerijatskog prava na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu i člana više akademija nauka i umjetnosti. Riječ je o naučniku iznimne erudicije čiji je plodan akademski život i rad utirao put akademskom bavljenju šerijatsko-pravnim i pravno-historijskim temama i pitanjima u ovom dijelu svijeta. Istaknuti su samo pojedini segmenti koji pomažu u stjecanju uvida u život i djelo akademika Begovića te je ukazano na neke od autora koji su o njemu objavljivali istraživačke ili prigodne članke. Intencija je da se, povodom sto dvadeset godina od njegovog rođenja, podsjeti akademska i šira javnost na jednu izuzetnu ličnost i njeno bogato i vrijedno naučnoistraživačko djelo.

Ključne riječi: Mehmed Begović, Pravni fakultet u Beogradu, šerijatsko pravo, Fakultet islamskih nauka

Ko je pisao o akademiku Begoviću?

Akademik Mehmed Begović predstavlja jednu "od izuzetnih pojava i ličnosti u jugoslovenskoj pravnoj nauci", zapisao je Mustafa Imamović u osvrtu povodom njegove smrti, potkrepljujući to činjenicom da je preko četrdeset godina proveo za katedrom, da je pred njim znanje stjecalo na desetine i stotine uglednih naučnika, historičara, pravnika, advokata, javnih i kulturnih radnika te da je iza sebe ostavio izuzetno vrijedan, cijenjen i obiman naučni opus. (Imamović, 314)

Unatoč izuzetno bogatoj i plodnoj naučnoj i akademskoj karijeri, Mehmed Begović u Bosni i Hercegovini nije značajno, a posebno nije kako bi trebalo i kako je zaslužio, proučavan niti šire afirmiran. Njegov doprinos izučavanju šerijatskog

prava i pokretanju Fakulteta islamskih nauka svrstao ga je u red velikih i zaslužnih ličnosti.

Kada je riječ o Bosni i Hercegovini i Bošnjacima, najkompletniji osvrt na njegov život napisao je prof. dr. Mustafa Hasani u radu "Akademik Mehmed Begović", *Zbornik radova FIN*, XXIX, 2010, br. 14, str. 149-169.¹ Hafiz Amir-ef. Mahić na Fakultetu islamskih nauka je 2016. godine odbranio magistarski rad o temi "Doktorski rad Mehmeda Begovića: *De l'évolution du droit musulman en Yougoslavie*", no šira javnost je zbog neobjavljivanja ovog rada ostala uskraćena za rezultate Mahićevog vrijednog istraživanja.

Profesor Ibrahim Džananović je objavio tri kraća rada posvećena akademiku Begoviću i jedan intervju. Riječ je o radovima "Akademik dr. Mehmed Begović, povodom

85-godišnjice života i rada", *Islamska misao*, god. XI, januar 1989, br. 121, str. 4-5 (te u istom broju intervju s prof. Begovićem pod naslovom "Značaj izučavanja šerijatskog prava", str. 6-8), zatim dva osvrta (nekrolog) povodom smrti: "Akademik prof. dr. Mehmed Begović (1904-1990)", *Glasnik Rijaset Islamske zajednice*, LIII/1990, br. 5, str. 167-171, i "Akademik prof. dr. Mehmed Begović (1904-1990)", *Preporod*, XXI, 1. novembar 1990, br. 21/484, str. 19.

¹ Građu i podatke iz ovog Hasanijevog teksta ovaj autor je nesebično i obilno koristio. Imajući u vidu da je ovaj tekst pročitao na okruglom stolu koji je dijelom imao i prigodničarski karakter, struktura ovog rada uglavnom predstavlja fragmente i sintezu onoga što je do sada objavljeno o prof. Begoviću, a bilo je adekvatno da se istakne za tu priliku i mjesto.

“In memoriam” napisao je i profesor Mustafa Imamović pod naslovom “Akademik prof. dr. Mehmed Begović”, *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, XXXVIII/1990, Univerzitet u Sarajevu, Sarajevo, 1991, str. 313-314. U novije vrijeme prof. dr. Enes Durmišević predstavio je na naučnom skupu, održanom 11. i 12. decembra 2015. godine u Mostaru, rad “Mehmed Begović – reformator šerijatskog prava” koji je objavljen u *Zborniku radova “Naučni skup: Hercegovački naučnici/znanstvenici i tradicija istraživanja u Hercegovini”*, Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke, Mostar, 2016., str. 589-604.

S druge strane, o naučnom i akademskom radu i doprinosu Mehmeda Begovića mnogo sadržajnije i cjelovitije pisano je u Beogradu. Za Begovićevog života objavljene su njegove bibliografije u *Analima Pravnog fakulteta u Beogradu* 1974. godine i u *Glasniku Etnografskog instituta SANU* 1983. god. U *Zborniku za orijentalne studije SANU* iz 1992. god. objavljena je “Bibliografija Mehmeda Begovića” za koju se u podnožnoj napomeni kaže da je izrađena u Bibliografskom institutu Biblioteke SANU, u kojoj su navedene 134 jedinice. Također, akademik Begović je radio na svojoj autobiografiji i taj materijal je objavljen nakon njegove smrti.²

Crtice iz biografije

Akademik Mehmed Begović rođen je 8. aprila 1904. godine u Lastvi kod Trebinja. Nakon završetka osnovne škole u rodnom gradu, školovanje je nastavio na Velikoj gimnaziji u Sarajevu. Pet godina je proveo u Sarajevu i, kako je zapisao Ibrahim Džananović u *Preporodu* povodom njegove smrti, kasnije će često isticati kako mu je ljubav prema islamu i fikhskim mešelama u ranom periodu njegove

mladosti najviše usadio njegov profesor Ahmed-ef. Burek, koga se često sjećao Fatihom. (Džananović, *Preporod*, 19)

Nakon Sarajeva, školovanje je nastavio i okončao 1922. godine u mostarskoj Gimnaziji. Studij na Pravnom fakultetu u Beogradu započeo je 1922. a diplomirao 1926. godine kada je na ovom Fakultetu osnovana Katedra za šerijatsko pravo. Kao veoma perspektivnom studentu beogradski univerzitet ponudio mu je stipendiju za nastavak naučnog usavršavanja u Alžiru. Poslije četiri godine studija, odbranio je 1930. godine doktorsku disertaciju o primjeni i razvoju šerijatskog prava u Jugoslaviji. Senat Pravnog fakulteta Univerziteta u Alžiru nagradio je ovu disertaciju.

Akademik Mehmed Begović preselio je na ahiret 7. oktobra 1990. godine u Beogradu u 87. godini života. Dženaza mu je klanjana pred Carevom džamijom u Sarajevu, a ukopan je na mezarju Bare.

Uvijek se osjećao članom Islamske zajednice i nikada je nije napuštao, iako je i lično ponekad vrijeđan, napisao je Ibrahim Džananović u *Preporodu* povodom njegove smrti. Bio je veliki čovjek i praktični vjernik. “Cijeli svoj život proveo je kao dosljedan praktični vjernik i uprkos raznim životnim situacijama svoju vjeru nije tajio niti vjerske obaveze zanemarivao. Islamskoj zajednici u Beogradu bio je od pomoći kada joj je ta pomoć bila najpotrebnija. Svojim prisustvom u džamiji i javnim prakticiranjem vjere bio je živi primjer kako se do uspjeha ne dolazi zanemarivanjem a još manje odricanjem od svoje vjere, potiranjem svoga identiteta i skrivanjem svoga porijekla. Naprotiv. Takvim ponašanjem, Allahovom voljom, ostao je uspravan kroz cijeli svoj život i od svih i svakoga poštovan i uvažavan.” (Džananović, *Glasnik*, 169)

Mustafa Hasani je zabilježio sjećanje dr. Omera Nakičevića da je akademik Begović bio džematlija Bajrakli džamije u Beogradu. Prema svjedočenju dr. Nakičevića, prof. Begović nikada nije klanjao gologlav. “U sedmičnom rasporedu njegovih predavanja na Fakultetu bila je rezervirana pauza petkom u dvanaest sati, jer se znalo da Profesor ide u džamiju na džumu. Komunistima to, naravno, nije bilo po volji, ali su trpjeli tu situaciju jer im je trebao prof. Begović.” (Hasani, 152)

Naučna i akademska karijera

Mehmed Begović je akademski angažman započeo na Katedri za šerijatsko pravo Pravnog fakulteta u Beogradu izborom u zvanje docenta za šerijatsko pravo 1931, a 1937. godine za vanrednog profesora. Za redovnog profesora izabran je 1946. godine. Predmet Šerijatsko pravo bio je obavezan za studente svršenike Šerijatske gimnazije u Sarajevu, Velike medrese u Skoplju i Šerijatsko-sudačke škole u Sarajevu. Za ostale studente bio je izborni. Od 1938. godine predavao je i predmet Građansko nasljedno pravo za koji je kao koautor uradio udžbenik 1940. godine. Karijera univerzitetskog profesora prekinuta je za vrijeme Drugog svjetskog rata kada je uklonjen s Fakulteta, na koji se vraća poslije okončanja rata. U zvanju redovnog profesora predavao je predmet Građansko pravo s porodičnim pravom. Penzioniran je 1975. godine.

Mehmed Begović je dao značajan doprinos vođenju akademskih i naučnih ustanova, od 1954. godine obavljao je dužnost dekana Pravnog fakulteta u Beogradu, za predsjednika Savjeta ovog Fakulteta izabran je 1971. godine. U periodu od 1949. do 1965. god. bio je član Katedre za

² “Mehmed Begović”, *Analni Pravnog fakulteta u Beogradu*, XXII, Beograd, septembar-decembar 1974, br. 5-6, str. 533-535; Mehmed Begović, “Sećanja na studentske dane i prve korake u univerzitetskoj karijeri”, priredio Aleksandar

A. Muljkočević, *Glasnik Etnografskog instituta SANU*, knjiga XXXII, Etnografski institut, Srpska akademija nauka i umjetnosti, Beograd, 1983, str. 19-25; Aleksandar Janković, “Bibliografija radova akademika Mehmeda

Begovića”, *Glasnik Etnografskog instituta SANU*, 1983, knjiga XXXII, str. 141-148; Mehmed Begović, “Autobiografija”, *Zbornik za orijentalne studije*, Srpska akademija nauka i umjetnosti, Beograd, 1, 1992, 7-10.

orijentalnu filologiju Filozofskog/Filološkog fakulteta u Beogradu.

Pred njim kao mentorom ili članom komisije branili su brojni magistri i doktori svoje radnje. Prvi doktorant koji je pred njim stekao zvanje doktora pravnih nauka bio je Alija Silajdžić s temom *Testament u šerijatskom pravu* 1940. god. Od ostalih koje Begović spominje u autobiografiji izdvajamo Hajrudina Ćurića, Hazima Šabanovića, Hasana Kalešija, Omera Nakičevića, Nerimanu Traljić, Ibrahima Kemuru, Avdu Sućesku, Ibrahima Džananovića.

Rad u akademijama

Profesor Begović je bio član mnogih naučnih asocijacija u zemlji i inostranstvu. Veoma mlad, s 34 godine, 1938. god. izabran je u Odbor za istočnjačku građu Srpske akademije nauka i umjetnosti (SANU) sa zadatkom da izučava tragove srednjovjekovnog domaćeg prava u turskim pravnim spomenicima i primjenu običajnog prava na tlu Jugoslavije za vrijeme turske vladavine. Za dopisnog člana SANU-a izabran je 1958, za redovnog člana 1965, a za člana Predsjedništva SANU-a izabran je 1974. god. U Srpskoj akademiji nauka i umjetnosti bio je član i rukovodilac niza odbora: rukovodilac Odbora za izvore srpskog prava i urednik izdanja tog odbora; Odbora za historiju 16-18. st.; Odbora za historiju srpske revolucije 1804-1830. god.; međuodjelenskog Odbora za orijentalne studije; međuakademijskog Odbora za izučavanje patrijarhalnih društava i kultura; međuakademijske Komisije za objavljivanje zaostavštine Valtazara Bogišića pri Crnogorskoj akademiji nauka i umjetnosti; Odbora za astronautiku (sekcija Kosmičkog prava). Bio je član Komisije za kodifikaciju porodičnog zakonodavstva od 1945. do 1948. god.

Za člana Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine izabran je 1973. god. Njegov rad prepoznat je i izvan granica tadašnje Jugoslavije, pa je tako bio biran za člana mnogih

uglednih društava i asocijacija pravnika u svijetu. Saradivao je s brojnim naučnim ustanovama u svijetu, uključujući Francusku akademiju nauka i umjetnosti gdje je bio član Komisije za mjere.

Doprinos Pravnom fakultetu i Fakultetu islamskih nauka

Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu osnovan je 1946. godine i akademik Begović bio je jedan od članova Matičarske komisije ovog fakulteta. Također je dao doprinos radu Pravnog fakulteta u Ljubljani i osnivanju Pravnog fakulteta u Skoplju.

Akademik Begović je uložio svoje znanje i autoritet u osnivanje i rad Fakulteta islamskih nauka. Naime, bio je član Matičarske komisije za osnivanje Islamskog teološkog fakulteta u Sarajevu. Izradio je Nacrt nastavnog plana i programa za izučavanje šerijatskog prava na ITF-u. Bio je stalni član, a nekad i predsjednik Komisije za izbor nastavnika u viša naučna zvanja. Bio je predsjednik Komisije za izbor u viša naučna zvanja: dr. Ahmedu Smajloviću u zvanje redovnog profesora, dr. Omeru Nakičeviću u zvanje vanrednog profesora, dr. Jusufu Ramiću u zvanje redovnog profesora.

Priznanja i nagrade

Za važan doprinos historiji prava 1977. godine dobio je plaketu SANU-a. Dobitnik je Sedmojulske nagrade 1972. godine, Ordena rada sa crvenom zastavom 1965, Ordena Republike Srbije sa srebrnim vijencem 1974. godine.

Također, 1987. godine dobio je priznanje Pravnog fakulteta u Sarajevu za višegodišnji doprinos njegovom razvoju.

Polemike

Profesor Begović je unio svježinu u pisanje o islamskim temama, naročito zbog korištenja literature zapadnih autora koji su pisali o šerijatskom

pravu. Upravo ova činjenica izazvat će kritike tadašnje uleme. Prve reakcije uslijedile su nakon objavljivanja knjige *O položaju i dužnostima muslimanke prema islamskoj nauci i duhu današnjeg vremena*. Iste godine, 1931. kada je i objavljena Begovićeva knjiga, u tuzlanskom *Hikmetu* objavljena su reagiranja Sejfullaha Prohe i urednika ovog časopisa, a potom su objavljena i dva obimom vrlo velika odgovora napisana kao zasebne brošure: Ali-Rize Prohića, *Šta hoće naša muslimanska inteligencija* i A. Lutfi Čokića, *Prikaz i ocjena rada g. dr. Mehmeda Begovića o njihovom naziranju na islamsku ženu i njen položaj po islamskoj nauci izloženog u njegovoj knjizi*. Posebno je interesantno da je Islamska zajednica reagirala na Begovićevo pisanje. Na zasjedanju Vrhovnog starješinstva IZ i članova oba ulema-medžlisa, predstavnika oba vrhovna šerijatska suda, oba vakufsko-mearifiska vijeća i obje vakufske direkcije, održanom u junu 1931. u Sarajevu, donesena je deklaracija u kojoj se pod tačkom 7. kaže: "Konstatovano je da u brošuri dr. Mehmeda Begovića *O položaju i dužnostima muslimanke prema islamskoj nauci i duhu današnjeg vremena* ima stavova koji nisu u skladu sa islamskim izvorima i naukom".

Begoviću se naročito prigovaralo to što se koristio nemuslimanskom literaturom, posebno onom napisanom na francuskom jeziku, zatim da se nije striktno držao hanefijskog mezheba te da nije poznao dobro arapski jezik pa ni šerijatsko pravo. Prije spomenutog zasjedanja Ulema-medžlis u Sarajevu je 11. maja 1931. uputio dopis Vrhovnom starješinstvu gdje upozorava da Begovićeva brošura nije pisana na islamskim izvorima. "Izgleda da su mu većinom kao izvori bila djela pisana francuskih i drugih mubeššira, koji u islamsku nauku ubacuju tendenciozne ideje i na taj način pripremaju teren za pokršćavanje urogjenika muslimana u svojim kolonijama."

Begović je bio intelektualac, naučnik, profesor na fakultetu koji nije završio tradicionalne islamske škole,

poput medrese, već se kao doktorant bavio i doktorirao o temi šerijatskog prava u Alžiru, tadašnjoj francuskoj koloniji, a usto je bio univerzitetski profesor šerijatskog bračnog prava. Uvažavajući tu činjenicu, Ali Riza Prohić ga naziva "naš vrijedni doktor dvostrukog prava". Svjetovna inteligencija nije imala vjersko obrazovanje niti se profesionalno bavila islamskim učenjem i radom. To su inženjeri, agronomi, sociolozi, pravnici zapadnjačkog prava koji su pisali o određenim temama i problemima muslimana, a time i islama. Begović je i u tom smislu bio netipičan, što je još više provociralo naročito tradicionalnu ulemu. (Hasani, 159-161)

Djela

Begović je autor brojnih knjiga i članaka. Poseban interes pokazao je za izučavanje šerijatskog prava. Uspostavom socijalističkog sistema nakon Drugog svjetskog rata, Begović je morao reducirati izučavanje šerijata, ali nikada nije odustao od njega.

Uredništvo *Analiza Pravnog fakulteta u Beogradu* Begovićeve radove svrstalo je u četiri oblasti: 1) šerijatsko pravo, 2) društveni i politički život bosanskohercegovačkih muslimana, 3) pravna historija jugoslavenskih zemalja za vrijeme turske

vladavine i 4) porodično pravo nove Jugoslavije. Akademik Avdo Sućeska je Begovićevu bibliografiju podijelio po sljedećem kriteriju: 1. građansko i porodično pravo, 2. šerijatsko pravo, 3. historija prava i 4. druge oblasti.

Uvidom u Begovićevu bibliografiju vidi se da je pisao knjige, stručne članke i prikaze. Radove je objavljivao u relevantnim časopisima ondašnje države, ali i izvan nje na francuskom, njemačkom, engleskom i arapskome jeziku. Poseban dio njegovog pisanog opusa odnosi se na prikaze knjiga koje je većinom objavljivao u *Analima za pravne i društvene nauke* iz Beograda, što govori o izvanrednom uvidu u tadašnju literaturu i u naučne tokove, te želju da se predstavi naučni interes za šerijatsko pravo i ukaže na značaj koji izučavanje šerijatskog prava uživa u savremenoj nauci.

Poseban segment njegovog angažmana je vezan za rad na *Enciklopediji Jugoslavije* u kojoj je od prvog do osmog toma, od 1955. do 1971. god., pisao tekstove o sljedećim temama: beglerbeg, beglučke zemlje, begluk, ferman, Islamska zajednica, kadija, kanun, vakuf, vezir, vilajet.

Kao univerzitetski profesor najviše je pisao iz oblasti šerijatskog prava, prvenstveno o onim njegovim granama koje su bile u primjeni u vremenu dok je predavao ovaj predmet. Jedno

od najznačajnijih njegovih djela je *Šerijatsko bračno pravo sa kratkim uvodom u izučavanje šerijatskog prava*, koje je objavio 1936. u Beogradu. Djelo je napisano kao udžbenik za studente ovog predmeta. Posebno je značajno njegovo djelo *Vakufi u Jugoslaviji* u izdanju SANU-a, objavljeno 1963. godine. Pišući djelo o vakufu kada je komunistička vlast putem agrarne reforme, nacionalizacije, eksproprijacije i na druge načine otuđila veliki dio vakufskih dobara, "Begović je ovom knjigom vakufu vratio dignitet institucije značajnog društvenog utjecaja". (Hasani, 158) Kao razloge za pisanje ovog djela istakao je naučne i praktične potrebe. Naučne potrebe ogledaju se u tome da vakufname predstavljaju prvorazredne izvore za saznavanje historije naroda i države, a praktična potreba ogleda se u tome da se i u to vrijeme u sudstvu javljaju slučajevi koji se tiču vakufske imovine, posebno porodični vakufi, radi čega je neophodno poznavanje ove institucije šerijatskog prava.

Kao što je naprijed istaknuto, urađeno je više bibliografija radova akademika Begovića. Stoga njegova djela ovom prilikom nećemo navoditi, jer bi to bilo ponavljanje i prepisivanje već urađenog. Sve zainteresirane upućujemo na date izvore za njegovu bibliografiju.

Literatura

- Durmišević, Enes (2016). "Mehmed Begović – reformator šerijatskog prava". U: Šaban, Zahirović (ur.). *Naučni skup Hercegovački naučnici/znanstvenici i tradicija istraživanja u Hercegovini: zbornik radova*. Mostar: Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke/znanosti.
- Durmišević, Enes (2008). *Šerijatsko pravo i nauka šerijatskog prava u Bosni i Hercegovini u prvoj polovini XX stoljeća*. Sarajevo: Pravni fakultet.
- Džananović, Ibrahim (1989). "Akademik dr. Mehmed Begović povodom 85-godišnjice života i rada". *Islamska misao*, XI, 121, 4-5.
- Džananović, Ibrahim (1990). "Akademik prof. dr. Mehmed Begović (1904-1990)". *Glasnik Rijaseta Islamske zajednice u SFRJ*, LIII, 5, 167-171.
- Džananović, Ibrahim (1990). "Akademik prof. dr. Mehmed Begović (1904-1990)". *Preporod*, 21/484, 19.
- Hasani, Mustafa (2010). "Akademik Mehmed Begović". *Zbornik radova Fakulteta islamskih nauka u Sarajevu*, Sarajevo: Fakultet islamskih nauka, 14/2010:149-168.
- Imamović, Mustafa (1991). "Akademik prof. dr. Mehmed Begović". *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, XXXVIII/1990: 313-314.
- In memoriam. "Mehmed Begović (1904-1990)". *Analiza Pravnog fakulteta u Beogradu*, 5/1990, 674-678.
- Janković, Aleksandar (1983). "Bibliografija radova akademika Mehmeda Begovića". *Glasnik Etnografskog instituta SANU*, XXXII, 41-148.
- Krstić, Đurica (1983). "Dosadašnji naučni opus akademika i profesora Mehmeda Begovića". *Glasnik Etnografskog instituta SANU*, 32, 11-17.
- Mahić, Amir (2016). Doktorski rad Mehmeda Begovića: *De l'Évolution du Droit Musulman en Yougoslavie* (magistarski rad). Sarajevo: Fakultet islamskih nauka u Sarajevu.

الموجز

الأكاديمي محمد بيغوفيتش: مقتطفات من السيرة الذاتية

أكرم توتساكوفيتش

يعرض هذا المقال مقتطفات من السيرة الذاتية للأكاديمي محمد بيغوفيتش، أستاذ الشريعة الإسلامية البارز في كلية الحقوق بجامعة بلغراد، والعضو في عدة أكاديميات للعلوم والفنون. عالم واسع الاطلاع، مهّد بحياته الأكاديمية وعمله المثمر الطريق للمشاركات الأكاديمية في مواضيع وقضايا شرعية وقانونية وتاريخية قانونية في هذا الجزء من العالم. وقد تم تسليط الضوء على بعض الأجزاء التي تساعد في الاطلاع على حياة الأكاديمي بيغوفيتش وعمله، كما تمت الإشارة إلى بعض الكتاب الذين نشرنا أبحاثاً أو مقالات عنه. والغاية من المقال هي تذكير الأكاديميين والجمهور العام بهذه الشخصية الاستثنائية وعمله البحثي العلمي الغني والقيم، وذلك بمناسبة مرور مائة وعشرين عاماً على ولادته.

الكلمات الرئيسية: محمد بيغوفيتش، كلية الحقوق في بلغراد، الشريعة الإسلامية، كلية الدراسات الإسلامية.

Summary

ACADEMIC MEHMED BEGOVIĆ: FRAGMENTS FROM HIS BIO-BIBLIOGRAPHY

Ekrem Tucaković

This article presents fragments from the bio-bibliography of Academic Mehmed Begović, a distinguished professor of Sharia law at the Law faculty in Belgrade, and a member of several academies of arts and sciences. He is a scholar of exceptional erudition, whose prolific academic life and work paved the way for future studies in the fields of Sharia law and the history of legal issues in this part of the world. Here we selected only some segments that would provide an insight into the life and work of Academic Begović. We also highlighted some articles and scholarly works of other authors who wrote about his works and contribution. Our intention here was to pay a tribute to and remind academic circles and the general public of this remarkable scholar and his voluminous and valuable academic contribution, on the occasion of his hundred and twentieth birth anniversary.

Keywords: Mehmed Begović, Law faculty in Belgrade, Sharia law, Faculty of Islamic Studies

AKADEMIK MEHMED BEGOVIĆ – ČOVJEK ARISTOKRATSKOG UMA

Enes DURMIŠEVIĆ

Univerzitet u Sarajevu – Pravni fakultet, profesor emeritus
enesdurmis@yahoo.com

SAŽETAK: Na početku rada autor ukratko govori o aktivnostima akademika Mehmeda Begovića, ne samo u polju šerijatskog prava, nego i u društvenom životu, kao veoma angažiranog intelektualca, što je rezultiralo članstvom u tadašnjim domaćim i međunarodnim naučnim asocijacijama. U središnjem dijelu rada autor tematizira reformatorsku poziciju akademika Begovića, posebno na polju prava muslimanki. Posljednji dio rada posvećen je nekim zanimljivim crticama iz života Mehmeda Begovića koje otkrivaju njegovu plemenitu ćud i ljudskost.

Ključne riječi: Mehmed Begović, šerijatsko pravo, prava muslimanki, Abdulah Ajni Bušatlić

Naučni angažman akademika Begovića, članstvo u uglednim naučnim asocijacijama i priznanja za naučni rad

Odmah po završetku studija na Pravnom fakultetu u Beogradu, na preporuku Savjeta Pravnog fakulteta, Mehmed Begović je 1927. godine dobio državnu stipendiju za studije šerijatskog prava na Pravnom fakultetu u Alžiru. Svoje doktorske studije okončao je 28. maja 1930. godine odbranivši doktorsku disertaciju, na francuskom jeziku, pod naslovom *De l'évolution du droit Musulman en Yugoslavie (Evolucija muslimanskog prava u Jugoslaviji)* za koju je dobio nagradu Savjeta Pravnog fakulteta u Alžiru. Iste godine, po povratku iz Alžira, izabran je za docenta na Katedri za šerijatsko pravo na Pravnom fakultetu u Beogradu, koja je formirana još 1926. godine.

Za vanrednog profesora biran je 1937, a redovnog nakon Drugog

svjetskog rata, 1946. godine, kada je počeo predavati Porodično pravo, jer je šerijatsko pravo ukinuto mar-ta 1946. godine kao pozitivno pravo u novoj Jugoslaviji.

Nakon njemačke okupacije Kraljevine Jugoslavije 1941. godine, odstranjen je s Pravnog fakulteta odlukom okupacionih vlasti, odnosno kolaboracionističkog režima Milana Nedića. Njegova ljudska i politička, ali i vjerska (islamska) uvjerenja bila su razlogom da je odbio potpisati čuveni *Apel srpskom narodu*, objavljen u beogradskom listu *Novo vreme*, 14. augusta 1941. godine, koji je potpisalo 545 potpisnika, značajnih političkih, naučnih i javnih ličnosti u Srbiji. Ovim apelom potpisnici su podržali okupacioni režim.

Begović je bio član velikog broja naučnih asocijacija:

- član Srpske akademije nauka i umjetnosti (SANU – dopisni 1958, redovni 1965. godine),

- član Predsjedništva SANU-a (1974-1981),
- član Odbora za orijentalne studije SANU-a,
- član Međuakademijskog odbora za izučavanje patrijarhalnih društava i kultura,
- član Odbora SANU-a za astronautiku (sekcija za kosmičko pravo),
- predsjednik Naučnog vijeća Balkanološkog instituta SANU-a,
- predsjednik Naučnog vijeća Etnografskog instituta SANU-a,
- rukovodilac Odbora SANU-a za izvore srpskog prava (1964-1990),
- član Odbora SANU-a za istoriju 16-18. veka,
- član Odbora SANU-a za izučavanje srpske revolucije 1804-1830,
- član Komisije za objavljivanje zaostavštine Valtazara Bogišića pri Crnogorskoj akademiji nauka i umjetnosti (CANU),

- član Komisije za mjere (mjeriteljstvo) pri Francuskoj akademiji nauka i umjetnosti i
- član Komisije za kodifikaciju porodičnog zakonodavstva 1945-1948. godine.

Bio je saradnik *Enciklopedije Jugoslavije* 1955-1971. godine, obradivši slijedeće natuknice/termine: *beglerbeg*, *beglučke zemlje*, *begluk*, *ferman*, *nass*, *Islamska verska zajednica*, *kadija*, *kanun*, *Konstantinović Mihailo*, *vakuf*, *vezir*, *vilajet* i dr.

Također je bio angažiran i na vlastitom Pravnom fakultetu, ali i na Univerzitetu u Beogradu, obavljajući slijedeće funkcije:

- dekan Pravnog fakulteta u Beogradu (1954-1955),
- predsjednik Savjeta Pravnog fakulteta u Beogradu (1971),
- član Nacionalnog komiteta za orijentalistiku i
- član Katedre za orijentalnu filologiju na Filozofskom fakultetu u Beogradu (1949-1965).

Bio je član nekoliko akademija u Jugoslaviji, ali i u inozemstvu:

- član Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine (ANU BiH) od 1973,
- član Crnogorske akademije nauka i umjetnosti (CANU),
- član Komisije za mjere pri Francuskoj akademiji nauka i umjetnosti i
- član mnogobrojnih međunarodnih naučnih organizacija.

Potrebno je spomenuti da je uvršten u "Klasike jugoslovenskog prava" 1990. godine.

Bio je i član matičarskih komisija prilikom formiranja pravnih fakulteta u tadašnjoj Jugoslaviji:

- član Matičarske komisije prilikom osnivanja Pravnog fakulteta u Sarajevu 1946. godine sa prof. dr. Gorazdom Kušejom, profesorom Pravnog fakulteta u Ljubljani i prof. dr. Pavaom Rastovčaninom, profesorom Pravnog fakulteta u Zagrebu i

- član Matičarske komisije prilikom osnivanja Islamskog teološkog fakulteta 1977. godine u Sarajevu sa akademikom dr. Hamdijom Čemerlićem i prof. Hamidom Hadžibegićem. (Neimarlija, 2017:45)

Što se tiče njegovog angažmana na Islamskom teološkom fakultetu u Sarajevu, potrebno je naglasiti da je bio autor Nacrta Nastavničkog plana za nastavni predmet Šerijatsko pravo, član komisija za izbor nastavnika u viša zvanja: Ahmeda Smajlovića, Omera Nakičevića i Jusufa Ramića, te mentor na izradi magistarskog rada *Idžtihad u prva četiri stoljeća islama* Ibrahima Džananovića, 1985. godine u Beogradu. (*Fakultet islamskih...*, 2017:116)

U impresumu objavljene magistarske disertacije *Idžtihad u prva četiri stoljeća islama* piše: "Ova knjiga predstavlja cjeloviti tekst magistarskog rada 'Idžtihad u prva četiri stoljeća po hidžri' odbranjenog u Beogradu 17. XI 1985. godine pred komisijom koju su sačinjavali reis-ul-ulema hadži Naim Hadžiabdić, akademik prof. dr. Mehmed Begović (konsultant), akademik prof. dr. Hamdija Čemerlić i prof. Hamid Hadžibegić." (Džananović, 1986:2)

Još 1940. godine, na Pravnom fakultetu u Beogradu Begović je bio mentor na izradi doktorske disertacije *Testament u šerijatskom pravu* Aliji Silajdžiću, svršniku Šerijatske sudačke škole i Pravnog fakulteta u Beogradu, a kasnije profesoru Porodičnog prava na Pravnom fakultetu u Sarajevu do 1974. godine. (Durmišević, 2014:138)

Veliki je broj magistranata i doktoranata kojima je profesor Begović bio mentor ili član komisije za odbranu magistarskih ili doktorskih disertacija. Spomenut ćemo samo neke, koji su postali značajna imena u pravnim, historijskim i orijentalnim naukama, kao što su: Ružica Guzina, Dimitar Pop Georgijev, Mirko Mirković, Hajrudin Ćurić, Hazim Šabanović, Marija Đukanović, Hasan Kaleši, Kemal El-Buhi, Ljubinka Rajković,

Slavoljub Đinđić, Omer Nakičević, Nerimana Traljić, Ibrahim Kemura, Avdo Sućeska, Ljiljana Filipović, Valbona Begoli, Vojislav Bakić, Milan Prelić, Branko Pavičević, Tomica Nikčević, Ibrahim Džananović i dr. (Hasani, 2010:155)

Begovića, zbog njegovog veoma zapaženog angažmana u nauci, ali i društvenom životu nisu zaobišle ni nagrade. Nagrađen je:

- Ordenom rada sa crvenom zastavom (1965),
- Sedmojulskom nagradom Srbije za naučni rad (1972) i
- Ordenom Republike Srbije sa srebrenim vencem (1974).
- Bio je i nosilac Plakete Srpske akademije nauka i umjetnosti (SANU) za značajan doprinos historiji prava (1977), a dobio je i
- priznanje Pravnog fakulteta u Sarajevu za doprinos razvoju ovog fakulteta (1987).

Poslije Drugog svjetskog rata vratio se na Pravni fakultet u Beogradu, i nakon što je nova, komunistička vlast ukinula predmet Šerijatsko pravo, Begović je predavao Porodično pravo (Bračno, Roditeljsko i Nasljedno) od 1946. pa sve do odlaska u penziju, 1975. godine. Već 1946. godine izradio je udžbenik iz Porodičnog prava koji je imao nekoliko izdanja – 1946, 1948, 1952, 1953, 1957, 1959. i 1961. godine.

Položaj muslimanke u duhu vremena

Odmah po povratku iz Alžira, 1931. godine, Begović drži seriju predavanja u ženskom internatu beogradskog *Gajreta* s temom "O položaju i dužnostima muslimanke prema islamskoj nauci i duhu današnjeg vremena", koja su i objavljena. Ova predavanja su izazvala žestoke reakcije, pogotovo tadašnje tradicionalne uleme okupljene oko tuzlanskog lista *Hikmet*. Reagirali su Ali Riza Prohić tekstom "Šta hoće naša muslimanska inteligencija" i Abdurrahman Lutfi

Čokić tekstem "Prikaz i ocjena rada g. dr. Mehmeda Begovića o njihovu naziranju na islamsku ženu i njen položaj po islamskoj nauci izloženog u njegovoj knjizi". Ovi autori konstatiraju da "u brošuri dr. Mehmeda Begovića *O položaju i dužnostima muslimanke prema islamskoj nauci i duhu današnjeg vremena* ima stavova koji nisu u skladu sa islamskim izvorima i naukom". (Deklaracija islamskog..., 1931:55) Njihovi prigovori Mehmedu Begoviću se uglavnom odnose na činjenicu da on koristi "stranu literaturu, francuskih i drugih mubeššira (misionara, orijentalista – radi pokršćavanja urođenika muslimana u kolonijama)", da se "striktno ne drži hanefijskog mezheba" i da je, na kraju, "svjetovni intelektualac (bez islamskog obrazovanja, ne bavi se profesionalno islamskim učenjem i radom)" i da kao takav, po shvatanju ovih muslimanskih tradicionalista, nije kompetentan da se bavi ovim šerijatskim pitanjima. Bio je to tipičan prigovor svih bosanskomuslimanskih tradicionalista toga doba svima onima koji su pokušavali tumačiti šerijatsko pravo i islamske propise na savremeni način uvažavajući Tekst i kontekst.

U odbranu Begovićevih stavova stao je hafiz Abdullah Ajni Bušatlić, jedan od ponajboljih šerijatskih pravnikar toga vremena, tadašnji vrhovni šerijatski sudija pri Vrhovnom šerijatskom sudu u Sarajevu i veoma plodan pravni pisac. (Durmišević, 2008:228-231) Bušatlićev pristup šerijatskom pravu možemo ocijeniti kao elastičan i svrstati ga u tadašnje vjerske moderniste. On uvažava konkretne društvene i kulturne prilike u kojima su živjeli jugoslaveni muslimani, tvrdeći da poznaje tumačenja klasične uleme, ali se od njih može odstupiti ako to zahtijeva duh vremena nakon što se temeljito prouče na nekom forumu. On piše: "Delo g. Begovića napisano je stručno, sa velikim trudom i poznavanjem. Pisac je svuda svoja gledišta dokumentovao sa izvorima i na taj način zajamčio ispravnost sadržine svoga dela, te zaslužuje svaku preporuku." (Bušatlić, 1936:398)

Bušatlić, podržavajući Begovićeva tumačenja šerijatskog prava, odbacuje tezu o "zatvorenosti vrata idžtihada", jer se Begović slaže s nekim šerijatskim pravicima i islamskim teolozima koji se zalažu za evoluciju šerijatskog prava. Ova evolucija "nije protivna ni šerijatskim propisima, gde se nalazi princip da pravo *sme evoluirati po potrebi i vremenu*. Ovi islamski pravници tvrde kako je najveću smetnju evoluciji prava, a s tim u vezi i islamskog društva, proizvelo mišljenje *da je idžtiḥad* (pravo tumačenja osnovnih izvora) *zatvoren*. Oni su za to da se opet prizna islamskom naučnom svetu pravo idžtihada, koje će na mesto starih rešenja *donositi nova u okviru propisa Kurana i Suneta i prema potrebama i prilikama islamske zajednice* (istakao Enes Durmišević)". (Begović, 1933:26-27) Na osnovu samo ovog stava Mehmeda Begovića o šerijatskom pravu, može se slobodno kazati da on spada u reformatore šerijatskog prava u Jugoslaviji. (Durmišević, 2016:589-604)

Begović u vrijeme "nacionaliziranja" Muslimana (Bošnjaka) sedamdesetih godina XX stoljeća svjedoči i iznosi vlastiti stav o tom veoma značajnom nacionalno-političkom pitanju, dajući svoj doprinos, objašnjavajući da su "bosanskohercegovački muslimani ostali vjerni svojim narodnim tradicijama za cijelo vrijeme turske uprave, iako ponekad nazivaju svoju vjeru 'turskom vjerom' umesto islamskom, a sebe Turcima umjesto muslimanima." Te su riječi, po njihovom shvatanju, označavale njihovu vjersku, a ne narodnu pripadnost, jer oni u nacionalnom pogledu nazivaju Turke 'Turkušima', a sebe 'Bošnjacima'. Riječ Bošnjak značila je za njih ne samo pokrajinski geografski pojam nego još nešto više. Ta je riječ označavala i neku vrstu nacionalne pripadnosti..."

"Večno mladi princ"

Već po okončanju Drugog svjetskog rata, u vremenu "revolucionarnog prava", Mehmed Begović, u najljepšem smislu riječi, pokazuje svoje ljudsko dostojanstvo i dostojanstvo

istinskog učitelja (profesora). Naime, pod pritiskom tadašnje komunističke ideologije i komunističkog "čistunstva", studenti Pravnog fakulteta u Beogradu 1946. godine traže ostavku dvojice profesora (Milan Vladislavljević i Đorđe Mirković) zbog "nenaučnosti njihovih predavanja". Očito je da su ovi profesori ideološki bili nepodobni novom sistemu, pa su morali biti odstranjeni s Pravnog fakulteta. Begović, tada prodekan na Pravnom fakultetu, na Savjetu Fakulteta glasno i jasno kaže:

"Smatram da u navedenim činjenicama koje se stavljaju na teret kolegama Vladislavljeviću i Mirkoviću nema osnova da se uklone kao nenaučni. Proglašavanje za nenaučno, to je moralna smrt za čoveka našeg reda. Kolega Mirković je dobio svoje naučne kvalifikacije u Francuskoj, a zatim prilikom izbora na ovom fakultetu i najzad od naših narodnih vlasti kad je preuzet posle rata. I, niko mu nije osporio naučnost, do studenti Pravnog fakulteta... Smatram da u navedenim činjenicama koje se stavljaju na teret kolegama Mirkoviću i Vladislavljeviću nema osnova da se uklone kao nenaučni... Svakom od nas se mogu staviti izvesne primedbe, ali ja ne smatram, da zbog toga, nastavnika treba kazniti najoštrijom kaznom, odnosno to nije dovoljno da se diskvalifikuje najtežom kaznom. Ja govorim slobodno i smatram da mi je dužnost da slobodno govorim..." (Reč profesora Dragiša..., 1990:678)

Uprkos ovakvom stavu prodekan Begovića, profesori su, ipak, odstranjeni, što je u to vrijeme bilo i razumljivo, imajući u vidu ideološki diskurs tadašnje vlasti. Lik i djelo profesora Begovića, u kratkim crtama, oslikao je jedan od profesora Fakulteta na komemorativnom skupu održanom 11. oktobra 1990. godine, povodom njegove smrti: "Kaže se da su stvorena dela slika samog njegovog tvorca. Prema ovoj drevnoj istini, nije teško prepoznati sliku o jednoj takvoj ličnosti. Vrstan predavač, izuzetno human čovek, blage, tople naravi, obdaren prefinjenom inteligencijom i podaren lepotom duha i

tela, uvek uspravan i dostojanstven, prav kao strela i u starosti, kretao se po Pravnom fakultetu i drugde kao večno mladi princ, ali i kao skroman i tih čovek, kao čovek koji je iz sebe zračio onu dobrotu nedostižnu mnogim ljudima. Bio je tolerantan, strpljiv i trpeljiv. Nikada nije tražio više od drugih, čak je dobijao mnogo manje od njih. Tako je i ostao u skromnom stanu u Ivankovačkoj ulici valjda više od pedeset godina, još od onog vremena kada je bio samo mladi, talentovani docent, a ne i redovni član Akademije nauka... U ovim našim tragičnim međama i razmeđima nikada nije zaboravio ni osobenosti svoje verske pripadnosti i nacionalne opredeljenosti, ali, takođe, ni veliku ideju jugoslovenstva, neminovnosti

da se zajedno živi sa drugima, a ne pored drugih i mimo drugih.” (Reč profesora Marka..., 1990:675-676)

Profesor Begović je dao veliki doprinos izučavanju šerijatskog prava u Jugoslaviji i pravnoj povijesti uopće. Za katedrom na Pravnom fakultetu u Beogradu proveo je skoro pola stoljeća, od 1931. do 1975. godine, osim u periodu Drugog svjetskog rata, kada je bio odstranjen s Fakulteta.

Poznato je da je bio džematlija Bajrakli džamije u Gospodar Jevremovoj ulici, da nikada nije klanjao gologlav i da je svaki radni dan u 12 sati redovno imao pauzu za klanjanje podne-namaza, tako da u to vrijeme nije držao predavanja niti ispite. Redovno je petkom išao na džuma-namaz. (Hasani, 2010:152)

Ako bismo danas kritički posmatrali vjersku praksu nekih univerzitetskih profesora, a Begović je bio vrhunski univerzitetski profesor i vrhunski intelektualac, i političara bez obzira kojoj konfesiji pripadali, onda bismo mogli potražiti odgovor u jednoj doskočici koja je aktuelna posljednjih tridesetak godina, a koja glasi: U vrijeme komunizma samo su vjernici išli u džamije i crkve!? Mehmed Begović penzioniran je 1975. godine, a umro je u Beogradu 7. oktobra 1990. godine. Dva dana kasnije, 9. oktobra, klanjana mu je džezaza u haremu Careve džamije u Sarajevu i isti dan je ukopan na sarajevskom groblju Bare. Bio je čovjek “aristokratskoga uma”, kako bi rekao veliki Muhammed Arkoun!

Literatura

(1990). *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, 5.
Begović, Mehmed (1933). *O izvorima šerijatskog prava*, Arhiv za pravne i društvene nauke. Organ Pravnog fakulteta u Beogradu, XXIII, XXVI (XLIII), 1.
Bušatlić, Hafiz Abdullah Ajni (1936). *Prikaz Begovićeve knjige Šerijatsko porodično pravo, sa kratkim uvodom u izučavanje šerijatskog prava*, Arhiv za pravne i društvene nauke. Geca Kon. XXVI, XXXII (XLIX), 4.
(1931). “Deklaracija Islamskog vrhovnog vjerskog starješinstva”, *Hikmet*, 26.
Durmišević, Enes (2016). “Mehmed

Begović – reformator šerijatskog prava”. U: *Zbornik radova sa Naučnog skupa Hercegovački naučnici/znanstvenici i tradicija istraživanja u Hercegovini*. Mostar.
Durmišević, Enes (2008). *Šerijatsko pravo i nauka šerijatskog prava u Bosni i Hercegovini u prvoj polovini XX stoljeća*. Sarajevo: Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu.
Durmišević, Enes (2014). *Uvod u razvoj pravne misli u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu.
Džananović, Ibrahim (1990). “Akademik prof. dr. Mehmed Begović

(1904-1990)”, *Glasnik RIZ* u SFRJ, LIII, 5, 167-171.
Džananović, Ibrahim (1986). *Idžtihad u prva četiri stoljeća islama*. Sarajevo: Vrhovno islamsko starješinstvo.
(2017). *Fakultet islamskih nauka 1977-2017*. Sarajevo: Fakultet islamskih nauka i El-Kalem.
Hasani, Mustafa (2010). “Akademik Mehmed Begović”, *Zbornik radova FIN-a*, XXIX, 14.
Neimarlija, Hilmo (2017). “Vrijeme utemeljenja i utemeljitelji”. U: *Fakultet islamskih nauka 1977-2017*. Sarajevo: Fakultet islamskih nauka i El-Kalem.

الموجز

الأكاديمي محمد بيغوفيتش – الرجل ذو العقلية الأرستقراطية

أنس دورميشيفيتش

في بداية البحث، يتحدث الكاتب بإيجاز عن أنشطة الأكاديمي محمد بيغوفيتش، سواء في مجال الشريعة الإسلامية، أو في الحياة الاجتماعية باعتباره مفكراً نشيطاً، مما نتج عنه عضويته في الهيئات العلمية المحلية والدولية في ذلك الوقت. وفي الجزء المركزي من البحث، يتناول الكاتب المكانة الإصلاحية للأكاديمي بيغوفيتش، وخاصة في مجال حقوق المرأة المسلمة. أما الجزء الأخير من البحث فهو مخصص لبعض اللحظات المثيرة للاهتمام في حياة محمد بيغوفيتش، والتي تكشف عن شخصيته النبيلة وإنسانيته.

الكلمات الرئيسية: محمد بيغوفيتش، الشريعة، حقوق المرأة المسلمة، عبد الله عيني بوشاتليتش.

Summary

ACADEMIC MEHMET BEGOVIĆ – A MAN OF AN ARISTOCRATIC MIND

Enes Durmišević

The author begins with a brief introduction to the work and achievements of Academic Mehmed Begović, presenting his contribution not only in the sphere of Sharia law but also in social life, his very active intellectual engagements that made him a member of local and international scientific associations of the time. In the central part of the article, the author thematizes reformist aspects of the teachings of Academic Begović, especially in the field of women's rights in Islamic law. The final part of this article is dedicated to some interesting anecdotes from his life, which reveal his kindness and noble disposition of his character.

Keywords: Mehmed Begović, Sharia law, women's rights, Abdulah Ajni Bušatlić

DJELO AKADEMIKA MEHMEDA BEGOVIĆA NA POLJU NAUKE ŠERIJATSKOG PRAVA

Nedim BEGOVIĆ

Univerzitet u Sarajevu, Fakultet islamskih nauka
nedim.begovic@fin.unsa.ba

SAŽETAK: Ovaj članak pruža opći pregled djela akademika Mehmeda Begovića na polju nauke šerijatskog prava s ciljem identifikacije užih područja njegovog naučnog interesa, te sadržajnih, stilskih i metodoloških karakteristika njegove obrade ustanova šerijatskog prava. Predmet analize čine, u prvom redu, najvažnija Begovićeva djela o šerijatskom pravu, *Šerijatsko bračno pravo* i *Vakufi u Jugoslaviji*, kao i niz drugih radova koje je objavio u periodičnim publikacijama monarhističke i socijalističke Jugoslavije. Dolazi se do saznanja da iznimno bogat pisani opus čini Begovića jednim od najznačajnijih autora na polju nauke šerijatskog prava u periodu između dva svjetska rata. Tematika njegovih radova bila je uslovljena obimom i područjima primjene šerijatskog prava u staroj Jugoslaviji, reformističkom orijentacijom autora i sekularizacijom pravnog sistema nove Jugoslavije, tako da većina njih pripada disciplinama islamske pravne historije, nauke šerijatskog porodičnog, nasljednog i vakufskog prava te reformom ustanova koje pripadaju ovim pravnim granama u zakonodavstvu savremenih muslimanskih zemalja. Kao glavne metodološke karakteristike njegove obrade šerijatskopравnih ustanova identificiraju se: korištenje terminologije i sistematike iz evropske pravne nauke, primjena historijskog, sociološkog i komparativno-pravnog metoda i pozivanje na zapadne autore na polju islamskih pravnih studija.

Ključne riječi: Mehmed Begović, šerijatsko pravo, nauka šerijatskog prava, šerijatsko bračno pravo, vakufi, šerijatsko vakufsko pravo, pravna reforma, evolucija prava

Uvod

Akademika Mehmeda Begovića (1904-1990) možemo svrstati među najvažnije autore na polju nauke šerijatskog prava na našim prostorima u periodu između dva svjetska rata. O tome svjedoče bibliografije Begovićevih radova, od kojih su neke objavljene još za njegovog života. (Janković, 1983:141-148; Krstić, 1983:11-17) Cjelovita bibliografija njegovih radova objavljena je u *Zborniku za orijentalne studije Srpske*

akademije nauka i umjetnosti (SANU) 1992. Ona sadrži ukupno 134 jedinice, poredane hronološkim redoslijedom, među kojima je prva njegova doktorska disertacija *Razvoj muslimanskog prava u Jugoslaviji* (*De l'évolution du droit musulman en Yougoslavie*) koju je objavio Univerzitet u Alžiru 1930, dok je posljednja objavljena 1989, odnosno oko godinu dana prije njegovog preseljenja na Ahiret. (Hasani, 2010) Od ukupnog broja objavljenih radova, njih oko četrdeset nastalo je

kao izraz Begovićevog nastavnonaučnog i naučnoistraživačkog interesa za šerijatsko pravo. (Mahić, 2016:15-18) Najvećim dijelom pripadaju disciplinama koje se bave proučavanjem islamske pravne historije, šerijatskog porodičnog, nasljednog i vakufskog prava te reformom ustanova koje pripadaju ovim pravnim granama u zakonodavstvu savremenih muslimanskih zemalja. U iznimno malom broju radova Begović je posvetio pažnju temama iz šerijatskog javnog

prava, kao što je, naprimjer, tretman državne uprave. (Begović, 1986:27-48) Tematika njegovih radova bila je uslovljena obimom i područjima primjene šerijatskog prava u staroj Jugoslaviji, reformističkom orijentacijom autora te ukidanjem primjene šerijatskog prava putem državnih sudova u novoj Jugoslaviji.

S obzirom na ovu opštu okolnost, uz prestanak djelovanja Katedre za šerijatsko pravo na Pravnom fakultetu u Beogradu, Begović je svoj profesionalni angažman nakon Drugog svjetskog rata nastavio kao univerzitetski profesor i naučnik na polju svjetovnog prava. (Mahić, 2016:13) U tom kontekstu posebno izdvajamo njegov udžbenik *Porodično pravo* (Begović, 1948) koji je bio veoma cijenjen pa je do 1961. godine doživio nekoliko izdanja. (Hasani, 2010:158) Ipak, treba spomenuti da se Begović do kraja svog života nastavio baviti i proučavanjem šerijatskog prava, pišući s vremena na vrijeme nove radove posvećene ovom pravnom sistemu. (Mahić, 2016:13)

Na temelju uvida u primarne izvore, Begovićeve knjige i radove i postojeću literaturu o Begoviću na našem jezičkom području (Džananović, 1989:4-5, 1990a:167-171, 1990b:19; Imamović: 1991:313-314; Durmišević, 2008:234-237; Hasani, 2010:149-169; Mahić, 2016; Durmišević, 2016:589-604), ovaj članak ima za cilj da identifikira uža područja njegovog naučnog interesa, te sadržajne, stilske i metodološke osobenosti njegove obrade šerijatskopравnih ustanova. Dolazi se do saznanja o iznimno bogatom pisanom opusu akademika Begovića na polju nauke šerijatskog prava čija tematika je bitno određena položajem i relevantnošću šerijatskog prava u državnompravnom okviru u kojem je autor djelovao. Identificirane su sljedeće bitne osobenosti njegove metodologije obrade šerijatskopравnih ustanova: korištenje terminologije i sistematike iz evropske pravne nauke, primjena historijskog, sociološkog i komparativno-pravnog metoda i pozivanje na zapadne autore na polju islamskih pravnih studija.

U zaključku se ukazuje na moguće pravce budućih istraživanja o naučnom djelu akademika Begovića.

Područja naučnog interesa i naučne publikacije u kojima se javlja kao autor

Naučni opus akademika Begovića, pored tema iz šerijatskog prava, obuhvatio je društveni i politički život bosanskohercegovačkih muslimana, islamske teme u širem smislu, pravnu historiju jugoslavenskih zemalja za vrijeme osmanske vladavine, zakonodavstvo Osmanske države i porodično pravo socijalističke Jugoslavije. (Hasani, 2010:156; Mahić, 2016:13-14)

Kada je riječ o žanrovima akademskih radova, Begović je pisao knjige, naučne i stručne radove, prikaze i enciklopedijske odrednice. Radove je pretežno objavljivao u relevantnim periodičnim publikacijama ondašnje države, a određeni broj u inostranim časopisima na francuskom, njemačkom i arapskom jeziku. Poseban segment njegove pravne književnosti čine prikazi knjiga koje je objavio u *Arhivu*, odnosno *Analima za pravne i društvene nauke* u Beogradu. Prikazane knjige pisane su na francuskom, engleskom, njemačkom, turskom i arapskom jeziku. Ukupno je objavio 29 prikaza koji svjedoče o značajnom uvidu koji je Begović imao u ondašnje naučne tokove, ali i njegovoj želji da javnosti predstavi interes za proučavanjem šerijatskog prava koji je bio prisutan u evropskoj pravnoj nauci. Vrijedi spomenuti i to da je bio uključen u izradu *Enciklopedije Jugoslavije* u kojoj je, od I do VIII toma, u periodu od 1955. do 1971, obradio sljedeće odrednice: beglerbeg, beglučke zemlje, begluk, ferman, nas, Islamska vjerska zajednica, kadija, kanun, Konstantinović Mihailo, vakuf, vezir i vilajet. (Hasani, 2010:156-157)

Osvrt na najvažnija djela o šerijatskom pravu

Najvažnije djelo Mehmeda Begovića na polju nauke šerijatskog prava

je *Šerijatsko bračno pravo sa kratkim uvodom u izučavanje šerijatskog prava* koje je objavio u Beogradu 1936. U predgovoru knjige autor navodi kao primarni razlog njenog pisanja nedostatak literature na južnoslavenskim jezicima o šerijatskom pravu, unatoč činjenici da se ono tada primjenjuje na porodične, nasljedne i zadužbinske poslove muslimana Kraljevine Jugoslavije. S obzirom na potrebu naučne, ali i šire javnosti da se upozna s ustanovama šerijatskog bračnog prava, ali i specifičnu okolnost da se ono izučava i predaje na Pravnom fakultetu u Beogradu, spomenuto djelo trebalo je da posluži kao udžbenik za studente ovog fakulteta i informativni priručnik za širu javnost. (Begović, 1936)

Drugo, naročito značajno djelo akademika Begovića je knjiga *Vakufi u Jugoslaviji* koja je objavljena u izdanju SANU 1963. Djelo nastaje nakon perioda u kojem je vlast u socijalističkoj Jugoslaviji sprovela opsežne postupke agrarne reforme, nacionalizacije i eksproprijacije vakufske imovine (tj. zemljišta, stambenih i poslovnih zgrada), uslijed čega je prestala potreba za djelovanjem Vakufske direkcije. Objavljivanjem ove knjige Begović je vakufu barem jednim dijelom vratio dignitet institucije od naročitog društvenog značaja. Kao razloge za pisanje ovog djela naveo je naučne i praktične potrebe. (Begović, 1963; Hasani, 2016:158) Kada je riječ o naučnim razlozima, naglasio je da vakufname (zadužbinske povelje) koje se čuvaju u Gazi Husrev-begovoj biblioteci, Orijentalnom institutu i Državnom arhivu u Sarajevu, arhivima vakufskih direkcija u Sarajevu i Skoplju, te u drugim javnim i privatnim zbirkama predstavljaju prvorzredne izvore za proučavanje historije našeg naroda u periodu osmanske vladavine. Međutim, da bi se sadržaj vakufnama pravilno razumio, neophodno je da se istraživači upoznaju s pravnom prirodom vakufa, porijeklom ove ustanove, njenim historijskim razvojem i društvenim značajem, te načinima ekonomskog iskorištavanja i upravljanja vakufima, što su sve pitanja koja su obrađena u naznačenom

djelu. Društvena opravdanost pisanja knjige ogleda se u tome da se u sudskoj praksi povremeno javljaju slučajevi koji se tiču statusa vakufske imovine, posebno porodičnih ili evladijet vakufa, zbog čega je neophodno da se lica koja su uključena u ove sudske postupke upoznaju s ovom ustanovom i načinom na koji je ona uređena u šerijatskom pravu. (Begović, 1963)

Stil pisanja i metodologija obrade šerijatskopравnih ustanova

Radovi akademika Begovića odlikuju se konciznošću, jasnoćom, sistematičnošću i preglednošću, što ih čini veoma prijemčivim za naučne radnike, istraživače, studente, ali i širu čitalačku javnost. Odlike metodologije kojom se služio u naučnoj obradi šerijatskog prava i po kojima se njegovi naučni radovi bitno razlikuju u odnosu na radove njegovih savremenika iz reda uleme i šerijatskih sudija, mogu se sažeti u sljedećem:

a) Korištenje terminologije i sistematike iz evropske pravne nauke u obradi ustanova šerijatskog prava, što je omogućilo bolje razumijevanje tih ustanova i njihovo poređenje s građanskim pravom. Ilustracije radi, za razliku od Abdulaha Bušatlića, šerijatskog sudije, koji u svojoj knjizi *Porodično i nasljedno pravo muslimana* fikhske termine *šurutun-nikah* i *erkanun-nikah* prevodi "glavni elementi i uslovi braka", Begović ih prevodi kao "materijalne i formalne uslove" za brak. Pored podjele bračnih smetnji na trajne (*mu'ebbed*) i privremene (*muvekkat*), čije porijeklo je iz fikhske literature, Begović uvodi podjelu na apsolutne i relativne smetnje. (Bušatlić, 1926:12-20; Begović, 1936:45-66) Općenito, način na koji je Begović strukturirao i obradio pravnu građu u knjizi *Šerijatsko bračno pravo* bliža je i prijemčivija savremenim istraživačima na polju pravne nauke u odnosu na spomenuto Bušatlićevo djelo. Tako, naprimjer, primjenjujući sistematiku

evropske pravne nauke, Begović je sva pitanja šerijatskog bračnog prava sistematično izložio u tri cjeline: sklapanje braka, posljedice braka i razvod braka. (Begović, 1936)

b) Proučavanje porijekla, historijskog razvoja i društvene funkcije šerijatskopравnih ustanova. Naime, Begović se nije bavio samo izlaganjem šerijatskih pravila i ustanova i tumačenjem njihovog značenja, nego je primjenjivao historijski i sociološki metod u cilju njihovog potpunijeg razumijevanja. U tom kontekstu, kada pristupa obradi islamskog bračnog prava Begović počinje izlaganjem historije postanka ove pravne grane koja neminovno uključuje poređenje običaja predislamskih Arapa i kur'anskog zakonodavstva. (Begović, 1926:29-41) U drugom primjeru, Begović obrađuje različite društvene funkcije koje je porodični (evladijet) vakuf vršio kod muslimanskih naroda, i to kao sredstvo zaobiilaženja šerijatskog nasljednog reda, očuvanja imovine unutar porodice i njene zaštite od konfiskacije. (Begović, 1963: 56-57)

c) Primjena komparativno-pravnog metoda u obradi ustanova šerijatskog prava koja se, osim kroz poređenje mišljenja različitih mezheba, manifestirala na dva dodatna nivoa. Prvo, Begović je poredio norme šerijatskog porodičnog prava u Jugoslaviji s onima koje se primjenjuju u muslimanskim zemljama, s prvenstvenim ciljem da predstavi politiku pravne reforme koju su ove zemlje vodile na polju porodičnog prava i pruži podršku daljoj evoluciji šerijatskog prava u Jugoslaviji. Naime, Begović je pripadao grupi jugoslavenskih muslimanskih intelektualaca koji su bili reformistički orijentirani prema islamskom pravnom naslijeđu, što je sasvim razvidno iz njegovih teorijskih stavova, ali i prikaza evolucije šerijatskog bračnog prava u savremenim muslimanskim društvima. U članku "Pravo u islamu" koji je objavio u *Prilozima za orijentalnu filologiju*, kao i svom pristupnom predavanju "O izvorima šerijatskog prava" koje

je održao na Pravnom fakultetu u Beogradu, Begović je naglasio kako šerijat i Kur'an, kao njegov prvi izvor, priznaju evoluciju prava kao spoljne, formalne strane vjere. To se da vidjeti iz činjenice da Kur'an postavlja samo opšte pravne principe, dajući "mogućnost da nepredviđene ustanove nadalje regulišu kompetentni faktori prema potrebama i socijalnom razvitku islamskog sveta". (Begović, 1932:12-13) Nadalje, to se može zaključiti na osnovu činjenice da je Kur'an, kako navodi Begović, usvajao i ukidao pravne običaje predislamske Arabije, postepeno objavljuvao pravne norme i u nekim slučajevima derogirao vlastite, ranije usvojene propise. (Begović, 1974: 147-148) Begović je ispravno poimao da pravila šerijatskog prava na području muamelata nisu ciljevi za sebe, nego sredstva koja služe ostvarenju ciljeva ili vrijednosti, te da se relevantnost šerijatskog prava u životima muslimanskih naroda ne može postići rigidnim slijedenjem pravila koja su ustanovile klasične pravne škole nego kroz evoluciju tog prava koja prati društvene promjene. U članku "O reformama porodičnog prava muslimana u Egiptu", koji je objavio u *Arhivu za pravne i društvene nauke*, zastupao je stav da evolucija šerijatskog bračnog prava u Egiptu, Alžiru i još nekim zemljama treba da služi kao primjer muslimanima u Jugoslaviji. Između ostalog, on navodi: "Potrebe i današnje prilike pod kojima žive muslimani u Jugoslaviji iziskuju da se u ovom pravcu ide dalje i da se izvrše izmene još nekih propisa šerijatskog prava. To bi mogla izvršiti sudska praksa koja je i do sada delovala u ovom pravcu, a po uzoru na reforme u Egiptu i drugim zemljama." (Begović, 1935:8) Drugi nivo primjene komparativnog metoda u Begovićevim radovima podrazumijeva poređenje ustanova šerijatskog i građanskog prava, s ciljem uočavanja sličnosti i razlika, ali i ocjene njihove društvene relevantnosti. Kao primjeri mogu poslužiti njegovi radovi "Položaj vanbračne djece u šerijatskom i građanskom pravu" (Begović, 1939)

i "Nasliedivanje bračnih drugova u šerijatskom i građanskom pravu". (Begović, 1938:27-32). U drugom radu, Begović zaključuje da šerijatski pravni sistem u pitanju nasliedivanja bračnih drugova usvaja rješenje mnogo naprednije i pravednije nego Srpski građanski zakonik i turski zakoni o nasliedivanju mirijskih dobara. Štaviše, njegovo rješenje je povoljnije, u izvjesnoj mjeri, u odnosu na ono koje usvaja Austrijski građanski zakonik prije novela. Ta se prednost ogleda u tome što se bračnim drugovima uvijek priznaje jedan dio zaostavštine i što ih se smatra nužnim nasljednicima koji ne mogu biti isključeni iz nasliedivanja putem testamenta, dok im to Austrijski građanski zakonik ne priznaje. Ipak, šerijatskom pravu se donekle može prigovoriti, navodi akademik Begović, što je usvojilo princip nejednakosti pri nasliedivanju bračnih drugova i što im nije priznalo pravo da naslijede cijelu zaostavštinu u slučaju kada nema drugih nasljednika osim države kao što je to slučaj u građanskom pravu.

d) Pozivanje na zapadne autore na polju islamskih pravnih studija prilikom obrade ustanova šerijatskog prava. Begović je prvi autor na polju nauke šerijatskog prava na našim prostorima koji se značajnije referirao na radove zapadnih autora

o šerijatskom pravu nastale tokom XIX i XX stoljeća. Na ovoj činjenici bit će, u značajnoj mjeri, bazirane kritike kojima su ulema i tradicionalno orijentirani autori pokušavali dovesti u pitanje validnost pojedinih stavova koje je Begović zastupao, kao naprimjer o položaju i dužnostima žene muslimanke u savremenom društvenom kontekstu. (Hasani, 2010:159-162)

U članku "Šerijatsko pravo u evropskoj pravnoj nauci" Begović se pozitivno izražava o pristupu zapadnih autora u izučavanju šerijatskog prava koje doprinosi stvaranju pravilnog suda o duhu i osobinama ovog pravnog sistema, kao i njegovom utjecaju na razvitak nekih pravnih ustanova kod evropskih naroda. (Begović, 1940:35-39) U knjizi *Šerijatsko bračno pravo* Begović koristi širok spektar izvora i literature: Kur'an i zbirke hadisa (naprimjer Buharijev *Sahih*), djela klasičnih i savremenih šerijatskih pravnika, stranih i domaćih (naprimjer Ibrahima el-Halebija, Ibn Rušda, El-Maverdija; Abdulvehhaba Hallafa; Sejfulaha Prohe, Abdulaha Bušatlića i dr.), državne kodifikacije i privatne kompilacije šerijatskog prava (naprimjer *Medžellu*, *Ahkamišer'ijju* Muhammeda Kadri-paše), kao i brojne radove zapadnih autora objavljene na francuskom i njemačkom jeziku, uključujući djela mentora

Begovićeve disertacije, francuskog pravnog orijentaliste Marcela Moranda. (Begović, 1936)

Zaključak

Na kraju, teme kojima se akademik Begović bavio u svojim naučnim radovima i stavovi koje je zauzimao o šerijatskom pravu često zadržavaju aktualnost i relevantnost za savremene islamske pravne studije. Za ovu priliku izdvojio bih samo dvije teme. Prva se tiče reforme ustanova šerijatskog prava u porodičnim zakonima muslimanskih država u prve dvije decenije 21. stoljeća. S obzirom na to da postojeće interpretacije ustanova šerijatskog prava, uključujući one koje su prisutne unutar diskursa fetve, u bosanskohercegovačkom i širem, evropskom kontekstu ne odražavaju u dovoljnoj mjeri ove razvoje, jasni i odlučni stavovi akademika Begovića na ovom planu doimaju se vrlo inspirativnim. Druga uočena korelativnost djela Begovića i savremenih islamskih pravnih studija tiče se istraživanja o ulozi običaja (adeta, urfa) u razvoju islamskog prava (Begović, 1955: 189-192) te razumijevanja specifičnih pravnih pravila koja su potanko iznesena u Kur'anu u okviru kulturnog, geografskog i historijskog konteksta kur'anske objave. Mišljenja smo da bi se buduća istraživanja Begovićevog djela trebala usmjeriti ka ovim pitanjima.

Literatura

- Begović, Mehmed (1933). "O izvorima šerijatskog prava", *Arhiv za pravne i društvene nauke*, XXIII, XXVI (XLI-II), 1, 6-27.
- Begović, Mehmed (1935). "O reformama porodičnog prava muslimana u Egiptu", *Arhiv za pravne i društvene nauke*, XXV, XXXI (XLVIII), 6, 1-8.
- Begović, Mehmed (1936). *Šerijatsko bračno pravo sa kratkim uvodom u izučavanje šerijatskog prava*. Beograd: Izdavačko i knjižarsko preduzeće Geca Kon a. d.
- Begović, Mehmed (1938). "Nasliedivanje

- bračnih drugova u šerijatskom i građanskom pravu", *Gajret – Kalendar za 1939.*, 27-32.
- Begović, Mehmed (1939). "Položaj vanbračne djece u šerijatskom i građanskom pravu", *Gajret – Kalendar za 1940.*, 23-38.
- Begović, Mehmed (1940). "Šerijatsko pravo u evropskoj pravnoj nauci", *Gajret – Kalendar za 1941.*, 35-39.
- Begović, Mehmed (1948). *Porodično pravo*. Beograd: Naučna knjiga.
- Begović, Mehmed (1955). "O adetima (pravnim običajima)", *Istorijski časopis*, V, 189-192.

- Begović, Mehmed (1963). *Vakufi u Jugoslaviji*. Beograd: Naučno delo.
- Begović, Mehmed (1974). "Pravo u islamu", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, XXIV, 141-152.
- Begović, Mehmed (1985). "Šerijatsko pravo o državi i državnoj upravi", *Istorijski časopis*, XXXII, 27-48.
- Bušatlić, Abdulah (1926). *Porodično i nasliedno pravo muslimana: Glavne ustanove i propisi*. Sarajevo.
- Durmišević, Enes (2008). *Šerijatsko pravo i nauka šerijatskog prava u Bosni i Hercegovini u prvoj polovini XX stoljeća*. Sarajevo: Pravni fakultet.

- Džananović, Ibrahim (1989). "Akademik dr. Mehmed Begović povodom 85-godišnjice života i rada", *Islamska misao*, XI, 121, 4-5.
- Džananović, Ibrahim (1990a). "Akademik prof. dr. Mehmed Begović (1904-1990)", *Glasnik Rijaseta Islamske zajednice u SFRJ*, LIII, 5, 167-171.
- Džananović, Ibrahim (1990b). "Akademik prof. dr. Mehmed Begović (1904-1990)", *Preporod*, 21/484, 19.
- Hasani, Mustafa (2010). "Akademik Mehmed Begović", *Zbornik radova Fakulteta islamskih nauka*, XIV, 149-169.
- Imamović, Mustafa (1991). "Akademik prof. dr. Mehmed Begović", *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, XXXVIII, 313-314.
- Janković, Aleksandar (1983). "Bibliografija radova akademika Mehmeda Begovića", *Glasnik Etnografskog instituta SANU*, XXXII, 41-148.
- Krstić, Đurica (1983). "Dosadašnji naučni opus akademika i profesora Mehmeda Begovića", *Glasnik Etnografskog instituta SANU*, 32, 11-17.
- Durmišević, Enes (2016). "Mehmed Begović – reformator šerijatskog prava". U: Šaban, Zahirović (ur.). *Naučni skup Hercegovački naučnici/znanstvenici i tradicija istraživanja u Hercegovini: zbornik radova*. Mostar: Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke/znanosti.
- Mahić, Amir (2016). *Doktorski rad Mehmeda Begovića: De l'évolution du droit musulman en Yougoslavie*. Magistrski rad. Sarajevo: Fakultet islamskih nauka.

الموجز

مساهمة الأكاديمي محمد بيغوفيتش في مجال الفقه الإسلامي

نديم بيغوفيتش

يقدم هذا المقال عرضاً عاماً لأعمال الأكاديمي محمد بيغوفيتش في مجال الفقه الإسلامي بهدف التعرف على مجالات اهتمامه العلمي، وعلى المحتوى والخصائص الأسلوبية والمنهجية في معالجته لمؤسسات الشريعة الإسلامية. وتتكون المادة التي أخصت للتحليل، في المقام الأول، من أهم أعمال بيغوفيتش في الشريعة الإسلامية، أحكام الزواج الشرعي، والأوقاف في يوغوسلافيا، إضافة إلى أعمال أخرى نشرها في الدوريات الصادرة في يوغوسلافيا الملكية والاشتراكية. ويتبين أن المؤلفات الوفيرة للغاية التي كتبها بيغوفيتش تجعله واحداً من أبرز المؤلفين في مجال الفقه الإسلامي بين الحريين العالميتين. وقد كانت مواضيع مؤلفاته مرتبطة بمجتمعات ومجالات تطبيق الشريعة الإسلامية في يوغوسلافيا القديمة، وتوجهات المؤلف الإصلاحية، وعلمانية النظام القانوني في يوغوسلافيا الجديدة، مما جعل معظمها ينتمي إلى فنون تاريخ الفقه الإسلامي، والفقه الإسلامي المتعلق بالأسرة والميراث والوقف، وكذلك إصلاح المؤسسات التابعة لهذه الفروع القانونية في تشريعات البلدان الإسلامية العصرية. وقد تم تحديد الخصائص المنهجية الرئيسة في معالجة مؤسسات الشريعة الإسلامية على النحو الآتي: استخدام المصطلحات والمنهجيات المأخوذة من العلوم القانونية الأوروبية، وتطبيق الطريقة التاريخية والاجتماعية والقانونية المقارنة، والاستناد إلى المؤلفين الغربيين في مجال الدراسات القانونية الإسلامية.

الكلمات الرئيسة: محمد بيغوفيتش، الشريعة الإسلامية، الفقه الإسلامي، أحكام الزواج الشرعية، الأوقاف، أحكام الوقف الشرعية، الإصلاح القانوني، تطور القوانين.

Summary

THE CONTRIBUTION OF ACADEMIC MEHMED BEGOVIĆ IN THE FIELD OF THE SCIENCE OF SHARIA LAW

Nedim Begović

This article offers a general view into the works of Academic Mehmed Begović in the field of the science of Sharia law, aiming to identify a specific close interest field of his research, and contextual, methodological, and style characteristics of his writings on specific disciplines of Sharia law. The subject of the analysis is primarily, his most significant works on Sharia law, "Sharia Family Law", "The Waqfs in Yugoslavia", and many other works published during the monarchic rule, and later in socialist Yugoslavia. We reached the conclusion that his voluminous opus makes Begović one of the most significant authors in the field of Sharia law in the period between the two world wars. The topics of his interest were largely dictated by the scope of the applied Sharia law in old Yugoslavia, the reformist orientation of the author, and the secularization of the legal system of new Yugoslavia. As a result, most of his writings deal with disciplines like Islamic legal history, Sharia family law, inheritance law, waqf law, and the reform of legal institutions, which pertain to these disciplines in the legislation of contemporary Muslim countries. As major methodological characteristics of his treatment of the Sharia system, we identified: using terminology and the organization of the European legal system, applying historical, sociological, and comparative-legal methods, and referencing Western authors in Islamic legal studies.

Keywords: Mehmed Begović, Sharia law, the science of Sharia law, Sharia marital law, waqf, Sharia waqf law, legal reform, evolution of the law

PRIJEVOD I PRIKAZ DOKTORSKE DISERTACIJE AKADEMIKA MEHMEDA BEGOVIĆA

Amir MAHIĆ

Medžlis Islamske zajednice Kozarac
amir.mahic@gmail.com

SAŽETAK: Doktorski rad akademika Mehmeda Begovića prvi je iz oblasti šerijatskog prava nastao iz pera evropskog muslimana. Odbranjen je i objavljen pod naslovom: *De l'Évolution du Droit Musulman en Yougoslavie*, a posvećen je razvoju institucija šerijatskog prava na području zemalja koje su u to vrijeme bile u sastavu Kraljevine Jugoslavije. Ocijenjen je najvišom ocjenom od strane komisije za odbranu i dobio je nagradu Univerziteta u Alžiru te je kao takav, 1930. godine, štampan u formi knjige. Osim uvoda i zaključaka, doktorski rad sadrži četiri tematska poglavlja posvećena: ličnom statusu muslimana, vakufskom pravu, šerijatskom sudstvu i kodifikaciji šerijatskog prava. U ovom radu istaknuta su autorova zapažanja o vrijednosti doktorskog rada akademika Begovića i dat je prikaz njegovog cjelokupnog sadržaja bez kritičkog osvrta.

Ključne riječi: Mehmed Begović, doktorski rad, šerijatsko pravo, vakuf, šerijatsko sudstvo, kodifikacija šerijatskog prava

Uvod

Mehmed Begović je svoj doktorski rad napisao na francuskom jeziku i odbranio ga na Pravnom fakultetu Univerziteta u Alžiru. Njegov mentor je bio Marcel Morand, rukovodilac katedre za šerijatsko pravo. Rad je naslovljen: *De l'Évolution du Droit Musulman en Yougoslavie*, a odbranjen je 27. juna 1930. godine. Komisija za odbranu rada je isti ocijenila najvišom ocjenom i predložila ga za univerzitetku nagradu koju je i dobio te je, kao takav, štampan iste. 1930. godine.

U kontekstu jugoslavenskog područja, Begovićev rad je prvi doktorski rad iz oblasti šerijatskog prava. Međutim, na našem području nije značajnije tretiran do 2015. godine, dok

je za veliki broj autora frankofonskog govornog područja predstavljao nezaobilazan izvor za oblast koju je tretirao.

U ovom radu bit će predstavljene tehničke karakteristike Begovićevog doktorskog rada, njegove historijske i naučne vrijednosti te prikaz sadržaja rada bez kritičkog osvrta.

Karakteristike i struktura Begovićevog doktorskog rada

Rad je štampan u Alžiru u izdanju kuće La Thipo-litho, u formatu A5, na 184 stranice teksta, od čega se 157 odnosi na Begovićev doktorski rad, dok su u "Dodatku" priloženi prijevodi zakona i propisa koji su tretirani u radu. Na kraju rada navedeni su podaci

o korištenoj literaturi i pregled sadržaja. Pored Uvoda, rad sadrži četiri poglavlja. Uvod zauzima 27 stranica. Prvo poglavlje je najobimnije, a posvećeno je ličnom statusu muslimana i ima 45 stranica teksta. Drugo poglavlje govori o vakufu na 31 strani. Naredno poglavlje na 33 strane obrađuje oblast šerijatskog sudstva, dok je u posljednjem analizirana kodifikacija šerijatskog prava u Jugoslaviji na 11 stranica. Zaključci su izneseni nakon prethodna četiri poglavlja na posljednje tri stranice rada.

Historijske i naučne vrijednosti

Begovićev doktorski rad, osim što predstavlja prvi doktorski rad iz

oblasti šerijatskog prava jednog Bošnjaka, ujedno je i prvi doktorat iz ove oblasti jednog balkanskog i općenito evropskog muslimana. Naučni kredibilitet rada je prepoznat pri samom nastanku od strane komisije za odbranu doktorske disertacije, dok je štampanje rezultat njegove široke upotrebe od strane stranih istraživača koji su se bavili poljem primjene šerijatskog prava na području zemalja nekadašnje Jugoslavije. Rad je uveliko koristio i znameniti univerzitetski profesor Georges-Henri Bousquet (1930:203–205), koji je uslijed predstavljanja stanja i razvoja šerijatskog prava u Jugoslaviji za najrelevantniju referencu uzeo upravo Begovićevu djelo konstatujući da je “Begović pred Pravnim fakultetom u Alžiru odbranio jednu od najboljih teza za koju se javlja veliko interesiranje, a koja zaslužuje isključivo komplimente.”

Prijevod na bosanski jezik

Do 2015. godine nije postojao zvaničan prijevod niti jednog dijela Begovićevog dokorskog rada na bilo koji od jugoslavenskih jezika. Dr. Fikret Karčić je prilikom izrade svoje magistarske teze dao veoma kratak uvid u dio rada koji govori o šerijatskim sudovima, ali bez prevođenja bilo kojeg njegovog dijela. Ne-prevođenje ovog rada je moglo biti uzrokovano i okolnošću da su se šerijatskim pravom kod nas uglavnom bavili istraživači kojima je francuski jezik bio nepoznat, kao i mala dostupnost ovog djela na našem području. Na Fakultetu islamskih nauka u Sarajevu 2015. godine odobrena je izrada magistarskog rada koji je imao za cilj kritičko analiziranje Begovićevog dokorskog rada. Magistarska teza je odbranjena 2016. godine na istom fakultetu i istoj je od strane

magistranta priložen u vidu dodatka prijevod cjelokupnog Begovićevog dokorskog rada pod naslovom “Razvoj šerijatskog prava u Jugoslaviji”.

Prikaz sadržaja

1.1. Uvod

Uvodni dio rada je neobično obiman i ima četiri podnaslova: porijeklo i razvoj jugoslavenskih muslimana; posebne karakteristike jugoslavenskog islama; karakter mentaliteta jugoslavenskih muslimana; agrarna reforma i njene posljedice. Detaljnom analizom može se doći do zaključka da uvodni dio govori o deset međusobno povezanih tema¹ kojima autor nastoji predstaviti podneblje za koje je rad vezan.

Razvoj primjene šerijatskog prava Begović analizira od doba dolaska Osmanske države do vremena nastanka njegovog rada. Posebnu pažnju posvećuje dokumentima i periodima u kojima, nakon osamostaljenja ili odvajanja od Osmanske države, šerijatsko pravo biva u primjeni na različite načine od jedne do druge jugoslavenske države.

Shodno vremenu i prostoru nastanka rada, Begović veoma hrabro i korektno predstavlja historijski proces širenja islama na području jugoslavenskih zemalja. U tom kontekstu posebno ističe dogmatske slabosti različitih kršćanskih vjerovanja koja je poštovalo lokalno stanovništvo. Porijeklo ovdašnjih muslimana u većinskom slučaju vezuje se za slavenski etnicitet, te ističe liberalni pristup Osmanske države prema očuvanja jezika, pisma (posebno ističući kontinuiranu upotrebu bosanskog pisma – bosančice, naročito od strane visokog muslimanskog staleža u Bosni), folkloru i običaja.

muslimana prema svjetovnom obrazovanju 7. Emancipacija muslimanke 8. Uspostava Islamske vjerske zajednice Kraljevine Jugoslavije 9. Reforma vjerskih škola i 10. Reforma šerijatskog prava u pogledu ličnog statusa muslimanke. (Mahić, 2016: 19)

Muslimani, prema njemu, imaju jako kvalitetnu podlogu vjerskog obrazovanja, naročito oni u Bosni i Hercegovini. Međutim, sistem obrazovanja on smatra zastarjelim, naročito iz ugla služenja stranim jezikom kojeg lokalno stanovništvo uglavnom ne razumije. Svjetovno obrazovanje muslimana po njemu je na niskom nivou, naročito kod ženske populacije. Samim time i emancipacija žene muslimanke u novonastalom društvenom ambijentu nije na željenom nivou, a tome snažno doprinosi jak utjecaj tradicionalista na široke mase. Osvrćući se na stavove šerijatskih pravnika, koji djeluju unutar sudskog sistema države, Begović uviđa mogućnost reforme dijelova šerijatskog prava s ciljem poboljšanja ličnog statusa žene muslimanke. U djelovanju i stavovima reisul-uleme Čauševića nazire odlučnost pozitivnih iskoraka u segmentu reforme vjerskog obrazovanja kao i emancipacije muslimanke. Jedan dio uvoda posvećuje i predstavljanju zamišljenog organiziranja jedinstvene Islamske zajednice za cijelo područje Kraljevine Jugoslavije, ističući prednosti takvog uređenja.

1.2. Lični status

Ovo poglavlje je najobimnije, a obrađuje oblast šerijatskog porodičnog prava i podijeljeno je na pet podnaslova: Formalnosti braka; Poligamija; Pravo džebrā; Puštanje i Sudski razvod.

1.2.1. Predočavajući formalnosti braka Begović prije svega ističe veliko raširenu pojavu prošnje i donošenja ženinog dara u muževu kuću koje šerijatsko pravo nije učinilo obligatnim, dok u praksi jugoslavenskih muslimana navedeno je skoro pa neizbježno. Naglašavajući negativne posljedice jednostavnog zaključivanja braka do kojeg bi došlo uslijed izjave pred svjedocima Begović piše o primjeni odluke Vrhovnog šerijatskog suda iz 1919. godine shodno kojoj se brak može isključivo zaključiti pred kadijom ili ovlaštenim imamom, koji bi naknadno brak registrirao kod nadležnog kadije. Da bi se brak mogao

¹ 1. Primjena šerijatskog zakonodavstva kroz historiju na području Jugoslavije 2. Porijeklo jugoslavenskih muslimana i proces prihvatanja islama 3. Specifičnosti jugoslavenskog islama 4. Nacionalni identitet muslimana 5. Posljedice agrarne reforme 6. Odnos

zaključiti neophodno je da vjerenica posjeduje potvrdu o bračnom statusu, te da ona ili njen opunomoćenik prisustvuju vjenčanju. Na kadiji je da provjeri identitet i dokumente, te da ustanovi da li mladenci ispunjavaju uvjete za sklapanje braka. Ukoliko su prethodne okolnosti ispunjene, kadija će uz prisustvo mjerodavnih svjedoka usaglasiti iznos mehra i eventualne specifične zahtjeve bračnog ugovora, te mladenca upoznati o međusobnim pravima i obavezama supružnika. Vjenčanje će biti i formalno zaključeno nakon potvrđenih izjava mladenaca, te proučene dove i unosa u sudski registar.

1.2.2. Tretirajući pitanje poligamije Begović ju prvenstveno posmatra iz ugla društvenog konteksta jugoslavenskih muslimana kod kojih je ista rijetki izuzetak, pa čak i za te izuzetke smatra da su uglavnom uzrokovani posebnim okolnostima zbog kojih je supruga inicijator dodatnom braku svoga muža. Svakako, on predložava i šerijatsko-pravne mogućnosti implementacije poligamije, ali se na koncu određuje kao pobornik njenog potpunog ukidanja u praksi. Predstavljajući korake koji su postepeno doveli do skoro potpunog suzbijanja poligamnih brakova, Begović ističe pozitivan odjek zakonskih rješenja kojima su propisane novčane takse za svaki naredni brak, te praksu kadija koje su za takav čin zahtijevale opravdanje i materijalnu sposobnost muža. Osim o poligamiji, Begović piše i o konkubinatu za kojeg tvrdi da nije bio uopće prakticiran, te da u društvenom kontekstu nikada nije smatran prihvatljivim.

1.2.3. Pravo džebra ili ugovorenog braka od strane oca ili najbližeg muškog srodnika u ime maloljetnih, maloumnih ili ženskih lica nije predstavljalo prisutnu praksu jugoslavenskih muslimana osim u rjeđim slučajevima u minulim vremenima. Najčešće u praksi je bilo sklapanje braka maloljetnika, bilo s maloljetnikom ili starijom osobom. Međutim, bez obzira na zakonsku mogućnost zaključenja ovakvih brakova, svega

je 179 maloljetnih pojedinaca evidentirano da je bilo u braku u cijeloj Jugoslaviji, od kojih ni svi nisu bili muslimani jer je i kod drugih vjeroispovijesti navedeno bilo zabilježeno u praksi. Obrazlažući nadalje pravo džebra s aspekta šerijatskog prava, Begović nudi veoma široku studiju ovog pitanja naginjući stavu kojim osporava potrebu njegove primjene da bi na koncu zaključio da je isto potrebno zabraniti zakonskim regulativama, jer ne doprinosi suštini braka.

1.2.4. Detaljnom obrazloženju "puštanja" (talāk) Begović pristupa posebno ističući dvije najčešće okolnosti njegove zloupotrebe. Na prvom mjestu on primjećuje poteškoću dokazivanja puštanja koje ostaje samo na izjavi i koje nije zvanično zavedeno u sudski registar. Mogućnosti zloupotrebe takvoga stanja mogu da budu upriličene i od strane muža i od strane supruge. Međutim, ovom pitanju Begović pristupa shodno teoretskim mogućnostima koje nastoji razotkriti, ali ističe da se puštanje u praksi jugoslavenskih muslimana rijetko dešava, a i kada se desi, biva obavezno registrirano kod kadije. Osim prethodne okolnosti, Begović ukazuje na nestabilnosti braka uzrokovano mogućnošću jednostranog, laskog i bezrazložnog puštanja žene. Svakako, takvo puštanje nema oličenje moralnog čina, ali je ipak dozvoljeno, pa bi ga bilo nužno ograničiti i kadiji pružiti mogućnost njegovog osporavanja uslijed neopravdanosti zahtjeva. I u pogledu ove okolnosti Begović ističe praksu jugoslavenskih muslimana kod kojih su bezrazložna puštanja veoma rijetko zabilježena.

1.2.5. Pitanje sudskog razvoda Begović prezentira kroz dva podnaslova: razvod zbog neispunjavanja bračnih obaveza i razvod zbog teških bolesti. Pošto muž ženu može pustiti bez uplitanja suda, ova mogućnost je bitna za ženu koja nema iste takve predispozicije za raskid braka. Begović će ovom pitanju pristupiti obrazlažući stavove islamskih učenjaka prema kojima se za određen broj okolnosti može izreći sudski razvod

braka na zahtjev supruge. Radi preglednijeg prezentiranja, ovo je pitanje razradio pišući o sudskim razvodima uzrokovanim okolnostima muževog neispunjavanja obaveze izdržavanja žene, njegove impotencije, zbog zlostavljanja i uvreda te uslijed teških bolesti. Razmatranju sudskog razvoda braka Begović naširoko pristupa s obzirom na okolnosti unutar kojih se na području Jugoslavije zbog primjene određenih mišljenja hanefijskog mezheba nije prakticirao ovakav vid razvoda osim u rijetkim slučajevima,² a isti bi, prema njemu, trebao biti uveden u sudsku praksu.

1.3. Vakufska dobra

Nakon iznošenja osnovnih činjenica o važnosti i obimnosti institucije vakufa, naročito na području Bosne i Hercegovine, Begović detaljno piše o uvjetima valjanosti vakufa, njegovim učincima i vakufskoj upravi. Uvjete za valjanost vakufa Begović predstavlja osvrćući se na sposobnosti raspolaganja imovinom od strane samog osnivača, vrstu imovine koja može biti predmetom uvakufljenja, moguće korisnike i formalnosti koje se tiču samoga čina uvakufljenja. Uslijed prezentiranja učinaka vakufa na samu imovinu, Begović polazi od činjenice njegove trajne neotuđivosti od bilo koga i potrebi njegovog kontinuiranog oplemenjivanja uslijed kojeg ne vidi ništa loše u njegovoj opravdanoj transformaciji i zamjeni. Učinak vakufa naspram vakifa ogleda se u tome da od samog čina uvakufljenja on gubi sva ovosvjetska prava nad njom, dok predviđene institucije ili određene kategorije ljudi postaju njegovim daljnjim korisnikom. O organizaciji vakufske uprave Begović piše definirajući nadležnosti i obaveze svake od instanci, od mutevelije, vakufskog i kotarskog povjerenstva,

² Razvod braka nestale osobe je odobren okružnicom Vrhovnog šerijatskog suda u Sarajevu od 1985. godine, dok je 1923. godine isti sud prihvatio mišljenje imama Muhammeda prema kojem je dozvoljen razvod ženi čiji muž boluje od ludila, lepre ili gube.

saborskih tijela do zamišljene uprave za cijelo područje Jugoslavije.

1. 4. Šerijatsko sudstvo

Razvoj šerijatskog sudstva na području tadašnjih jugoslavenskih zemalja Begović razvrstava u pet vremenskih perioda:

- od osmanlijskog osvajanja do proglašenja zakona 7. džumadel-uhra 1281;
- od 7. džumadel-uhra 1281. do austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine;
- od austrougarske okupacije do saveza Srba, Hrvata i Slovenaca;
- od saveza Srba, Hrvata i Slovenaca do proglašenja zakona 21. marta 1929;
- od 21. marta 1929. godine do vremena odbrane rada.

Za prvo razdoblje Begović ističe organizaciju sudstva na način da je nadležnost kadije na određenom području univerzalna za sve oblasti osim u slučaju personalnog statusa nemuslimana za koji se isti mogao obratiti i crkvenom ili *bet din*³ sudu ukoliko je to želio. Za žalbeni postupak bio je nadležan isti sudija ili šejhul-islam.

U drugom razdoblju, pored šerijatskih, ustanovljeni su i građanski sudovi u čiju nadležnost potpadaju sve oblasti osim ličnog statusa, nasljeđivanja mulk posjeda i vakufa. Žalbeni postupak za šerijatske sudove je ostao neizmijenjen, dok se na prelude građanskog suda mogla uložiti žalba sudu glavnoga grada pokrajine.

Treće razdoblje je obilježeno austrougarskom okupacijom Bosne i Hercegovine. Begović ga opisuje periodom značajnih izmjena u oblasti sudstva. Osim zadržavanja građanskog i šerijatskog suda, dolazi do uspostave kaznenog. Najznačajniji iskorak Begović vidi u organiziranju dvostepenog šerijatskog sudstva. Nasuprot stanja u Bosni i Hercegovini srpskim aneksiranjem Makedonije i Sandžaka dolazi do potpunog ukidanja šerijatskih sudova, a nadležnost za rješavanje sporova iz ličnog statusa muslimana biva ustupljena nadležnom muftiji.

Begović u navedenom vidi pokušaj nametanja sudstva za muslimane po uzoru na crkveno.

Naredno razdoblje karakterizira uspostava monarhije sazdane na savezništvu Srba, Hrvata i Slovenaca. U ovom razdoblju Begović ne bilježi izmjene u organizaciji sudstva već opisuje dvostrano uređenje koje je bilo karakteristično i za prethodni period, ali ga izdvaja zbog nastojanja nove države u iznalaženju rješenja koje bi se jednoobrazno primijenilo na čitavo područje novoformirane kraljevine. Definirajući ponuđene modele, Begović ih svodi na tri moguća. Prvi, ukidanje vjerskih sudova i ustupanje nadležnosti personalnog prava građanskim sudovima. Ovaj model je za njega neprihvatljiv jer građanske sudije nemaju potrebno znanje o šerijatskim/vjerskim propisima da bi mogli o njima suditi. Drugi model je onaj koji se primjenjivao na područjima koje je u ranijem periodu aneksirala Srbija, a podrazumijeva nadležnost episkopa, muftija i biskupa u rješavanju sudskih sporova u oblasti personalnog statusa. U ovom modelu Begović nazire ekonomičnost sistema. Posljednji model o kojem piše jeste model po uzoru na Bosnu i Hercegovinu u kojoj dvostepeno šerijatsko sudstvo funkcionira naspram građanskog. Ovakav model bi mogao, prema Begoviću, biti primijenjen na svakom području gdje živi određen broj muslimana.

Posljednje razdoblje započinje primjenom *Zakona o uređenju šerijatskih sudova i o šerijatskim sudijama*, donesenog 21. marta 1929. godine, prema kojem je za čitavo područje Kraljevine Jugoslavije šerijatsko sudstvo uređeno po modelu austrougarskog, prethodno primjenjivanog u Bosni i Hercegovini, ali s dva odvojena Vrhovna suda, onog u Sarajevu i novog u Skoplju. O ovom periodu Begović opširno piše tumačeći zakonska rješenja ustanovljena donošenjem novog zakona,

jer potpuna primjena istoga je bila u fazi početne implementacije u vrijeme nastanka njegovog djela.

1.5. Kodifikacija šerijatskog prava

U ovom poglavlju Begović piše o pokušajima kodificiranja šerijatskog prava u Bosni i Hercegovini, ali i o općenitoj kodifikaciji šerijatskih propisa u nekim muslimanskim zemljama. Austrougarsku kodifikaciju ličnog statusa i nasljednog prava muslimana vidi kao pokušaj koji nije dobio zvaničnu implementaciju, pa nije ni imao značajniji odjek u sudskoj praksi. Njeno naredno stavljanje u fokus on primjećuje u energičnim nastojanjima propagiranja ideje kodifikacije od strane vrhovnih šerijatskih sudija, prije svih, hafiza Abdulaha Bušatlića. Kodifikacija se prema Begoviću treba realizirati na jedan od tri načina:

- Odstupanjem od mišljenja hane-fijske pravne škole kod rješavanja koja nisu u skladu s društvenim okolnostima i primjena prihvatljivijih mišljenja drugih mezheba.
- Kombiniranjem najprihvatljivijih rješenja iz svih mezheba.
- Donošenjem novih rješenja (idžtihad).

Na osnovu iznesenih stavova primjetno je da Begović u kodifikaciji vidi mogućnost reforme šerijatskog prava, ali ne na temelju primjene jednog od prethodnih načina već sva tri, zavisno od slučaja do slučaja. Navedeno je vidljivo u njegovim razmatranjima oblasti koje bi, prema njemu, trebalo kodifikacijom reformirati, a to su pitanja: poligamije, prava džebra, puštanja, nasljednog prava, vakufa i sudske prakse. U pogledu poligamije i prava džebra, na stanovištu je da bi se isti mogli u potpunosti zabraniti. Problematična rješenja iz oblasti vakufskog prava bi se mogla nadomjestiti primjenom Halebijevih i Ibn 'Abidinovih mišljenja.⁴ Puštanje žene bi se moglo ograničiti na konkretne

³ Sud jevrejske zajednice u Osmanskoj državi na čijem čelu se nalazi lokalni rabin i čija nadležnost je ograničena na lični status. (Memišević 2019:132-133)

⁴ Riječ je o mišljenjima Ibrahima Halebije, koji dopušta preusmjeravanje vakufskih prihoda, i Ibn 'Abidina, koji drži da se vakifove odredbe ne mogu smatrati apsolutnima.

slučajeve, dok u pogledu dijela nasljedstva ženskih članova smatra da ne može doći do bilo kakve izmjene zbog kategoričkog kur'anskog određenja ovog pitanja. Spornu sudsku praksu, definiranu za suđenje odsutnom licu, uslijed kodifikacije bi bilo potrebno izmijeniti.

1.6. Zaključci

Begović svoj rad završava zaključcima u kojima stoji na stanovištu da

je njegov rad dao uvid u razvoj šerijatskog prava na području Jugoslavije, a zatim iznosi kritički stav spram aktuelnog stanja te iskazuje svoja očekivanja za reformama koje bi bilo poželjno u budućnosti sprovesti.

Zaključak

Doktorska disertacija Mehmeda Begovića veoma je vrijedan naučni rad koji je ostao skoro pa nepoznat

našoj javnosti. Njegov doktorski rad je postao referentno djelo koje je dobilo veliko priznanje na području na kojem je nastalo, što govori o autorovoj elokventnosti i njegovoj visokoj stručnosti i obrazovanosti. Ipak, za kulturnu historiju Bošnjaka posebna vrijednost Begovićeve disertacije leži u činjenici prema kojoj je to prvi doktorski rad jednog Bošnjaka iz oblasti šerijatskog prava, njegovog razvoja i uloge na području tadašnje Jugoslavije.

Literatura

- Begović, Mehmed (1930). *De l'Évolution du Droit Musulman en Yougoslavie*. Alžir: La Thipo-litho
- Begović, Mehmed (1992). "Autobiografija". U: *Zbornik za orijentalne studije*. Beograd: Srpska akademija nauka i umjetnosti, 7-18.
- Bousquet, Georges-Henri (1930). "Le droit musulman en Yougoslavie et son évolution d'après un livre récent", *Revue algérienne, tunisienne et marocaine*, Faculté de Droit d'Alger, XLVI: 203-206.
- Džananović, Ibrahim (1989). "Akademik dr. Mehmed Begović, povodom 85-godišnjice života i rada", *Islamska misao*, XI, 121: 4-5.
- Džananović, Ibrahim (1990). "Akademik prof. dr. Mehmed Begović (1904-1990)", *Glasnik Islamske zajednice*, LIII, 5: 167-171.
- Džananović, Ibrahim (1990). "Mehmed Begović (1904-1990)", *Preporod*, XXI, 484, 19.
- Hasani, Mustafa (2010). "Akademik Mehmed Begović". U: *Zbornik radova Fakulteta islamskih nauka u Sarajevu*, Sarajevo: Fakultet islamskih nauka, 14/2010:149-168.
- Imamović, Mustafa (1991). "Akademik prof. dr. Mehmed Begović", *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, XXXVIII, 313-314.
- Karčić, Fikret (1992). "Begović, Mehmet (1904-1990) Bosna-Hersekli İslâm hukukçusu". U: *İslâm Ansiklopedisi*, Istanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 5: 341-342.
- Mahić, Amir (2016). *Doktorski rad Mehmeda Begovića: De l'Évolution du Droit Musulman en Yougoslavie*. Sarajevo: neobjavljena magistarska teza odbranjena na Fakultetu islamskih nauka u Sarajevu
- Memišević, Ehlimana (2019). *Sudovi: komparativna studija*. Sarajevo: Centar za napredne studije.
- Okić, Tayyib (1976). "Ord. Prof. Dr. Mehmed Begović (Belgrad) Yetmişinci Doğum Yılı Munasebetiyle". U: *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, Istanbul: Edebiyat Fakültesi Besimevi, VI, 3-4: 183-196.

الموجز

ترجمة وعرض رسالة الدكتوراه للأكاديمي محمد بيغوفيتش

عامر ماهيتش

كانت رسالة الدكتوراه للأكاديمي محمد بيغوفيتش هي أول رسالة في الشريعة الإسلامية يكتبها مسلم أوروبي. وقد نوقشت ونشرت بعنوان: *De l'Évolution du Droit Musulman en Yougoslavie* تطور الأحكام الشرعية الإسلامية في يوغوسلافيا، وتحدثت الرسالة عن تطور المؤسسات الشرعية الإسلامية في المناطق التي كانت في ذلك الوقت ضمن مملكة يوغوسلافيا. نالت الرسالة من لجنة المناقشة الدرجة العظمى، وحصلت على جائزة جامعة الجزائر، وطُبعت في كتاب سنة 1930. تتكون رسالة الدكتوراه هذه من مقدمة وأربعة فصول وخاتمة، وتتناول الأحوال الشخصية للمسلمين، وأحكام الوقف، والقضاء الشرعي، وتدوين الشريعة الإسلامية. يسلط هذا المقال الضوء على ملاحظات الكاتب حول قيمة رسالة الدكتوراه للأكاديمي بيغوفيتش ويقدم نظرة عامة على محتواها بالكامل بدون مراجعة نقدية.

الكلمات الرئيسية: رسالة الدكتوراه، أحكام الشريعة الإسلامية، الوقف، القضاء الشرعي، تدوين الشريعة الإسلامية.

Summary

TRANSLATION AND A REVIEW OF THE DOCTORAL THESIS OF ACADEMIC MEHMET BEGOVIĆ

Mahić Amir

The doctoral thesis of Professor Mehmed Begović is the first work in the field of Sharia law written by a European Muslim. It was written and published under the title: *De l'Évolution du Droit Musulman en Yougoslavie*, and dedicated to the development of the institutions of the Sharia law in the region comprised by the Kingdom of Yugoslavia at the time. The doctoral studies commission board evaluated it with the highest grade. The University of Algeria also awarded it, and as such was published in the form of a book in 1930. Apart from the introduction and conclusion, the thesis comprises four chapters, discussing respectively: the personal status of Muslims, Waqf law, Sharia jurisprudence, and, finally, the codification of Shariah law. This article presents the author's view on the value and significance of the doctoral thesis of Academic Mehmed Begović, without an attempt to critically evaluate the content of the book here.

Keywords: Mehmed Begović, doctoral thesis, Sharia law, waqf, Sharia jurisprudence, codification of Sharia law

RELIGIOZNOST MLADIH Z GENERACIJE

Dijana SULEJMANOVIĆ
Univerzitet u Bihaću
dijana.sulejmanovic@ipf.unbi.ba

SAŽETAK: Predmet ovog rada je religioznost mladih Z generacije. Cilj istraživanja bio je da se ispituju različiti aspekti religioznosti kod ove populacije te da se, na temelju dobivenih podataka, bolje razumije uloga religioznosti u životima mladih ljudi, kao i uloga religijskih uvjerenja u oblikovanju njihovog vrijednosnog sistema. Istraživanje je provedeno na uzorku od 150 ispitanika starosti od 18 do 28 godina, od čega je bilo 94 ispitanika ženskog, a 56 ispitanika muškog spola. Primijenjeni su istraživački instrumenti: Kratka skala religioznosti, Upitnik emocionalne kompetentnosti, Rosenbergova skala samopoštovanja te Varijabla religijske samoidentifikacije, a od istraživačkih metoda korišteni su: metod teorijske analize, deskriptivno-analički servej metod i metod korelacije. Rezultati istraživanja su pokazali da mlade pripadnike Z generacije karakteriziraju specifični obrasci religioznosti, koji se odlikuju vrlo visokim stepenom religioznosti, uz visok stepen emocionalne kompetentnosti i samopoštovanja. S druge strane, sociodemografske karakteristike ispitanika (poput spola, dobi i stepena samoiskazane religioznosti) značajno ne utiču na razlike u religioznosti, emocionalnoj kompetentnosti i samopoštovanju. Analiza ispitivanih aspekata religioznosti omogućava bolje razumijevanje religioznih trendova i transformacija unutar savremenog društva, ali i potencijalnih implikacija za religijske zajednice, kao i za buduće generacije.

Ključne riječi: religija, religioznost, mladi, generacija Z

Uvod

Religioznost, kao složen i višeslojan društveni i kulturalni fenomen, značajan je faktor u proučavanju i razumijevanju nekog društva. Posljednjih decenija, a što odgovara generacijskoj kategoriji generacije Z, primjetan je trend pada religioznosti, a prednost u formiranju vrijednosnih orijentacija nekog društva zauzimaju individualističke, globalizaciji i modernizaciji usmjerene, vrijednosti i individualizacija duhovnosti.

Religijski identitet mladih predstavlja ključnu temu u savremenim sociološkim i psihološkim istraživanjima, jer oblikuje ne samo njihove duhovne i emocionalne aspekte, već i šire društvene, političke i kulturne

vrijednosti. Razumijevanje kako mladi ljudi danas doživljavaju i formiraju svoj religijski identitet u kontekstu postmodernog društva može pružiti značajne uvide u način na koji se oblikuju njihove vrijednosti, stavovi i ponašanja.

U ovom radu bavimo se ispitivanjem religioznosti mladih Z generacije, pri čemu će se analizirati njihovi stavovi prema religiji, njihovom poimanju i oblikovanju vlastitog religioznog identiteta. Pored analize relevantnih istraživanja i ranije dobivenih empirijskih podataka koji se odnose na ovaj problem, istraživanje je rađeno i u svrhu razmatranja načina na koji se religioznost ispoljava i razvija unutar kulturalnih i društvenih okolnosti.

Religioznost mladih

English i English (1976) daju jednu od temeljnih definicija religije opisujući je kao sistem shvatanja, vjerovanja, ponašanja, obreda i ceremonija pomoću kojih pojedinci ili zajednica stavljaju sebe u odnos s Bogom ili nadnaravnim svijetom i često u odnos jednih s drugima te od kojeg religiozna osoba dobiva niz vrednota prema kojima se ravna i prosuđuje naravni svijet. Religioznost se može definirati kao vjerovanje u nadnaravno biće koje prati osjećaj snage i moći koji su povezani upravo s njim. (Zrinščak, 2008:26) Religijski identitet je, navodi Dušanić (2019), pored religioznih uvjerenja, zasnovan i na doživljaju pripadnosti

određenoj religijskoj grupi. Svijest o religijskoj pripadnosti razvija se u ranom djetinjstvu, oko osme godine života (Hyde, 1990), a kasnije se usvajaju rituali, doktrine i sama vjera. (Beit-Hallahmi & Argyle, 1997)

U savremenom društvu, mediji, posebno društvene mreže i internet, imaju značajan uticaj na formiranje religioznosti mladih. Kroz digitalne platforme, mladi su u mogućnosti da se upoznaju s različitim religijskim tradicijama, uvjerenjima i praksama i na taj način prošire svoja gledišta i utiču na promjene u njihovoj religioznosti. Mladi ljudi koji odrastaju u multikulturnim i globaliziranim društvima imaju priliku da se upoznaju s različitim religijskim praksama i vjerovanjima, što može rezultirati većom religijskom tolerancijom i otvorenosću, ali također može izazvati konfuziju u vezi sa sopstvenim religijskim identitetom i vrijednostima. Mnogi mladi danas se ne identificiraju s tradicionalnim religijskim institucijama, dok se neki čak distanciraju od religije, što dovodi do smanjenja religijske pobožnosti i prakse. Istovremeno, postoji trend individualizacije religijskog identiteta, gdje mladi sve više kreiraju svoj lični religijski identitet, prema vlastitim potrebama i interesovanjima, a što može uključivati kombinaciju različitih religijskih tradicija ili čak duhovne, ali ne nužno i religijske prakse.

Religioznost mladih suočava se s brojnim izazovima u savremenom društvu. Jedan od najvećih izazova je balansiranje između tradicije i modernosti, gdje se mladi ljudi nalaze između očuvanja religijskih vrijednosti svojih porodica i društvene zajednice i želje da se uključe u globalizirani svijet s različitim vrijednostima i normama. Ipak, mladi danas imaju priliku da razvijaju jedinstvene oblike religijskog izraza koji se često temelje na ličnom duhovnom iskustvu i individualnim vrijednostima.

Istraživanja religioznosti na ovim prostorima posebno su se intenzivirala krajem 1960-ih godina pa sve do kulminacije religioznosti kao vrijednosne orijentacije 1990-ih. Ovome

je doprinosila i promjena političkih okolnosti, a promjena položaja religije u društvima se najviše očitovala kroz dopuštanje i promoviranje javne religioznosti. Institucionalnom religijskom edukacijom, odnosno uvođenjem vjeronauke u obrazovni sistem i javne škole, religija postaje značajan faktor u odgoju mladih generacija. (Bezinović i drugi, 2005)

Istraživanja religioznosti pokazuju da je ona najviša kod mladih (Marinović Jerolimov, 2002) te s godinama opada i potom dolazi do novog porasta religioznosti u starijoj dobi. Na našim prostorima dosadašnja istraživanja pravoslavne religioznosti (Turjačanin et al., 2010; Dušanić, 2013; Dušanić, 2019) pokazuju da se većina mladih izjašnjava religioznim (71%), ali se ta religioznost više verbalno ispoljava nego što se praktikuje kroz molitvu, posjećivanje bogomolja, čitanje vjerske literature i slično. (Dušanić, 2019) Religioznost mladih katoličke vjeroispovijesti je također vrlo izražena pa se u nekim istraživanjima (Mandarić, 2000) čak 53.4% ispitanih slaže s tvrdnjom: "Vjerujem u Isusa Krista i ono što naučava Učiteljstvo Katoličke crkve".

U istraživanjima o islamskoj religioznosti, posebno se izdvaja važnost namaza, ne samo kao oblika religioznosti, nego i indikatora predanosti i posvećenosti izvršavanju vjerskih obaveza. Isić-Imamović i Hasanagić (2020) naglašavaju da obavljanje namaza pomaže mladima u razumijevanju samih sebe, integraciji ega, suočavanju s neprijatnim životnim iskustvima i osjećanjima te doprinosi očuvanju mentalnog zdravlja i sprečavanju razvoja različitih psihičkih smetnji.

Povećana religioznost kod mladih obično je praćena izostankom sklonosti k maloljetničkoj delinkvenciji i drugim vidovima socijalno nepoželjnih i antisocijalnih ponašanja (Unlu i Sahin, 2016; Johnson, 2021), a razlog ovome može biti i obaveznost praćenja religijskih normi ponašanja, kao i izražena socijalna podrška unutar religijske grupe. (Allen i Lo, 2010)

Glock i Stark nude petodimenzionalni model religioznosti prema

kojem se religioznost posmatra kroz pet kategorija: ideološka dimenzija, ritualna praksa, religiozna iskustva, intelektualna dimenzija te dimenzija posljedica vjere za život. (Glock i Stark, 1965)

U nastavku će za svaku od ovih dimenzija biti prikazano kako se ona ispoljava među mladima.

Ideološka dimenzija (eng. Belief) podrazumijeva ličnu pobožnost, odnosno lično religiozno iskustvo pojedinca. Ova dimenzija obuhvata osnovna, temeljna vjerovanja koja određenu religiju čine specifičnom, naprimjer vjerovanje u jednog Boga Koji *nije rodio i rođen nije* (Kur'an, 112:3). Mladi, posebno mlade generacije koje ovdje posmatramo, mogu ovu dimenziju imati razvijeniju u odnosu na druge, jer ona zahtijeva ličnu posvećenost, ali je više nezavisna od socijalne podrške i aktuelnog sistema vrijednosti nego ostale dimenzije.

Ritualna praksa (engl. Practice) odnosi se na bilo koje lične ili javne oblike pobožnosti koji uključuju molitve, post, obilježavanje slave, krštenje i slično. Ova praksa ispoljava se od strane vjernika kroz određene obrede, naprimjer klanjanje namaza ili obavljanje obreda hadža.

Religiozna iskustva (engl. Experience) neposredni su doživljaji obraćanja Bogu, mistični doživljaji i druga neobična iskustva koja pojedinac ima.

Intelektualna dimenzija (engl. Knowledge) odnosi se na poznavanje sadržaja vjere, odnosno znanja o religijskim postulatima, normama, pravilima i obavezama.

Dimenzija posljedica vjere za život (engl. Consequences) jeste dimenzija koja pokazuje koliki uticaj vjera ima na život pojedinca, odnosno da li on mijenja svoje ponašanje i sistem vjerovanja i vrijednosti tako što usvaja određene vjerske istine, naprimjer obećanje zagrobnog života ili proživljenja i slično.

Značajna obilježja generacije Z

Prema Oxfordskom rječniku sociologije (Scott i Marshall, 2005), pojam *generacija* označava starosnu

kohortu koja se sastoji od članova društva koji su rođeni približno u isto vrijeme. Ovaj termin koristi se i kao društvena kategorija, kada predstavlja različite starosne grupe. Istraživački je posebno zanimljivo pitanje generacijskih promjena i međugeneracijskih razlika.

Generacijska Strauss-Howe teorija predstavljena je 1991. u knjizi "Generations", a razrađena u "The Fourth Turning". (Strauss i Howe, 1997) Prema ovoj teoriji, velike promjene u SAD-u praćene su i generacijskim promjenama, a iste su primijećene i u drugim društvima. Društveni događaji i opća klima u kojoj neka generacija odrasta značajno će obilježiti sve one koji odrastaju unutar te generacije. Naprimjer, oni će imati vrlo slične stavove, navike i ponašanja, odnosno imat će specifičan zajednički kolektivni sistem vrijednosti. Promjene koje prate određene generacije karakteriziraju tehnološka dostignuća, brisanje vremenskih i prostornih ograničenja, ali i promjene u vrijednosnim sistemima i stavovima prema različitim društvenim pitanjima. Ove vrijednosti mogu se, u nekoj mjeri, razlikovati među pojedincima koji pripadaju istoj generaciji, ali će unutar grupe razlike biti značajno manje nego razlike između te i neke druge generacije.

Prema Strauss-Howe teoriji, svaka generacija traje 20-ak godina, a odlučujuće, značajne promjene vidljive su svake četiri generacije i one uključuju transformaciju društvenih struktura. Danas u literaturi razlikujemo sljedeće generacijske kategorije:

- *Tiha generacija* – rođeni prije 1945. godine,
- *Baby Boom(ers)* – rođeni nakon II svjetskog rata, tj. između 1946. i 1960. godine,
- *Generacija X* – rođeni između 1960. i 1980. godine,
- *Generacija Y (milenijalci)* – rođeni između 1981. i 1995. godine,
- *Generacija Z* – rođeni između 1996. i 2010. godine te
- *Generacija Alpha* – rođeni nakon 2011. godine. (Strauss i Howe, 1991; Polok i Szromek, 2024)

Generacija Z, ili Gen Z (Dimock, 2019). generacija je ljudi koji su još uvijek previše mladi da bi mijenjali svijet, ali njihov sistem vrijednosti ubrzo će postati kolektivna svijest. Neka od specifičnih, uočljivih obilježja pripadnika ove generacije jeste da su oni tolerantniji prema drugima nego prethodne generacije, da društvene mreže koriste za promoviranje trendova i vrijednosti, da su vrlo samostalni i manje svoju slobodu stavljaju u podređen položaj u odnosu na autoritete te su i manje religiozni. Kako su im obično oba roditelja zaposlena, odrastaju često sami i rano se nauče da budu nezavisni, što je možda i jedan od osnovnih razloga njihove nemarnosti za zvanične institucije. Vjerovanje bez pripadanja konkretnoj konfesiji, individualna duhovnost i sklonost traženju "religijskih prečica" čine se kao temeljne karakteristike religioznosti među mladima Z generacije. (Vukojević, 2020)

Dok su prethodne generacije oblikovane tradicionalnim religijskim normama i praksama, mladi Z generacije izloženi su često različitim uticajima na njihov odnos prema religiji i duhovnom. Tehnološki napredak, sveprisutnost društvenih mreža i interneta, omogućava im pristup raznovrsnim informacijama i perspektivama, a kako ova generacija posebno naglašava važnost autentičnosti i individualnosti, ovo se reflektira i na njihove religijske stavove i prakse. Mladi Z generacije često preispituju tradicionalne religijske norme i vrijednosti, što dalje oblikuje nove vidove duhovnosti, razvijene prije na ličnom iskustvu nego na tradicionalnim vrijednostima i običajima. Ova transformacija religioznosti može se pratiti ne samo kroz vrijednosti dobivene isključivo na upitnicima religioznosti nego i drugih konstrukta i faktora koji se nalaze unutar same religioznosti. Razumijevanje religioznosti kod Z generacije nije samo akademska tema, nego i značajno pitanje koje se odnosi na razumijevanje svakodnevnog života i vrijednosti mladih u globaliziranom savremenom svijetu.

Adolescencija je praćena brojnim, burnim i neočekivanim promjenama, a najznačajnije i najprimjetnije promjene dešavaju se u području emotivnog razvoja. Emocionalna kompetentnost, kao temelj sposobnosti čovjeka da osjeća empatiju, da prepozna vlastita i tuđa emotivna stanja i, u skladu s njima, da reaguje na adekvatan i (samo)podržavajući način, pokazuje se i kroz emocionalnu inteligenciju, a koju Takšić i drugi (2006) opisuju kao svijest o vlastitim i tuđim emocionalnim stanjima, što omogućuje učinkovitije suočavanje s potencijalnim problemima i regulaciju ponašanja. Emocionalnu inteligenciju opisuju i kao set sposobnosti koje uključuju tačno prepoznavanje, adekvatno izražavanje i upravljanje emocijama te upotrebu emocionalnih informacija u svakodnevnom funkcioniranju. (Bradić, Žauhar i Takšić, 2010) Ova sposobnost obrade i korištenja emocionalnih informacija nezanemariva je i kod poimanja koncepta Boga i razvoja duhovnosti i religioznosti uopće.

Model emocionalne inteligencije Mayera i Saloveya (1999) razlikuje četiri nivoa ove sposobnosti a to su: prepoznavanje, procjena i izražavanje emocija (kao najniži nivo), korištenje emocija za intelektualne procese, razumijevanje emocija te konačno upravljanje emocijama (kao najviši stepen razvijenosti ove sposobnosti). Posmatrajući ovaj model iz perspektive ispitivanja religioznosti kod mladih generacije Z, može se pretpostaviti da će više vrijednosti na svakom od nivoa značiti i višu religioznost – uspješnije prepoznavanje, procjena i izražavanje emocija vode ka povećanju empatije, boljem prepoznavanju svojih i tuđih emocija, a što je posebno važan aspekt duhovnosti. Dalje, korištenje emocija za intelektualne procese omogućava jasnije prepoznavanje sopstvene religioznosti, vodeći vjernika ka razvijanju osjećaja zahvalnosti, iskazivanju potrebe ili traženje Božije pomoći i zaštite. Treći nivo ove sposobnosti ili razumijevanje emocija također može biti u funkciji razvoja duhovnosti i prepoznavanja istinskih potreba

vjernika, a što bi u islamu, naprimjer, bilo opisano kao *ihsan*. Posljednji nivo ili upravljanje emocijama nije samo pokazatelj razvijenosti emocionalne inteligencije nego upućuje i na izgrađen zdrav odnos prema Bogu, odnosno na stabilnu i sigurnu afektivnu povezanost s Bogom.

Metodološki okvir istraživanja

Problem istraživanja

Nezavisno, ali uporedo s porastom istraživačkog zanimanja za fenomen religioznosti, raste i interes za proučavanje emocionalne inteligencije. Razvijaju se prvi modeli i instrumenti mjerenja, a na našim prostorima najznačajnijim se izdvaja rad Vladimira Takšića (2006). Kao i kod religioznosti, emocionalna inteligencija mladih predstavlja izazovno i nedovoljno istraženo područje, a povezanost ovih fenomena koji se međusobno prepliću i nadopunjuju od značaja je i za razumijevanje istraživačkog problema kojim se bavimo u ovom radu.

Naše istraživanje bavi se ispitivanjem religioznosti među mladima Z generacije s posebnim fokusom na povezanost emocionalne kompetentnosti i samopoštovanja s religioznošću te uticajima sociodemografskih karakteristika spola, uzrasta i samoiskazane religioznosti. Korišteni su istraživački metodi: metod teorijske analize, deskriptivno-analitički servej metod i metod korelacije. Analiziranjem ovih faktora omogućit će se bolje razumijevanje uloge religioznosti u životima mladih ljudi, kao i uloga religijskih uvjerenja u oblikovanju njihovog vrijednosnog sistema.

Istraživačke hipoteze

Na temelju problema istraživanja formulirane su sljedeće istraživačke hipoteze:

H1: Mlade karakteriziraju specifični obrasci religioznosti koji se odlikuju visokim stepenom religioznosti, dok istovremeno pokazuju visok stepen samopoštovanja i emocionalne kompetentnosti.

H2: Sociodemografske karakteristike ispitanika (poput spola, dobi i samoiskazane religioznosti) značajno utiču na razlike u religioznosti, emocionalnoj kompetentnosti i samopoštovanju, pri čemu se očekuje da će ove varijable pokazivati različite obrasce ovisno o sociodemografskim faktorima.

Ispitanici

Istraživanje je provedeno na uzorku od 150 ispitanika, starijih pripadnika Z generacije starosti od 18 do 28 godina ($M = 21.72$, $SD = 3.36$), pri čemu je 94 ispitanika ženskog (62.7%), a 56 ispitanika muškog spola (37.3% uzorka). Svi ispitanici izjasnili su se kao pripadnici islamske vjeroispovijesti. U ispitivanju su učestvovali dobrovoljno, putem online ankete, a obuhvaćeni su studenti Univerziteta u Bihaću, trenutno nastanjeni na području Unsko-sanskog kantona. Z generacija bila je odabrana kao ciljna skupina zbog svog jedinstvenog pristupa životu, kao i specifičnog sistema vrijednosti. Ispitanici su bili informirani o svrsi istraživanja, a podaci su prikupljeni anonimno, čime je osigurana privatnost i povjerljivost informacija. Iako uzorak nije reprezentativan za cijelu populaciju, odabrana skupina omogućava detaljno razumijevanje specifičnih vrijednosti i stavova Z generacije kada je u pitanju problem ovog istraživanja.

Instrumenti

Kratka skala religioznosti korištena je za mjerenje religioznosti i njenog prakticiranja. Skala se sastoji od pet tvrdnji (Bezinović i drugi, 2005), gdje je prvonavedena tvrdnja "Vjerujem u Boga" osnovni indikator religioznosti, tj. religijske samoidentifikacije, a ostale tvrdnje su s njom u kauzalnom odnosu. Tvrdnja "Imam osjećaj da me Bog čuva" obuhvata protektivnu funkciju religioznosti i mjeri pozitivno religijsko iskustvo, dok tvrdnja "Bojim se Božije kazne" također mjeri religijsko iskustvo, ali negativnog kvaliteta i kroz emociju straha i doživljaja eksternalne kontrole

ponašanja ispitanika. Ove dvije tvrdnje jesu indikator tradicionalne religioznosti. Tvrdnja "Vjera mi pomaže da lakše podnosim životne teškoće i probleme" je u funkciji ispitivanja kako religioznost utiče na svakodnevni život vjernika, i ona je indikator posljedične dimenzije religioznosti. "Puno razmišljam o vjeri, religiji, Bogu" kao posljednja tvrdnja ove skale odgovara Allportovom viđenju "zrele religioznosti" (Allport, 1950), implicirajući duboko razmišljanje i intelektualnu angažovanost s ovim pitanjima.

Upitnik emocionalne kompetentnosti je prvobitno konstruiran s 45 tvrdnji (UEK-45, Takšić, 1998) i mjeri nivo emocionalne kompetentnosti ispitanika. Sadrži tri subskale koje procjenjuju sposobnost uočavanja i razumijevanja emocija, sposobnost izražavanja i imenovanja te sposobnost upravljanja emocijama. (Takšić, 2006) Primjeri tvrdnji su: "Dobro raspoloženje mogu zadržati i ako mi se nešto loše dogodi", "Lako ću smisliti način da pridem osobi koja mi se sviđa" te "Mogu opisati kako se osjećam". Upitnik se široko koristi u ispitivanjima karakteristika emocionalne inteligencije kao sposobnosti, ali se može posmatrati i kao crta ličnosti. (Bradić i drugi, 2010)

Rosenbergova skala samopoštovanja (RSES – Rosenberg Self-Esteem Scale; Rosenberg, 1965) sastoji se od 10 tvrdnji koje su namijenjene mjerenju globalne vrijednosne orijentacije prema sebi (Lacković-Grgin, 1994), tj. samovrijednosti ili samopoštovanja, a na način da se mjere pozitivna i negativna osjećanja prema samom sebi. Primjeri tvrdnji su: "U cjelini, zadovoljan/na sam sobom", "Sposoban/na sam da radim stvari podjednako dobro kao i drugi ljudi" te "Smatram da, u najmanju ruku, vrijedim podjednako kao i druge osobe". Tvrdnje definirane u negativnom smjeru se obrnuto boduju. Ova skala je prevedena i prilagođena brojnim jezicima, a danas se široko upotrebljava za mjerenje samopoštovanja i smatra se pouzdanim instrumentom. (Schmitt i Allik, 2005)

Varijabla religijske samoidentifikacije (tzv. Proširena skala religioznosti; Bezinović, Marinović Bobinac i Marinović Jerolimov, 2005) sastoji se od 6 mogućih kategorija, odnosno samoprocjena koje ukazuju na odnos ispitanika prema religiji i to od 1 = "Uvjereni sam vjernik/ca i prihvatam sve što moja vjera uči" do 6 = "Nisam religiozan/na i protivnik/ca sam religije". Ispitanici biraju samo jednu od ponuđenih kategorija, ovisno o tome koja njih lično najbolje opisuje.

U instrumentarij je uključeno i nekoliko pitanja o sociodemografskim karakteristikama ispitanika, odnosno o spolu i uzrastu te je ponuđeno pitanje kojoj konfesiji ispitanik pripada.

Tvrđnje iz korištenog instrumentarija su semantički jasne, jednoznačne i lako razumljive te su često korištene u svakodnevnom jeziku. Ukupan skor na svakom od primijenjenih instrumenata govori o izraženosti mjerene pojave pa viši skor ukazuje na višu religioznost, emocionalnu kompetentnost ili samopoštovanje. Pritom, ukupni skor na svakom upitniku je podijeljen s brojem tvrdnji pa je tako teorijski raspon odgovora na svakom od upitnika bio od 1 do 5, čime je omogućeno lakše prikazivanje podataka.

Obrada podataka

Izračunati su osnovni statistički parametri: frekvencije, postoci,

aritmetičke sredine, standardne devijacije, minimalni i maksimalni rezultat. Relacije među varijablama prikazane su pomoću Pearsonovog koeficijenta korelacije, a intergrupne razlike provjerene su pomoću t-testa za nezavisne uzorke.

Rezultati istraživanja

Deskriptivna analiza dobivenih podataka (Tabela 1) pruža osnovne informacije o distribuciji podataka i karakteristikama uzorka (N= 150), sastavljenog od 94 ispitanika ženskog i 56 ispitanika muškog spola starosti od 18 do 28 godina, prosječne starosti oko 22 godine.

Tabela 1. Osnovni parametri deskriptivne statistike za ispitivane varijable (N= 150)

Varijabla	M (SD)	Minimalne i maksimalne vrijednosti	α
religioznost	4.90 (.23)	3.20 – 5.00	.66
emocionalna kompetentnost	3.96 (.67)	1.80 – 5.00	.90
samopoštovanje	3.71 (.73)	2.00 – 5.00	.83

Kako je prikazano u Tabeli 1, ispitanici su imali izuzetno visoke vrijednosti na Kratkoj skali religioznosti, što znači da ovaj uzorak izvještava o značajnom stepenu samoprocijenjene religioznosti. Vrijednosti emocionalne

kompetentnosti su također visoke, a što je i očekivano, s obzirom na visoku religioznost. Ispitanici pokazuju i povišene vrijednosti za varijablu samopoštovanje. Na svim instrumentima ostvarene su maksimalne

teorijske vrijednosti, dok su empirijske minimalne vrijednosti više od teorijskih minimalnih vrijednosti za sve ispitivane varijable. Cronbachovo alpha potvrđuje zadovoljavajuću pouzdanost korištenog instrumentarija.

Tabela 2. Varijabla religijske samoidentifikacije (N= 150)

Opća procjena religioznosti	f	%
Uvjereni sam vjernik/ca i prihvatam sve što moja vjera uči	130	86.7
Religiozan/na sam, premda ne prihvatam sve što moja vjera uči	12	8.0
Prema religiji sam ravnodušan/na	7	4.7
Nisam religiozan/na, iako nemam ništa protiv religije	1	.7

Kako je prikazano u Tabeli 2, najveći broj ispitanika (86.7%) izjašnjava se kao uvjereni vjernici koji prihvataju vjersko učenje religije kojoj pripadaju, tj. islamsko

učenje, dok se tek 13.4% uzorka ne identifikira s islamskim učenjem u ovolikoj mjeri. Nije bilo ispitanika u uzorku koji su se izjasnili kao nereligiozni.

Iako uzorak nije bio spolno ujednačen, ispitanice su i spolne razlike u varijablama istraživanja, a značajnost dobivenih razlika prikazana je u Tabeli 3.

Tabela 3. Spolne razlike u ispitivanim varijablama (N= 150)

Varijabla	Spol	M (SD)	t (p), df= 148
religioznost	muški	4.92 (.21)	1.161 (.24)
	ženski	4.88 (.24)	
emocionalna kompetentnost	muški	4.00 (.82)	.534 (.59)
	ženski	3.94 (.56)	
samopoštovanje	muški	3.75 (.69)	.456 (.65)
	ženski	3.69 (.76)	

p < .01**, p < .05*

Prema podacima prikazanim u Tabeli 3, ne postoje statistički značajne razlike u odgovorima koje muški i ženski ispitanici daju prilikom samopoznavanja o stepenu svoje religioznosti, emocionalnoj kompetentnosti ili samopoštovanju. Dakle, iako momci ostvaruju više skorove u odnosu na djevojke, ove razlike nisu statistički značajne te se može zaključiti kako ne postoje spolne razlike u navedenim varijablama, a na osnovu podataka dobivenih u ovom istraživanju.

Iako su provjerene i značajnosti

razlika u ispitivanim varijablama s obzirom na uzrast ispitanika, dobivene su značajne razlike samo za varijablu Samopoštovanje, gdje je utvrđena pozitivna, statistički značajna povezanost na nivou značajnosti .01, pa se zaključuje da stariji ispitanici imaju nešto više samopoštovanje ($r = .330$, $p = .00$).

Nije dobivena statistički značajna povezanost ispitivanih varijabli s varijablom religijske samoidentifikacije, osim s ukupnim skorom na Kratkoj skali religioznosti, gdje je povezanost statistički značajna na nivou .01 ($r = .458$, $p = .00$),

a što je i očekivano jer je na različit način mjerena ista vrijednosna orijentacija.

U Tabeli 4 prikazane su interkorelacije ispitivanih varijabli. Statistički značajna povezanost postoji između religioznosti i emocionalne kompetentnosti i ova značajnost je na nivou .01, dok nije dobivena statistički značajna povezanost religioznosti sa samopoštovanjem. Emocionalna kompetentnost i samopoštovanje koreliraju uz statističku značajnost, također na nivou .01. Obje navedene korelacije su niske i pozitivne.

Tabela 4. Interkorelacije za ispitivane varijable (N= 150)

r (p)	Religioznost	Emocionalna kompetentnost	Samopoštovanje
religioznost	1		
emocionalna kompetentnost	.369**	1	
samopoštovanje	.101	.284**	1

p < .01**, p < .05*

Izračunate su vrijednosti deskriptivne statistike za sve čestice primijenjenih skala. Na osnovu prikazanih podataka, najviše aritmetičke sredine dobivene na Kratkoj skali religioznosti su za tvrdnju "Vjerujem u Boga" ($M = 4.99$), nakon čega slijedi tvrdnja "Imam osjećaj da me Bog čuva" ($M = 4.97$), a ostale tvrdnje na ovoj skali su također procijenjene vrijednostima iznad 4.0. Na Upitniku emocionalne kompetentnosti su najviše skorovane tvrdnje "Iz neugodnih iskustava učim kako se ubuduće ne treba ponašati"

($M = 4.43$) i "Lako primijetim promjenu raspoloženja svoga prijatelja" ($M = 4.40$), a na Skali samopoštovanja tvrdnje "Smatram da posjedujem veliki broj pozitivnih osobina" ($M = 4.31$) i "Sposoban/na sam da radim stvari podjednako dobro kao i drugi ljudi" ($M = 4.27$).

Diskusija rezultata

Područje psihologije religije i psihologije religioznosti istraživački je suvremenski aktuelno jer je pojedinac – a samim time i njegovo vjerovanje

– osnovna jedinica koju izučava psihologija. Psiholozi u svojim ispitivanjima, propitivanjima i testiranjima te u svojim empirijskim istraživanjima tragaju za odgovorima na pitanje determinanti ili prediktora određenog ponašanja, kako kod pojedinca tako i na nivou grupe. Poznavanje okolnosti u kojima se određeno ponašanje obično javlja može u značajnoj mjeri pomoći pri kreiranju različitih socijalnih politika, osmišljavanju preventivnih programa i tretiranja fenomena iz oblasti socijalne patologije i psihopatologije.

Ova studija ispitala je odnos religioznosti, uspješnosti regulacije emocija i stepena samopoštovanja na uzorku (N=150) mladih islamske vjeroispovijesti. Postavljene istraživačke hipoteze djelimično su potvrđene ovim istraživanjem. Mladi tzv. Z generacije karakteriziraju specifični obrasci religioznosti, koji se odlikuju visokim stepenom religioznosti, dok istovremeno pokazuju visok stepen samopoštovanja i emocionalne kompetentnosti i ova hipoteza je u potpunosti potvrđena ovim istraživanjem. S druge strane, sociodemografske karakteristike ispitanika, kao što su spol, dob i samoiskazana religioznost, nisu značajno uticale na razlike u religioznosti, emocionalnoj kompetentnosti ili samopoštovanju.

Ovi nalazi sugeriraju da su se obrasci religioznosti i emocionalne kompetencije među mladima možda razvili na načine koji su neovisni o konvencionalnim sociodemografskim karakteristikama i možda odražavaju određene promjene u društvenim okruženjima i kulturnim normama primjenjivim na oblikovanje mladih generacija. Ovaj odnos može biti rezultat individualiziranih pristupa religijskim uvjerenjima i naglašene težnje za osobnom autonomijom, pri čemu im religija nema ulogu primarnog izvora emocionalne podrške, ali je značajan i neizostavan faktor u razvoju identiteta kod mladih i njihovog vrijednosnog sistema. Takav bi odnos mogao biti rezultat individualiziranijeg pristupa religijskom uvjerenju, uz naglašenu želju za osobnom autonomijom, koja je donekle karakteristična za generaciju Z.

Iako ovim istraživanjem nisu ispitivane vrijednosti koje se neposredno vezuju uz fenomen religioznosti, dobiveni su značajni uvidi u složenost i prisutnost religioznosti među pripadnicima jedne specifične grupe, subkulture, tj. mladih tzv. Z generacije. Iako dosadašnja istraživanja nisu ukazivala na izraženost religioznosti kod ove grupe, dobiveni podaci mogu se razumjeti i iz perspektive socijalne poželjnosti, odnosno davanja odgovora u skladu s trenutnim, konformističkim vrijednostima gdje je religioznost prihvaćena i prikazana kao vrijednost od strane izvora koje mladi smatraju relevantnim, kao što su vršnjaci, a posebno društvene mreže. Naredna istraživanja trebalo bi da ovdje dobivene podatke uporede s vrijednostima koje mladi istog uzrasta imaju na pojedinačnim dimenzijama religioznosti.

Ipak, kako se može pretpostaviti na osnovu ovdje dobivenih rezultata, mladi Z generacije predstavljaju istraživački vrlo zanimljivu populaciju, a razumijevanje njihovog usvajanja i održavanja vrijednosti i vrijednosnih orijentacija omogućit će lakše i bolje razumijevanje vrijednosti koje će se tek razvijati i koje će biti temelji moralnog rasuđivanja, kritičkog mišljenja, načina rješavanja problemskih situacija i slično, u predstojećim decenijama, odnosno u vremenu kada Z generacija počinje prezentirati vrijednosti iz kojih djeluje prema svijetu.

Zaključak

Današnja tendencija mladih je graditi svoj identitet na osobnom uvjerenju i iskustvu. Stoga, iako religija

ne mora nužno biti primarni izvor emocionalne pomoći, ona pridonosi tom formiranju njihovog identiteta i sistema vrijednosti. U tom kontekstu, religija se može više promatrati u području moralnih načela i osjećaja zajedništva, a ne tradicionalnih oblika vjerske pripadnosti ili autoriteta. Ovo može pružiti objašnjenje za visoku emocionalnu kompetenciju i visoko samopoštovanje čak i usred nepostojanja tradicionalnih religijskih normi.

Nalazi dobiveni u ovom istraživanju mogli bi utrti put daljnjim studijama koje bi pokušale detaljno objasniti kako se religioznost uklapa u šire društveno i kulturno okruženje mladih ljudi u kontekstu o kojem je riječ i kako zasebne dimenzije religioznosti počinju utjecati na emocionalno sazrijevanje i samopoštovanje.

Implikacije ovih rezultata sugeriraju da bi društvo trebalo razviti bolje razumijevanje religioznosti koja nije nužno vezana uz institucionalne oblike, već prema osobnim uvjerenjima i duhovnim potrebama pojedinca. Takođe, obrazovne i kulturne institucije mogu koristiti ove uvide za kreiranje programa koji bolje odgovaraju potrebama mladih u pogledu religijske i duhovne edukacije, a polazeći od specifičnosti koje odlikuju Z generaciju.

Za buduća istraživanja može se preporučiti uključivanje većeg uzorka, kao i istraživanje uloge novih medija u oblikovanju religioznih stavova i vrijednosti mladih. Pored toga, dalja istraživanja trebaju se baviti i dubljim uvidima u način na koji mladi usklađuju svoje religijske vrijednosti sa životnim stilom te ličnim i društvenim normama.

Literatura

- Allen, T. M. i Lo, C. C. (2010). Religiosity, spirituality, and substance abuse. *Journal of Drug Issues*, 40 (2), 433–459.
- Allport, G. W. (1950). *The individual and his religion: a psychological interpretation*. Macmillan.
- Beit-Hallahmi, B., & Argyle, M. (1997). *The psychology of religious behaviour, belief and experience*. London: Routledge.
- Bezinović, P., Marinović Bobinac, A. i Marinović Jerolimov, D. (2005). Kratka ljestvica religioznosti: validacija na uzorku adolescenata. *Društvena istraživanja*, 14 (1-2), 135–153.
- Bradić, S., Žauhar, V. i Takšić, V. (2010). Faktorska struktura Upitnika emocionalne kompetentnosti (UEK-45) u različitim kulturama. *XVII. Dani psihologije u Zadru – Sažetci radova*. Zadar: Odjel za psihologiju Sveučilišta u Zadru, str. 22.
- Dimock, M. (2019). Defining generations: Where Millennials end and Generation Z begins. *Pew Research Center*, 17 (1), 1–7.
- Dušanić, S. (2013). Religioznost i određeni korelati mentalnog zdravlja mladih. *Godišnjak za psihologiju*, 9 (11), 57–67.

- Dušanić, S. (2019). Religijski identitet mladih u Republici Srpskoj: važnost, percepcija i mjerenje. *Godišnjak za psihologiju*, 16, 137-156.
- English, H. B., English, A. C. (1976). *A Comprehensive Dictionary of Psychological and Psychoanalytical Terms*. New York: David McKay Company, Inc.
- Glock, C. Y. i Stark, R. (1965). *Religion and society in tension*. Skokie: II Rand Mc Nally.
- Hyde, K. E. (1990). *Religion in childhood and adolescence: A comprehensive review of the research*. Religious Education Press.
- Isić-Imamović, A., & Hasanagić, A. (2020). Psihološki aspekti religijskog iskustva mladih u islamskoj molitvi – namazu. *Novi muallim*, 21 (81), 15-22.
- Johnson, B. R. (2021). How religion contributes to the common good, positive criminology, and justice reform. *Religions*, 12 (6), 402.
- Lacković-Grgin, K. (1994). *Samopoimanje mladih*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Mandarić, V. B. (2000). *Religiozni identitet zagrebačkih adolescenata*. Zagreb: Institut društvenih znanosti.
- Marinović Jerolimov, D. (2002). Religioznost, nereligioznost i neke vrijednosti mladih. U: V. Ilišin i F. Radin (ur.), *Mladi uoči trećeg milenija* (str. 79-124), Zagreb, Institut za društvena istraživanja u Zagrebu i Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži.
- Mayer, J. D., & Salovey, P. (1999). Što je emocionalna inteligencija? U: P. Salovey, D. J. Sluyter (Ur.), *Emocionalni razvoj i emocionalna inteligencija – pedagoške implikacije* (19-55) (prijevod B. Jakovljević). Zagreb: Educa.
- Mihaljević, V. (2017). Religijski pokreti u djelu Željka Mardešića – društvenost homo religiosus-a. *Crkva u svijetu*, 52 (4), 752-767.
- Pavić, Ž. (2016). *Postmodernost društvo i nevidljiva religioznost*. Osijek: Odjel za kulturologiju sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Matrica Hrvatska – Ogranak u Osijeku.
- Polok, G. i Szromek, A. R. (2024). Religious and Moral Attitudes of Catholics from Generation Z. *Religions*, 15 (1), 25.
- Rosenberg, M. (1965). *Society and the adolescent self-image*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Schmitt, D. P. i Allik, J. (2005). Simultaneous administration of the Rosenberg Self-Esteem Scale in 53 nations: Exploring the universal and culture-specific features of global self esteem. *Journal of Personality and Social Psychology*, 89, 623-642.
- Scott, J. & Marshall, G. (2005). *A Dictionary of Sociology*. Oxford University Press.
- Strauss, W. i Howe, N. (1991). *Generations: The History of America's Future, 1584 to 2069* (1 ed.). New York: William Morrow and Company.
- Takšić, V. (1998). *Validacija konstrukta emocionalne inteligencije*. Doktorska disertacija. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Takšić, V., Mohorić, T. i Munjas, R. (2006). Emocionalna inteligencija: teorija, operacionalizacija, primjena i povezanost s pozitivnom psihologijom. *Društvena istraživanja*, 15, 729-752.
- Turjačanin, V., Majstorović, D., Turjačanin, M., Milosavljević, B., Dušanić, S. i Lovrić, S. (2010). *Tolerancija u društvu*. Banjaluka: Centar za kulturni i socijalni popravak.
- Unlu, A. i Sahin, I. (2016). Religiosity and youth substance use in a Muslim context. *Journal of ethnicity in substance abuse*, 15 (3), 287-309.
- Vukojević, B. (2020). Odnos generacije Z prema religiji. *Politeia*, 10 (20), 139-152.
- Zrinščak, S. (2008). Što je religija i čemu religija: sociološki pristup. *Bogoslovska smotra*, 78 (1), 25-37.

الموجز

تدين شباب الجيل Z

ديانا سليمانوفيتش

يتحدث هذا المقال عن تدين شباب الجيل Z، وقد كان هدف البحث دراسة جوانب التدين المختلفة عند هذه الفئة، وزيادة فهم دور التدين في حياة الشباب، وكذلك دور المعتقدات الدينية في تشكيل نظام القيم الخاص بهم، بناء على البيانات التي تم الوصول إليها. وقد أجري البحث على عينة مكونة من 150 شخصا تراوحت أعمارهم من 18 إلى 28 عاما، منهم 94 أنثى، و 56 ذكرا، وقد طبقت أدوات البحث الآتية: مقياس التدين القصير، واستبيان الكفاءة العاطفية، ومقياس روزنبرغ لتقدير الذات، ومُعامل تحديد الهوية الذاتية الدينية، كما استخدمت طرق البحث الآتية: طريقة التحليل النظري، وطريقة المسح الوصفي التحليلي، وطريقة الارتباط. وأظهرت نتائج البحث أن شباب جيل Z يتميزون بأنماط محددة من التدين، تتسم بمستوى عال جدا من التدين، مع مستوى عال من الكفاءة العاطفية وتقدير الذات. ومن ناحية أخرى، فإن الخصائص الاجتماعية والديموغرافية للمستطلعة آراؤهم (مثل الجنس والعمر ودرجة التدين الذاتي) لا تؤثر بشكل كبير في الاختلافات في التدين والكفاءة العاطفية وتقدير الذات. إن تحليل جوانب التدين في الدراسة يمكن من زيادة فهم الاتجاهات والتحولات الدينية داخل المجتمع المعاصر، فضلا عن التأثير المحتمل في المجتمعات الدينية، وفي الأجيال القادمة.

الكلمات الرئيسية: الدين، التدين، الشباب، الجيل Z

Summary

RELIGIOSITY OF GENERATION Z

Dijana Sulejmanović

The subject matter discussed here is the religiosity of Generation Z. Our goal was to evaluate various aspects of this group of youth's religiosity and thus better understand the role of religion in their lives. We also wanted to see to what extent religious beliefs affect their system of values in general. The research was conducted on a sample of 150 respondents aged between 18 and 28, of whom 94 were female and 56 were male. The research instruments used here are: A Short scale for Religiosity, a Questionnaire about Emotional Competence, Rosenberg's Scale of Self-esteem, and The Variable of Religious self-identification. As for the methods, we used: the method of theoretical analysis, the descriptive-analytical survey method, and the method of correlation. The results showed that the youth of Generation Z can be characterized by a specific form of religiosity, marked by a very high degree of religiousness, and with a high level of emotional competence and self-esteem. On the other hand, the socio-demographic profile of the respondents (like gender, age, and a degree of self-declared religiosity) does not significantly impact differences in religiosity, emotional competence, and self-esteem. Analysis of these aspects provides a better understanding of religious trends and transformation within contemporary society, and it also provides religious communities with an insight into potential implications for future generations.

Keywords: religion, religiosity, youth, Generation Z

ODNOS BOŽIJE ESENCIJE I NJEGOVIH ATRIBUTA U KONTEKSTU TRANSCENDENCIJE I VJEČNOSTI U MIŠLJENJU IMAMA EBU MENSURA EL-MATURIDIJA

Almir PRAMENKOVIĆ

Fakultet za islamske studije, Novi Pazar

almirpramenkovic@gmail.com

SAŽETAK: Ovaj rad ima za cilj istražiti glavne aspekte El-Maturidijeve teologije, uključujući konceptualizaciju Božije vječnosti, Njegov odnos prema vremenu i suodnos Njegove esencije i atributa. El-Maturidijeva teološka perspektiva o Božijoj esenciji bavi se suštinskim pitanjima islamske misli o Bogu. Njegova metodologija utemeljena na racionalnom promišljanju i interpretaciji Objave predstavlja ključni doprinos sunnitskoj kelamskoj tradiciji. El-Maturidijev pristup obuhvata: 1. pojam Božije esencije (zat): Bog je Biće – esencija koja uključuje attribute, ali ne kao supstrat koji ih nosi. Božija esencija je jedinstvena, vječna i neovisna; 2. Božiji atributi (sifatuz-zat) su imanentni Božijoj esenciji i vječni su te nisu dodaci Njegovoj esenciji; 3. Kritika antropomorfizma i tumačenje atributa: El-Maturidi odbacuje tjelesnost Boga i koristi analogiju kako bi govorio o Njegovim atributima izbjegavajući direktna poređenja sa stvorenim svijetom. El-Maturidi nastoji da razjasni kako se Božija esencija može razumjeti u odnosu na stvoreni svijet, a istovremeno sačuvati Njegova apsolutna transcendentnost (tenzih). El-Maturidijina teologija ostaje relevantna u savremenim raspravama, pružajući metodološki okvir za razumijevanje Božije transcendencije i Njegovog odnosa prema stvorenom svijetu.

Ključne riječi: Imam El-Maturidi, Božiji atributi, esencija, transcendentalnost, antroporfizam

Uvod

Ovaj rad istražuje El-Maturidijev pristup razumijevanju Božije esencije s posebnim osvrtom na njegova razmatranja o odnosu Božije

esencije (zat) i Njegovih atributa (sifat), kritiku antropomorfizma kao i Božiji odnos prema vremenu. Kroz analizu njegovih ključnih stavova pruža se dublji uvid u način na koji

El-Maturidi integriše racionalnost i Objavu kako bi odgovorio na fundamentalna teološka pitanja i očuvao koherentnost islamske misli.¹ Razumijevanje Božije esencije predstavlja

¹ Ebu Mansur Muhamed ibn Muhamed ibn Mahmud el-Maturidi el-Ensari rođen je u mjestu Maturid u Semerkandu, Transoksanija. O godini njegovog rođenja navodi se nekoliko verzija: 850, 853. ili 862. Ono što se sigurno može kazati

jeste da je imam El-Maturidi rođen u vrijeme vladavine abasovičkog halife El-Mutevekkila (232-247/847-861), te da je preselio u Semerkandu 944. godine. Poznat je po titulama: *Imamul-Huda* i *Imamul-Mutekellimin*, koje odražavaju

njegovu visoku poziciju u islamskim naukama. Bio je poznat po hrabrosti u odbrani i očuvanju sunijske teologije. Njegovo obrazovanje se odvijalo u trećem stoljeću po Hidžri, kada je ideologija mu'tezilija počela slabiti. El-Maturidi

jedno od temeljnih pitanja islamske teologije (kelam) koju je oblikovala misao muslimanskih učenjaka kroz vijekove. Pitanje odnosa Božije esencije i Njegovih atributa predstavlja susret s racionalnim pristupom ovoj tematici u klasičnom periodu islama. (El-Kardavi, 2005) U formativnom periodu teološke misli bio je prisutan problem antropomorfizma, budući da sam Kur'an na mnogo mjesta naglašava postojanje dvosmislenih ajeta (ajat mutešabihat), što znači da Bog ima 'Ruku' (jedullah), 'Lice' (vadžhullah), 'Ok'o' ('ajnullah), i tako dalje, koji su rješavani formulom nepitanja (bila keġfe). Sukladno tome, dvosmislene ajete rane generacije nisu tumačile bez traženja mogućih značenja, eksplicitnih ili implicitnih. Međutim, problem terminologije vezan za esenciju i svojstva Boga pojavio se i zbog prevođenja djela grčke filozofije i logike i ponašanja preobraćenika na islam iz različitih religijskih tradicija. Kao odgovor na ovaj izazov, klasična teološka misao donosi formulaciju: *bila keġfe (nepropitivanje)* čiji cilj je bio skrenuti pažnju muslimanima u ranim stoljećima od diskusije o teškim doktrinarnim pitanjima antropomorfizma, iako su ta pitanja bila predmet rasprava kroz dugu povijest razvoja islamske doktrinarne misli. Osim toga, ovu raspravu su inicirale određene ne-ehlisunetske škole koje su zapale u duboki antropomorfizam, kao što su hašvije, šitske grupacije hišamija i keramije. (Cerić, 2012:168-169) Obraćajući se tim skupinama, El-Maturidi odbacuje termin *džism*

(tijelo) kao opis Božije esencije (zat). Uviđajući potrebu i važnost razjašnjenja ortodoksnog stava o ovom pitanju, El-Maturidi prije objašnjava šta Bog nije, nego šta Bog jeste. (Cerić, 2012)

U ovom kontekstu, imam El-Maturidi dao je značajan doprinos razvoju sunnitske misli, posebno kroz svoje djelo *Kitabu et-tevhid (Knjiga o tevhidu)*. El-Maturidi razvija detaljan pristup interpretaciji Allahovih atributa, nastojeći zadržati ravnotežu između doslovnog i metaforičkog tumačenja. Njegov stav se temelji na očuvanju apsolutne transcendentnosti (tenzih) i Božijeg jedinstva (tevhid). Njegova filozofska i teološka promišljanja usmjerena su na harmonizaciju intelekta i Objave s ciljem da se formuliraju koherentni koncepti koji odgovaraju kur'anskim učenjima i ljudskoj racionalnosti. Na temelju učenja i metode imama El-Maturidija može se tvrditi da njegova namjera nije bila etablirati nužnu ortodoksnu alternativu. Zapravo njegova metoda predstavlja jedno tumačenje koje aludira na činjenicu da se radi o jednoj metodi u poimanju Božijih atributa, a nikako o isključivom putu. (Sharif, 1990)

Opće karakteristike El-Maturidijevog učenja o Božijoj esenciji

El-Maturidija karakterizira poseban naglasak na korištenju intelekta kao sredstva za tumačenje Objave.² On se bavi i epistemološkim pitanjem granica ljudskog jezika u opisu

Boga. Kur'an koristi ljudski jezik kako bi prenio metafizičke istine, ali naglašava da taj jezik treba razumjeti na način koji ne narušava Božiju uzvišenost. On smatra da se o Bogu može govoriti samo uz jasno razlikovanje stvorenog i Stvoritelja.³ Imam El-Maturidi smatra da ljudski jezici ne sadrže pojmove niti kategorije na osnovu kojih bi mogli objasniti bit i attribute Boga na način koji ne bi vodio sličnosti ili poređenju s nečim već poznatim. Prema njegovom shvatanju, Bog se ne može spoznati kroz direktnu percepciju, već kroz promatranje stvorenog svijeta i zaključivanje na temelju principa analogije. Ova metodologija omogućila mu je da razmatra teme poput Božijih atributa (sifat), odnosa božanske esencije sa stvorenim svijetom i konceptualne razlike između Božije esencije i Njegovih atributa. Njegovo djelo postavlja temelje za razumijevanje Božije vječnosti i apsolutne neovisnosti, dok istovremeno odgovara na izazove koje postavljaju druge teološke škole, poput mu'tezilija.

Među najvećim diskusijama rane muslimanske teologije bilo je pitanje odnosa Božije transcendentnosti (tenzih) i imanentnosti (tešbih). Mu'tezilije su se opredijelile za apsolutnu Božiju transcendentnost i neuporedivost, dok su sve antropomorfne attribute tumačili alegorijski. Naprimjer, Njegova ruka (jedullah) označava Njegovu moć. Korporealisti su, od kojih su najpoznatije keramije, s druge strane, tumačili ove attribute doslovno, pripisujući Bogu opipljivu

je slijedio hanefijski *mezheb*, a njegovo okruženje bilo je mjesto intenzivnih rasprava o islamskim naukama poput hadisa, fikha i kelama. Teološke rasprave bile su posebno izražene između dvije glavne grupe: mu'tazilija i ehlul-kelama (sunijski teolozi). U svom radu na suprotstavljanju mu'tazilijama El-Maturidi je usvojio metode hanefijske škole. Potaknut društvenim i naučnim okolnostima svog vremena El-Maturidi je detaljno proučavao islamske nauke, posebno *kelam*. Njegov rad rezultirao je značajnim djelima koja su mu donijela ugled kao teologu, pravniku,

komentatoru Kur'ana i osnivaču doktrinalne sunijske škole u kelamu. Teologija je bila centralna tema njegovih radova. Njegovo najpoznatije djelo, *Kitab et-tevhid*, dokazuje njegovu posvećenost teološkim konceptima i doktrini. Vidi: Ebu Zehre, bez godine izdanja:164-166; Sharif, 1990:276-277; Cerić, 2012; Ulrich, 2018:9-25.

² Sljedbenici El-Maturidijeve škole smatraju da spoznaja Boga nije obavezna intelektom, kao što tvrde mutezile, već da je intelekt sredstvo koje može dovesti do spoznaje. (Ebu Zehre, bez godine izdanja:169)

³ Allah posjeduje savršene i vječne attribute i kvalifikovan je atributom Jedinosti. Nijedno stvorenje nema Njegove attribute. On je bez granica, krajeva, elemenata, udova i On djeluje neposredno. Njega ne okružuje šest dimenzija kao što je to slučaj s kontingentnim (stvorenim) stvarima. Njega ne mogu obuhvatiti niti dokučiti misli niti pretpostavke, niti On sliči nečemu stvorenom. On je Živi Koji ne umire, Samoopstojeći Koji ne spava. On je Stvoritelj bez ikakve potrebe za stvaranjem. On je Opksrbitelj bez opterećenja. On je Usmrtitelj bez straha. On je Onaj Koji će proživiti stvorenja bez poteškoće. (El-Adevi. 2008:48-53)

tjelesnost. (Silajdžić, A., Beglerović S., Čemo, K., i Jašić O., 2024:31-32) Nasuprot tome, imam El-Maturidi razvija duboko filozofsko i teološko razumijevanje Božije esencije kroz analizu atributa, djelovanja i pitanja kako govoriti o Bogu unutar granica ljudskog jezika? U islamskoj tradiciji, koncept *zat* se često prevodi kao suština, esencija ili biće i odnosi se na Božiju bit koja obuhvata Njegove attribute, ali se razlikuje od ideje do supstancija na kojem počivaju atributi. El-Maturidi izričito odbacuje mogućnost reifikacije suštine, naglašavajući da je Bog jedinstven i ne može se poistovjetiti s pojmovima koji se odnose na stvoreni svijet. Istovremeno, on se zalaže za potvrdu atributa poput znanja, moći i života kao imanentnih Božijoj esenciji, čime se suprotstavlja mu'tezilijskom pristupu koji naginje apstrahovanju Božije jedinstvenosti na račun negiranja Njegovih atributa.⁴

Jedan od centralnih aspekata El-Maturidijevog učenja jeste pitanje odnosa Boga i vremena. On tvrdi da je Bog vječan (kadim), izvan vremenskih granica, ali djeluje unutar stvorenog svijeta kroz Svoje attribute. Ovaj stav je od ključne važnosti za harmonizaciju božanske transcendencije i imanencije. U tom kontekstu, El-Maturidi koristi koncept analogije kako bi govorio o Bogu, što omogućava ljudima

da koriste svoj intelekt i iskustvo kako bi postigli ograničeno, ali značajno razumijevanje Božije esencije.⁵

Imam El-Maturidi tvrdi da Bog ima najljepša imena te bi bilo uzaludno potvrditi postojanje Božijih imena i lišiti ih značenja na koja aludiraju. Prema tome, ukoliko se kaže da je Bog mudar, to nužno implicira da on ima svojstvo mudrosti. Odbacivanje atributa (ta'til) predstavlja Boga nesavršenim i potčinjava promjenama narušavajući osnovu tevhida. Ideja antropomorfizma ili pluralizma koja se lahko može javiti kao posljedica potvrđivanja vječnosti atributa može biti jednostavno odbačena prihvatanjem apsolutnog jedinstva Boga s idejom odbacivanja sličnosti (tenzih) i razlike u odnosu na stvoreno biće (muhalefe). (Sharif, 1990)

Božija esencija (bit) i Njegovi atributi

Važno je napomenuti da se teološki pojmovi kao što su *zat* (esencija) i *sifat* (atributi) razvijaju u okviru kelamske tradicije koja koristi specifičan jezik i metode koje se razlikuju od onih u hrišćanskoj teologiji.⁶ Zbog toga je neophodno pažljivo prevoditi i tumačiti ideje kako bi se izbjeglo projektiranje jednog misao-nog okvira na drugi.

El-Maturidi je napravio korak dalje i dozvolio racionalnu interpretaciju ajeta o *istivau*. Imam El-Maturidi odbacuje stav onih koji kažu da je Prijesto ('Arš) mjesto na kojem prebiva Bog, kao što odbacuje mišljenja onih koji tvrde da je Bog na svakom mjestu. On naglašava da je Bog vječan, beskonačan i netjelesan. On je slobodan od vremena i prostora što ukazuje na prebivanje, promjenu, kretanje i pokret. Imam El-Maturidi smatra da se ajeti o *istivau* i 'Aršu odnose na stvaralačku funkciju Boga, na upravljačku moć, apsolutni autoritet, suverenitet, vječnost, beskonačnost i indirektno dokazuje da je Bog iznad ograničenja vremenom i prostorom. Vidi: Sharif, 1990; El-Maturidi, 2006:53-54., Cerić, 2012:208-211.

⁶ U srednjovjekovnoj kršćanskoj teologiji postojala je slična, ali različita rasprava, s tim da je stav koji prevladava stav

Što se tiče odnosa Božije esencije i atributa, imam El-Maturidi ističe da je ova tematika toliko kompleksna da se nijedan ljudski um ne može nadati da će ga definirati na adekvatan način. Na osnovu toga nužno je vjerovati da je Bog jedan, da posjeduje svojstva koja je sam sebi pripisao, bez sličnosti, poređenja i pitanja. Nužno je stati kod tvrdnje da atributi nisu identični, a niti odvojeni od Njegove esencije (la hije huve vela gajruhu). (Sharif, 1990)

Imam El-Maturidi je na stanovištu da su Božiji atributi fundamentalni i vječni. Smatra da je Bog uvijek opisan tim atributima (hije sifatur-zati ve huve lem jezel biha mevsufen). Ovi atributi nisu samo teorijski, već se manifestuju kroz Božije djelovanje (sifetul-fi'l), koje također proizlazi iz Njegove esencije. Bog djeluje nezavisno (bi-nefsihi jef'alu), svjestan je i moćan po svojoj esenciji (bi-tabia'tihi), a Njegovo stvaralačko djelovanje proizlazi iz Njegove kreativne esencije. (El-Maturidi, 2006:41-47) Božiji atributi, uključujući Njegovu vječnost, inherentni su Njegovoj esenciji izraženoj u iskazu: "Bog je vječan sa svojim atributima" (inne Allahe kadimun bi sifatihi), što je smatrao najvećom formulacijom. Ova formulacija potvrđuje da su atributi Božiji neodvojivi od Njegove esencije i da je

božanske jedinstvenosti. Dok je koncept jedinstvenosti prihvaćen po svim značajnijim zagovornicima, to je drastično umanjeno u spisima Duns Skota. Što se tiče božanske suštine i atributa, Duns Skotus zastupa univokálnu teoriju referencije prema kojoj se pojmovi koriste na isti način za Boga i za stvorenja. Smatra da Božija suština ima različite attribute (tzv. "slaba jedinstvenost"). Tomas Akvinski podržava teoriju analogije i doktrinu *božanske jedinstvenosti*, prema kojoj su Božija suština, postojanje i atributi identični (tzv. "jaka jedinstvenost"). Akvinski koristi analogiju kako bi opisao odnos između Boga i stvorenog svijeta, naglašavajući razliku između stvorenog i Božijeg bića. Slaba jedinstvenost (različiti atributi) podržava univokálnost, dok jaka jedinstvenost (identitet suštine i atributa) često isključuje univokálnost (Ričard, 1999); (Harvi, 2021).

⁴ Mu'tezilije, u strahu od *tešbiha* (poistovjećivanja Boga sa stvorenim bićima), skloni su bili *ta'tilu* – negiranju Božijih atributa. El-Maturidi kritizira ovu poziciju jer smatra da ona zanemaruje značaj osobina koje potvrđuju Božiju esenciju. (Sharif, 1990)

⁵ Ebu Hanife kaže da, budući da je Bog stvoritelj mjesta, On ne može biti ograničen mjestom. On je ondje gdje je bio prije stvaranja prostora. Jedan od njegovih učenika, Ebu Muti'a El-Belhi, upitao ga je: "Šta bi rekao kad bi te neko pitao: Gdje je Uzvišeni Allah?" On je odgovorio: "Treba mu odgovoriti da je Allah postojao i kad nije bilo prostora. On je postojao kada nije postojalo 'gdje' (ejne), kada nije postojalo stvoreno biće niti bilo što." Dakle, Ebu Hanife naglašava da, budući da je Bog vječan i netjelesan, ne može biti shvaćen kao biće okruženo stranama i prostorom. Imam

Njegova vječnost primjenjiva na sve što Mu pripada, uključujući osobine. (Ebu Zehre, bez godine izdanja:173)⁷

Imam El-Maturidi koristi termine poput *bi zatibi* (po svojoj esenciji) da bi opisao Boga kao subjekta s atributima, ali na način koji priznaje konceptualnu razliku između Božijeg postojanja i Njegove esencije. (El-Maturidi, 2006:41-43) On vjeruje da su Allahovi atributi nerazdvojni od Njegove esencije, ali nisu ni potpuno identični Njegovoj esenciji niti neovisni o njoj. Oni ne postoje kao zasebna bića ili entiteti, već kao integralni aspekti Njegove esencije. Imam El-Maturidi koristi izraz *ma-hijjetuz-zat* da opiše Božiju esenciju kao cjelinu s atributima, a ne kao osnovu iz koje atributi proizlaze.⁸ Ovo razlikovanje je ključno za njegovo razumijevanje *zata* (esencija) i atributa. Božija esencija nije substrat, nego se odnosi na Božiji postojeći bitak koji je apsolutno neovisan i stalan. On tvrdi da Božija esencija uključuje attribute koji su vječni i bitni za Njegovo biće (zat). Ovi atributi nisu slučajni, nego su neodvojivi dio Božije esencije. (El-Maturidi, 2006) Imam El-Maturidi odbacuje ideju da su Božiji atributi samo konstrukcije ili dodatni elementi koji se mogu odvojiti od Božije esencije. Umjesto toga, smatra da Bog ima jedinstvenu bit koja obuhvata sve Njegove attribute, uključujući

djelovanje. To je izraženo u stavu da je Bog "jedan, ali ne u smislu broja" (vahidun la min džihetil-a'ded), što ukazuje na Njegovu neusporedivost sa stvorenim bićima. (Ebu Zehre, bez godine izdanja:174)

Pitanje tjelesnosti Boga i upotreba termina "nešto" (šej) za Boga

Moglo bi se reći da sunnitski teolozi smatraju da se teorija božanskih atributa može uspostaviti pomoću principa analogije kako bi se zadovoljio eksplicitni jezik Objave, dok drugi smatraju da je ova ideja u suprotnosti s Božijom transcendentnosti. El-Maturidijeva filozofska analiza pojmova kao što su *zat* (esencija, biće), *šej* (nešto) i *sifat* (atributi) ističe njegovo insistiranje na jedinstvenosti i neovisnosti Božije esencije. (El-Maturidi, 2006:33-34) Osnova El-Maturidijeve teologije jeste Božija transcendentnost i odbacivanje tjelesnosti.⁹ On snažno naglašava da Allah nije materijalan i da se ajeti iz Kur'ana koji sadrže izraze poput 'Ruka' (jed), 'Lice' (vedžh), ili 'Oko' ('ajn) ne smiju tumačiti doslovno. Ovi izrazi pripadaju mutešabihima (nejasnim ajetima) i zahtijevaju tumačenje.¹⁰

Imam El-Maturidi odbacuje ideju da Bog ima tijelo, jer to ne

podržava uzvišenost ili veličanje Njegovog postojanja. 'Tijelo' se u ljudskom kontekstu odnosi na ono što ima dijelove, strane i podliježe promjenama ('arad). Ovo nije primjenjivo na Boga, jer Njegova esencija nije podložna ograničenjima stvorenog svijeta. Stoga imam El-Maturidi opravdava korištenje termina 'stvar' (šej) za Boga kao način potvrđivanja Božijeg postojanja i uzvišenosti. Odbacivanje da je Bog 'stvar' moglo bi implicirati negaciju Njegove stvarnosti. Međutim, on jasno pravi razliku između Božije 'stvari' i stvorenih stvari, naglašavajući da Božija stvarnost nije nalik ničemu drugom. (El-Maturidi, 2006:34)¹¹

Mogućnost primjene izraza *šej* na Boga u smislu Njegovog nužnog postojanja temelji se na tradicionalnom i racionalnom argumentu. Što se tiče tradicije, Kur'an ukazuje da *Bog ničemu nije sličan* (lejše kemislihi šej'). (Kur'an, Eš-Šura, 11) 'Nešto' je suprotnost od onoga što ne može biti nešto. S druge strane, racionalni argument se temelji na ideji da izraz *šej* ukazuje na potvrđivanje i izbjegavanje *ta'tila* (odbacivanje svih Božijih svojstava). Iz navedenog se razumije da imam El-Maturidi odbacuje izraz *tijelo* (džism), jer ovaj termin ima materijalne konotacije i ne može se primijeniti da izrazi

⁷ Pojava El-Ka'bija u Iranu označila je nastanak škole koja je tvrdila da ništa vječno ne može supostojati s Bogom. (Ulrich, 2018:294) Kada je riječ o odnosu Božije esencije i atributa, Ebu Hanife je savjetovao svojim učenicima da ne ulaze u diskusije o ovom pitanju, već da se zadovolje pripisivanjem Bogu onih atributa koje je Sam Sebi pripisao. On je čak odbio da s Džehmom raspravlja o ovom problemu. Da bi izbjegao teškoće sadržane u atributima, on je jedinstveno izjavio da 'oni nisu On, niti su drugo nego On' – *la hije huwe vela gaj-rubu*. Imam Et-Tahavi se nije izjasnio o filozofskom problemu odnosa Božije esencije i Njegovih atributa. On nije ni pravio razliku između atributa esencije i atributa akcije, premda nedvosmisleno ukazuje na vječnost atributa. (El-Adevi, 2008:39-41)

⁸ O odnosu između Božije esencije i atributa, El-Maturidi kaže da je ovo pitanje toliko kompleksno da se ljudski um ne može nadati da će ga riješiti na zadovoljavajući način. Na osnovu toga, potrebno je vjerovati da je Allah jedan, da ima attribute koje sam sebi pripisuje, bez sličnosti, poređenja i pitanja. (Sharif, 1990)

⁹ Ebu Hanife u djelu *Fikhu-l-ekber* navodi: "Ništa mu od Njegovih stvorenja nije slično." Komentarišući njegovo djelo, Mula Ali el-Kari navodi brojna mišljenja u tom pogledu. Tako Neim bin Hamad kaže: "Ko uporedi Allaha s nečim od Njegovih stvorenja, postao je nevjernik." Također, Ishak bin Rahvejh navodi: "Ko bude opisivao Allaha pa tako Njegove attribute uporedi s atributima Njegovih stvorenja, takav je zanijskio Uzvišenog Allaha". (El-Kari, 1997:51)

¹⁰ Kur'anski ajet: "Allahova ruka je iznad njegovih ruku" (Kur'an, El-Feth, 10) El-Maturidi tumači kao Božiju moć i podršku, a ne kao ruku koja je dio tjela. Potom, ajet: "Ostat će lice Gospodara tvoga" (Er-Rahman, 27), El-Maturidi kaže da 'Lice' simbolizira Allahovu vječnu veličinu i slavu. I ajet: "Gradi lađu našim očima" (Kur'an, Hud, 37) kaže da 'Oči' označavaju Allahovu brigu i pažnju. (Ulrich, 2018:297-298)

¹¹ En-Nesefi kazuje da upotreba termina *nešto* (šej) za Boga podrazumijeva negiranje poistovjećivanja, jer poistovjećivanje ukazuje na jednakost i sličnost. Uspoređivanje zahtijeva da obje strane posjeduju zajedničku osobinu, inače usporedba nije moguća. Dakle, negiranje poistovjećivanja ukazuje na Njegovu apsolutnu jedinstvenost. (En-Nesefi, 2004:1/205)

Božije apsolutno biće. Na taj način El-Maturidi odbacuje antropomorfizam (tešbih) i korporealizam (te-džsim). (Cerić, 2012)

Maturidijska teologija ističe da je *Allah stvoritelj svega* (haliku kulli šej'), što uključuje supstancije (dževher) a također i akcidente ('arad). Na temelju ovoga, antropomorfisti (mušebbihe) i korporealisti (keramije) prigovaraju oslovljavanju Boga kao stvari koja nije poput drugih stvari. Međutim, maturidijski učenjaci su odbacili takvu tvrdnju, objašnjavajući da *nešto* (šej') označava sve ono za što se može kazati da *jeste*, bez obzira na mogućnost iskustva o tome. U tom smislu, *ne-postojanje* (ma'dum) ne može biti oslovljeno *nečim* (šej'). (Silajdžić, 2016) Nadalje, imam El-Maturidi navodi da se ne kaže: *Bog nije ništa* (šej'), jer to negira Njegovo postojanje, i ne kaže se: *On je tijelo*, jer to znači da je ograničen u dimenzijama i smjerovima, te da je podložan ograničenjima i akcidenzijama. Dakle, Bog je *nešto* (šej') u smislu *apsolutnog postojanja* (vudžud), i On je *nešto* što ne nalikuje ničemu u smislu dokaza (šej'un la kel-ešja'), u smislu potvrde da je On nešto. Dakle, glavni cilj ove rasprave je ukazati na pojmovnu razliku između *nepostojanja* ('adem) i *postojanja* (vudžud). (Cerić, 2012)

El-Maturidijeva kritika antropomorfizma

Imam El-Maturidi izbjegava antropomorfizam (tešbih) koji bi Boga poistovijetio s karakteristikama

stvorenog svijeta. Istovremeno, on se protivi *ta'tilu* – negiranju Božijih atributa, iz straha da će se time narušiti Njegova transcendencija. Smatra da je nužno potvrditi božanske attribute poput moći, znanja i djelovanja kao stvarne i suštinske, a ne samo nominalne attribute.¹² On smatra da potvrda Božijeg vječnog karaktera znači potvrdu Njegovog vječnog postojanja, i obrnuto. Bog postoji izvan vremenskih i prostorno-fizičkih ograničenja stvorenog svijeta, ali Njegova esencija i atributi ostaju u potpunosti očitovani u stvaranju. Imam El-Maturidi odbacuje ideju da Bog zauzima bilo kakvo fizičko mjesto ili prostor. Ajeti koji govore o Allahovoj blizini, poput: "Mi smo njemu bliži od vratne žile kucavice" (Kur'an, Kaf, 16), i "Nema tajnih razgovora među trojicom, a da On nije četvrti, niti među petericom a da On nije šesti, ni kad ih je manje ni kad ih je više, a da On nije s njima gdje god oni bili" (Kur'an, El-Mudžadele, 7), ne znače doslovnu blizinu, već označavaju Allahovu sveprisutnu moć, znanje i zaštitu. (El-Kardavi, 2005:121-123)¹³ Bog je stvorio sve, uključujući i mjesta. Prema tome, ukoliko je On postojao prije njih, On će uvijek ostati nezavisan od njih. (Ulrich, 2018) U kontekstu Božijeg odnosa prema Prijestolju ('Arš), klasični islamski učenjaci odbacivali su takvu interpretaciju doslovnog sjedenja, jer takva interpretacija može biti dvojako shvaćena: ili je riječ o Božijoj potrebi za sjedenjem što aludira na Božiju nesavršenost, a Bog je uzvišen od

toga, ili pitanje prijestolja ukazuje na Božiju moć i vlast, što kur'anski ajeti i ističu kao argument Božije svemoći. (Silajdžić i Beglerović, 2016)

Imam El-Maturidi kategorički odbacuje bilo kakvu sličnost (šibh) između Boga i stvorenog svijeta, posebno kroz fizičke karakteristike, tjelesnost ili nesavršenosti poput promjena i slučajnih osobina. Međutim, on dozvoljava upotrebu analogije kroz koncept *misl*, gdje se pomoću poznatog svijeta mogu opisivati Božije djelovanje i osobine, ali uvijek uz priznanje Njegove apsolutne transcendencije (tenzih). (El-Maturidi, 2006) Bog je uvijek bio savršen, uvijek isti, bez obzira na attribute Njegove esencije ili djelovanja. Stoga, Njegovi atributi su nepromjenjiva savršenstva koja mu savršeno pristaju. To znači da se ne mogu usporediti s ljudskim osobinama. Njegovi atributi nikada nisu vremenski vezani, već su vječni. (Ulrich, 2018) Tradicionalno tumačenje ovog problema je da te izraze treba shvatiti onakvima kakvi jesu bez ikakvih dodatnih kvalifikacija (bila keġfe). Imam El-Maturidi ne govori eksplicitno o ranomuslimanskom konceptu *bila keġfe*, ali on implicitno prihvata ovaj koncept kao konačnu alternativu, što je u suprotnosti s metaforičkim tumačenjima izraza koje zastupaju mu'tezilije koji su Božiju ruku tumačili kao *blagoslov* (rahme vel-a'tf), a Božiju stranu (dženbu Allah) kao *naredbu* (emr). On sažima svoj metod ovim riječima: "Nema načina da se spozna skrivena stvarnost

¹² Negiranje Božijih atributa prvi je upotrijebio Džehm bin Safvan a potom su ga mu'tezilije prihvatile. Smatra da ljudski jezici ne sadrže pojmove niti kategorije na osnovu kojih bi mogli objasniti esenciju i attribute Boga na način koji ne bi vodio sličnosti ili poređenju s nečim već poznatim. Međutim, da bi čovjek razumio, potrebno je da pripiše određena svojstva Stvoritelju svijeta. (Cerić, 2012:170) U polemici s mu'tezilijama El-Maturidi ukazuje na njihovu nekonzistentnost u korištenju

analogije, jer miješaju osobine svijeta s nominalnim karakteristikama božanskog. On tvrdi da njihovo prekomjerno insistiranje na jedinstvenosti Boga negira božanske osobine, čime uništavaju osnovu za govor o Bogu. (Sharif, 1990)

¹³ Imam El-Maturidi navodi mišljenja korporealista i antropomorfista koji su Božije Prijestolje ('Arš) tumačili doslovno u značenju *kreveta* (serir), kako se doslovno i navodi u tekstu Kur'ana. Pobijajući stavove korporealista

i antropomorfista imam El-Maturidi kazuje da *istiva* i *'Arš* ukazuju na sveopću i apsolutnu Božiju moć. Takve ajete treba razumjeti u kontekstu apsolutne uzvišenosti, vlasti i moći Božije u skladu sa značenjima sljedećih ajeta: "Onaj kome pripada vlast na nebesima i na Zemlji" (Kur'an, El-Furkan, 2); "Gospodar nebesa i Zemlje i onoga što je između njih i Gospodar istoka!" (Kur'an, Es-Saffat, 5) (El-Maturidi, 2006); (En-Nesefi, 2004, 1/215-216). (Silajdžić i Beglerović, 2016)

osim kroz usmjerenje na očitovano.” Ovaj princip omogućava da se kroz manifestacije u svijetu stekne ograničena spoznaja o Bogu, čime se istovremeno čuva Njegova neusporedivost i uzvišenost.¹⁴

Zaključak

Ova rasprava pokazuje kako različiti teološki pravci u islamskoj misli pokušavaju da usmjere razumijevanje Božije vječnosti i atributa, bilo kroz njihovu potpunu integraciju s Božijom esencijom, bilo kroz pokušaje da se odvoje kao posebne, ali neodvojive komponente. Imam El-Maturidi se usmjerava na formulaciju koja uključuje Božiju vječnost s atributima kao inherentnim dijelom Njegove esencije, što je stajalište koje se protivi ekstremnim pogledima koji bi ili potpuno negirali Božije attribute ili

ih razdvajali od Njegove biti. On se suprotstavlja krajnostima drugih škola, osiguravajući koherentno razumijevanje Božije transcendencije i Njegove povezanosti sa stvorenim svijetom. Ova ravnoteža između racionalne analize i učenja iz Objave ostaje temelj njegove teologije. Njegov pristup Božijim atributima predstavlja srednji put između doslovnog i racionalnog tumačenja, uz očuvanje Božije jedinstvenosti i transcendencije.

Isključivanje vremena iz Božije esencije podrazumijeva da su Njegovi atributi vječni i nepromjenjivi, jer su dio Njegove esencije. Ova ideja o Božijoj esenciji kao nečemu što uključuje attribute koji ostaju vječni i osnovni za Boga postala je ključna u klasičnim teološkim raspravama. Atributi su tako povezani s Božijom esencijom da nisu ni isto što i esencija, ni različiti od

nje (la hije huve vela gajruhu). To je postalo standardno u maturidijskoj literaturi i održano kao temelj kroz klasičnu eru. Ova formulacija, koja se primjećuje u tekstovima kao što je *El-Akide En-Nesefijje*, pokazuje kako se Bog opisuje kao entitet koji uključuje, ali nije izjednačen sa Svojim atributima.

Na kraju možemo kazati da proučavanje teološke misli El-Maturidija doprinosi raznolikosti teoloških perspektiva kod nas i poboljšava akademsku teološku diskusiju. Bolje razumijevanje El-Maturidijeve teologije doprinosi, također, da se njegovo intelektualno naslijeđe afirmira te da ostane bolje očuvano. Uz to, može podstaći veće uvažavanje teološke raznolikosti unutar sunnijskog islama i doprinijeti boljem razumijevanju među pravnim i teološkim sunniskim školama.

¹⁴ Apsolutna spoznaja Boga priliči samo Njemu. Vrhunac ljudske spoznaje Allaha dž.š., je u spoznaji nemogućnosti spoznaje Njega. Imam Džunejd kazuje: *e može spoznati Uzvišenog Allaha niko osim Uzvišeni Allah*. Dakle, ova konstatacija se odnosi na potpunu spoznaju koja je primjerena veličanstvu

Bića Njegova i veličini Njegove moći. Imam El-Gazali u istom kontekstu kaže: *Vrhunac u spoznaji onih koji su upoznali Allaha jest nemoć njihova da spoznaju Allaha... Nemoguće je da Allah bude spoznat na način da se u cijelosti sagleda suština Njegovih božanskih atributa. Takvo što je moguće*

samo Njemu Uzvišenome. Čovjekova spoznaja Allaha dž.š., je relativna te se stoga razlikuje od čovjeka do čovjeka. Uputno je kazati da put spoznaje Allaha dž.š., nikada ne prestaje i da je to ono što čovjeka prati i nakon preseljenja na drugi svijet. (Behdžet, 2001:14-15)

Literatura

Behdžet, Ahmed (2001). *Allah – islamsko poimanje i vjerovanje*. Sarajevo: El-Kalem.
Cerić, Mustafa (2012). *Korijeni sintetičke teologije u islamu – Ebu Mensur el-Maturidi*. Sarajevo: El-Kalem.
El-Kardavi, Jusuf (2005). *Fusulun fi-l-akidet bejne-s-selefi ve-l-halefi*. Mek-tebetu Vehbe.
El-Kari, Mula Ali (1997). *Šerhu-l-fikhi-l-ekberi liebi Hanifeti en-Nu'man*. Bejrut: Daru--n-Nefais.
En-Nesefi, Ebu-l-Muin Mejmun bin Muhamed (2004). *Tebsiretu-l-edille*

fi usuli-d-din. Ankara: Dijanet.
El-Maturidi, Ebu Mensur (2006). *Kitabu-t-tevhid*. Bejrut: Daru-l-kutubi-l-ilmijje.
Ebu Zehre, Muhamed (bez godine izdanja). *Tarihu mezahibi-l-islamijje*. Kairo: Daru-l-fikri-l-'arebi.
Silajdžić Adnan, Beglerović Samir, Ćemo Kenan i Jašić Orhan (2024). *Akaidiska učenja imama Nesefija*. Sarajevo: Fakultet islamskih nauka.
Ulrich, Rudolf (2018). *El-Maturidi i razvoj sunijske teologije u Semerkandu*. Sarajevo: CNS.

Harvi, Ramon (2021). *Transcendent God, Rational World A Maturidi Theology*. Edinburg: Edinburgh Studies in Islamic Scripture and Theology.
Ričards, Cros i Duns, Scotus (1999). *Great Medieval Thinker*. Oxford: Oxford University Press.
Silajdžić, Adnan i Beglerović, Samir (2016). *Akaidiska učenja Ebu Hanife*. Sarajevo: El-Kalem.
Sharif, M.M. (1990). *Historija islamske filozofije*. S engleskog preveo: Sušić Hasan, Zagreb: August Cezarec.

الموجز

العلاقة بين ذات الله وصفاته في سياق التنزيه والأزلية في فكر الإمام
أبي منصور الماتريدي

المير برامينكوفيتش

يهدف هذا العمل إلى بحث الجوانب الرئيسة في عقيدة الماتريدي، بما في ذلك مفهوم أزلية الله وعلاقته بالزمن، والعلاقة بين ذاته وصفاته. إن الفهم العقدي عند الماتريدي لذات الله يناقش المسائل الجوهرية عن الله في الفكر الإسلامي، وإن منهجه القائم على التفكير العقلاني وتفسير الوحي يمثل إسهاماً أساسياً في تراث علم الكلام السني. ويشمل أسلوب الماتريدي: (1) مفهوم الذات الإلهية: إن الله ذات جوهر يتضمن الصفات، ولكنه ليس ركيزة تحملها. إن ذات الله فريدة وأبدية ومستقلة؛ (2) الصفات الذاتية موجودة في ذات الله وأزلية وليست مضافة إلى ذاته؛ (3) نقد التشبيه وتفسير الصفات: ينفي الماتريدي جسمانية الله ويستخدم القياس للحديث عن صفاته، متجنباً المقارنات المباشرة مع العالم المخلوق. يسعى الماتريدي إلى توضيح كيفية فهم ذات الله مقابل العالم المخلوق، مع الحفاظ في الوقت ذاته على تعاليه المطلق (تنزيهه). ما تزال عقيدة الماتريدي مهمة في المناقشات المعاصرة، وتوفر إطاراً منهجياً لفهم تنزيه الله وعلاقته بالعالم المخلوق.

الكلمات الرئيسة: الإمام الماتريدي، صفات الله، الذات، التنزيه، التجسيم.

Summary

CORRELATION BETWEEN GOD'S ESSENCE
AND HIS ATTRIBUTES IN THE CONTEXT OF
TRANSCENDENCE AND ETERNITY IN IMAM
MENSUR AL-MATUTURIDI'S THOUGHT

Almir Pramenković

This article examines the key aspects of Al-Maturidi's theology, including the conceptualization of God's eternity, His relationship to time, and the correlation between His essence and His attributes. Al-Maturidi's theological perspective about God's essence involves essential issues of the Islamic concept of God. His methodology, based on rational interpretation of the Revelation, represents a vital contribution to the Sunni *kalam* tradition. Al-Maturidi's approach involves: 1. Concept of God's essence (dhāt): God is Being-essence that includes attributes, but not as substrate. God's essence is unique, eternal, and independent 2. God's attributes (sifatu-dh-dhāt) are intrinsic to God's essence, they are eternal and do not represent an addition to His essence; 3. Criticism of anthropomorphism and interpretation of attributes: Al-Maturidi rejects the idea of understanding God as a corporeal entity, and uses analogy to explain His attributes, avoiding direct comparison to the created world. Al-Maturidi attempts to clarify that God's essence can be understood in relation to the created world, and at the same time preserve his absolute transcendence (tanzih). Al-Maturidi's theology remains relevant in contemporary discourse; it offers a methodological framework for understanding God's transcendence and His relation with the created world.

Keywords: Imam Al-Maturidi, God's attributes, essence, transcendence, anthropomorphism

DUHOVNA DIMENZIJA ISLAMSKJE TRADICIONALNE UMJETNOSTI TAZHIBA

Osvrt na Mushaf Fadil-paše Šerifovića

Selma PANDŽIĆ

Institut za islamsku tradiciju Bošnjaka
selma.pandzic@iitb.ba

SAŽETAK: Tehnika iluminacije, *tazhiba*, odražava ljubav prema učenju i knjigama. Iluminatori su morali razumjeti djelo kako bi ga na ispravan način oslikali i ukrasili, a preciznost i vještina se postizala teškim trudom i radom. Sklonost ka lijepom, ljubav smještena u ljudskom biću i njegovoj prirodi potiču od Uzvišenog Boga. Kur'an je kroz vijekove prepisivan i ukrašavan, iluminiran. Oni koji se bave ukrašavanjem Kur'ana često smatraju da je iluminacija jedan vid iskazivanja njihove pobožnosti. Sve ono što se očituje u islamskoj umjetnosti simbol je cjelokupnog postojanja. Umjetnost je stvaranje lijepog, koje ljudski osjećaji i razmišljanje mogu percipirati i razumjeti. Umjetnik na tom putu punom uspona i padova stiže do Božije blizine i stvara umjetničko djelo koje je trajno povezano s Bogom. Autorica u ovom članku predstavlja kratak pregled razvoja i značaja iluminacije s posebnim osvrtom na ukrasne motive iluminiranog Mushafa Fadil-paše Šerifovića koji se nalazi u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu.

Ključne riječi: Kur'an, iluminacija, *tazhib*, floralni motivi, Gazi Husrev-begova biblioteka, Mushaf Fadil-paše Šerifovića

Uvod

Budući da islam zabranjuje predstavljanje ljudskog ili životinjskog oblika u vjerskim kontekstima, islamska umjetnost svoj konačni duhovni izraz nalazi u prekrasnoj kaligrafiji i iluminaciji svetog pisma. Treba naglasiti da se kaligrafija i iluminacija ne mogu odvojiti jedna od druge jer te dvije vrste umjetnosti nadopunjavaju jedna drugu na stranicama Kur'ana ili drugih rukopisa. Jedna od osnovnih karakteristika islamske dekorativne umjetnosti jeste snaga kojom ona oslobađa duh posmatrača

omogućavajući mu da tako osjeti i dokuči transcendentnu stvarnost Boga koji je prisutan u svemu iako nedokučiv i neshvatljiv ljudskom umu. Smisao i funkcija islamske umjetnosti dekoracije, pored ukrašavanja površina, predstavlja u krajnjem sugestivnu moć djelovanja ovih formi na duh i um posmatrača. Islamska dekorativna umjetnost predstavlja veoma širok dijapazon različitih umjetničkih formi koje su nastale i razvijale se u ozračju islamske duhovnosti. Raznolikost i raskoš ovih formi nastalih na različitim kulturno-umjetničkim

paradigmama kao i raznolikost njihovih realizacija u različitim materijalima i tehnikama samo su dokaz jedinstva u njihovoj raznolikosti i raznolikosti u njihovom jedinstvu. (Hadžihasanović, 2017:225-252) Rani muslimanski umjetnici su, uz motive i tehnike poznate njihovim semitskim, bizantijskim i sasanidskim prethodnicima, razvili nove motive, materijale i tehnike, kako su se javljali potreba i nadahnuće. Svrha upotrebe iluminacije u rukopisima je višestruka, prije svega, iluminacija se koristila kako bi se odrazila sveta priroda teksta.

Kratak pregled razvoja i značaja iluminacije

Upotreba zlatne boje dodatno ukazuje na značaj određenog teksta. Upravo zbog česte upotrebe zlatne boje umjetnost iluminacije se zove *tazhib*, od arapske riječi *zahab*, što znači zlato. S druge strane, veoma je bitna i estetska privlačnost, iluminirani tekst čini rukopise vizuelno privlačnim i zanimljivim. Ovo je bilo posebno važno u eri kada su knjige bile rijetki i dragocjeni predmeti. Upotreba iluminacije u rukopisima je tako služila i praktičnim i simboličkim svrhama, poboljšavajući čitljivost teksta, estetsku vrijednost i duhovni značaj. Upotreba zlatne boje simbol je božanske svjetlosti, na šta nas podsjeća 35. ajet kur'anske sure En-Nur u kojem se kaže:

“Allah je svjetlo nebesa i Zemlje! Primjer svjetla Njegova je kao udubina u kojoj je fitilj kandilja; fitilj je u staklenki, a staklenka je kao zvijezda blistava; užije se blagoslovljenim drvetom maslinovim, ni istočnim ni zapadnim, čije ulje gotovo da sija kad ga vatra i ne dotakne; sama svjetlost iznad svjetlosti! Allah vodi ka svjetlosti Svojoj onoga koga On hoće. Allah navodi primjere ljudima, Allah sve dobro zna.”

Prvi primjeri ukrašavanja rukopisa u islamskoj umjetnosti vežu se uz ukrašavanje kur'anskog teksta. Oni datiraju iz polovine IX stoljeća i riječ je o geometrijskoj ornamentalnoj dekoraciji te vrlo stiliziranim vegetabilnim motivima. Nakon niza vrlo živih rasprava, islamski pravници su zaključili da je prihvatljivo ukrašavati i ostale tekstove pa će vremenom, uz kaligrafiju, i minijature postati od temeljnog značenja za izgled islamskih rukopisa. (Abadžić-Hodžić, 2003:70–86) Mnogo kasnije, iluminacija će dostići svoj vrhunac u najljepšim minijaturama označenim kao perzijske, mugalske i turske. To, međutim nisu bile prve ilustrirane stranice, i prije toga su postojale veoma detaljne i realistične slike zasjenjene izvanrednim umijećem primijenjenim na kasnijim minijaturama.

Najranije postojeće oslikane stranice sačinjene su da daju informacije više nego da prenesu estetski smisao, budući da su korištene u naučnim djelima. U početku su ukrašavani tekstovi koji su prevedeni s grčkog jezika, iluminatori nisu preslikavali motive iz grčkih djela, nego su radili na vlastitim motivima.

Razvoj iluminacije kao umjetničke forme značajan je u periodu Timuri-da, za vrijeme Baysongora Bahadora Khana. On je okupio najbolje iluminatore, kaligrafe i knjigovesce u svom carstvu, te u Heratu osnovao školu iz koje će poteći najljepši i navredniji ukrašeni rukopisi i knjige. Herat je za vrijeme njegove vladavine (1397–1433) postao kulturni i umjetnički centar privlačeći umjetnike iz cijelog islamskog svijeta.

Martin Lings (2006:33–36) kada govori o umjetnosti iluminacije kaže da se ona prilično dugo razvijala, može se reći uz određeni strah, kao što se, uostalom, i rađa svaka sveta umjetnost. Umjetnici su se pribojavali toga da svetom tekstu Objave dodaju plod svog nadahnuća. Određene intervencije, međutim, bile su nužne i to je umjetnike ohrabrilo da djeluju. Naprimjer, bilo je nužno označiti početke pojedinih kur'anskih sura. Bilo je, također, poželjno numerički označiti svaki pojedini ajet. Znamo, također, da je pri učenju određenih ajeta nužno učiniti sedždu. Postojala je mogućnost da se sve ovo osigura na jedan estetski dotjeran način.

Prepisivanje Kur'ana je visoko cijenjeno jer je predstavljalo vizualnu reprezentaciju Božije riječi. Kako se umjetnost razvijala u islamskom svijetu, kaligrafija kao umjetnost nije bila dovoljna pa su umjetnici počeli koristiti zlatnu boju da ukrase Kur'an kako bi predstavili prosvjetljenje koje dolazi kroz Božije riječi. Obično su početne stranice Kur'ana bogato ukrašene, dok na ostalim stranicama prevladavaju minimalni ukrasi. (Nasr, 2005:60) Prijepisi Kur'ana kufi-pismom iz IX stoljeća pokazuju početke iluminacije i dekoracije, ali od kasnog X stoljeća nadalje oni su bili praćeni složenijim motivima. Kako

su motivi postajali složeniji, određene stranice, posebno početne, bile su obrađene detaljnije od drugih. Zbog svoje raskošne i skupe proizvodnje, iluminirani Kur'an često su naručivali vladari, sultani ili neki utjecajni dvorjani koji su kasnije taj Kur'an poklanjali džamijama ili nekim drugim vjerskim ustanovama. Često se ime onoga ko je naručio iluminirani Kur'an zapisivalo na početnoj stranici, što je svjedočilo njihovom utjecaju. U nekim slučajevima početna stranica Kur'ana naziva se “stranica čilima”, zbog bogate ornamentacije i ukrasa, koja se može uporediti s kapijom do samog svetog teksta.

Umjetnost oslikavanja islamskih knjiga dostigla je svoj vrhunac u IX stoljeću. U to doba arapska kaligrafija je već bila autonomna umjetnost. Dodatni oblici pisma, uz kufi-pismo, razvijani su od desetog stoljeća nadalje. Vrijedno je napomenuti da se umjetnost iluminacije Kur'ana razvijala sporije od kaligrafije. Iluminatori Kur'ana imali su posebno strahopoštovanje da na bilo koji način ne umanje ljepotu Božije riječi. Zadatak iluminiranja Kur'ana iluminator bi preuzeo po završetku ispisivanja teksta od strane kaligrafa, mada je u mnogim slučajevima kaligraf istovremeno i iluminator. Ukoliko su dvije različite osobe radile kaligrafiju i iluminaciju, možemo pretpostaviti da su sarađivali te se često na kolofonu uz ime kaligrafa nalazilo i ime iluminatora.

U islamskom svijetu geometrija i raspored dekorativnih motiva simbolizira čistoću i mudrost Božijeg stvaranja kao temeljni aspekt vjerovanja. Ispreplitanje zvijezda tako se može naći gotovo u svim vrstama umjetnosti od X stoljeća. Upotreba rigorozno definiranih geometrijskih prostora, preciznih matematskih proporcija, jasno definiranih linija i oblika koji su povezani s egzaktnim matematskim zakonima bili su način ili sredstvo pomoću kojeg je prostor islamske arhitekture kao i njene površine integriran. Načelo Jedinstva time je postalo još više manifestirano, a islamski

prostor unutar kojeg muslimani žive je sakraliziran. Matematski karakter islamske umjetnosti, štaviše, ishodi neposredno iz prirode islamske duhovnosti koja uvijek ostaje blisko i prisno povezana s iskustvom sklada i usklađenosti i arhetipske stvarnosti koja je odraz Jednog te koja je nepromjenjiva i izvan uvijek promjenjivih obrazaca prolaznoga svijeta. (Nasr, 2005:60)

Vremenom se razvio poseban jezik iluminacije, umjetnici su nastojali da vizualno prenesu svoj koncept raja, bilo da se radi o početnim stranicama Kur'ana, ili određenim poglavljima ili u naslovima sura. Posebni jezik iluminacije podrazumijevao je spoj različitih kultura i motiva putem kojeg su se mogli sporazumijevati samo iluminatori, oni koji su znali protumačiti simboliku motiva. Jasno je da su umjetnici glavnu inspiraciju crpili iz Kur'ana, određenih ajeta i sura. Posebni jezik iluminacije – korištenje različitih motiva – bio je veoma značajan za ukrašavanje Kur'ana. Umjetnik je posebnu pažnju davao samom konceptu svjetlosti pri ukrašavanju Kur'ana, tako da su posebno zlatnom bojom ili zlatnim listićima bile ukrašavane početne stranice Kur'ana i naslovi sura. S druge strane, budući da je samo Bog savršen, simetrija dizajna na ukrasnim stranicama Kur'ana nije tačna. Obično je simetrija suptilno narušena. Spomenuli smo da se ponekad početne ukrasne stranice Kur'ana nazivaju "stranicama čilima", Colin Baker (2007:43) smatra da se jednostavno tako zovu jer podsjećaju na bogato ukrašene čilime. On smatra da, pored dekorativne vrijednosti, te stranice imaju i posebnu duhovnu vrijednost, jer umjetnik posebno ukrašavajući početne stranice Kur'ana priprema čitaoca na ljepotu svetog teksta. Baker također smatra da je iluminirani rukopis zapravo način da umjetnik pokaže svoju spretnost i umijeće. On kaže: "Otvaranje stranica Kur'ana možemo uporediti sa ulaskom u svetu prostoriju, gdje su "stranice čilima", početne ukrašene stranice Kur'ana, zapravo poput

kapija koje nas vode ka svetom tekstu. One nas uvode u potpuno drugi svijet, gdje smo udaljeni od svakodnevnog života". (James, 1980) Cjelokupan islamski nauk zasniva se na načelu tevhida. Bog je sve i osim Njega ništa drugo ne postoji samo po sebi. Islamska umjetnost nastoji izraziti upravo tu predstavu jedinstva u mnoštvu, odnosno jedinstva mnogosti. S obzirom na to da se u islamu Bog figuralno ne predstavlja, a poima Ga se kroz Njegova najljepša svojstva, islamska umjetnost nastoji kroz različite apstraktne forme izraziti upravo Božija svojstva kao emanaciju božanskog. (Spahić, 2021: 139-150)

Duhovna dimenzija islamske tradicionalne umjetnosti tazhiba

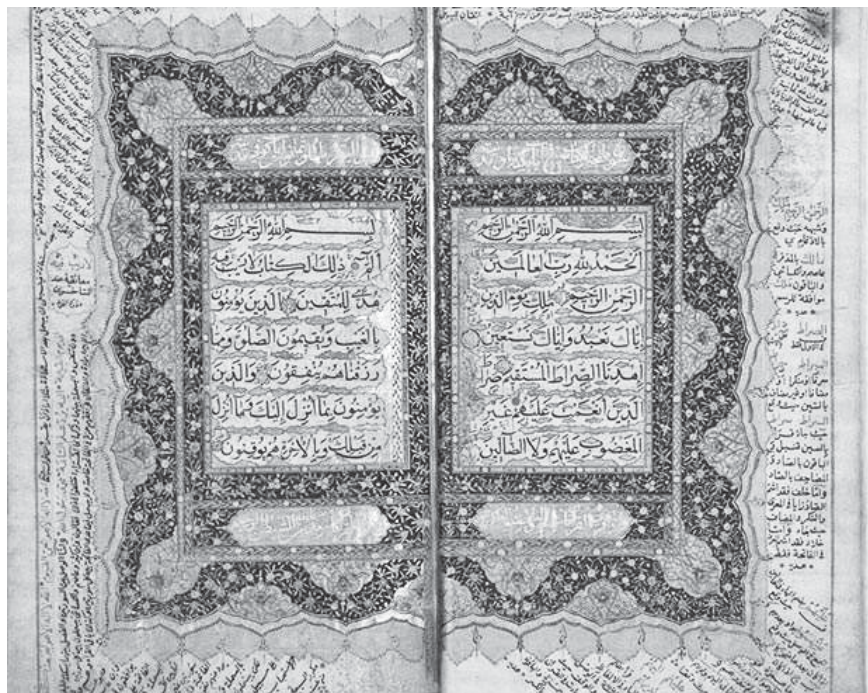
Svaka sveta umjetnost temelji se na znanosti o formama ili drugim riječima na simbolizmu koji je sastavni dio forme. (Burckhardt, 2007:6) Islamska umjetnost je nastala ponajprije kao umjetnost znaka i sjećanja na Boga; znaka, jer mu nisu imanentni bilo kakvi idolotarijski potencijali, a umjetnost sjećanja jer je krajnji smisao svakog vjerodostojnog djela islamske umjetnosti da podsjeti čovjeka, razbudi i pročisti njegovu svijest, usmjeri je i približi Bogu. Kao takva, ona se ponajprije nadaje kao estetski znak – transformiran govor Božiji. (Isanović, 2009:21) Čitanjem oznaka i ukaza islamske umjetnosti otkrivaju se nastojanja umjetnika – kojim se to porukama okruživao na svom životnom putu, koje je to arhetipske, primordijalne, vječne podsjetnike donosio u svoju prolaznost. (Spahić, 2021: 139-150) Suština umjetnosti je ljepota, a ljepota je po samoj svojoj prirodi i vanjska i unutarnja realnost. Prema dobro poznatom hadisu Poslanika, a.s.: "Allah je lijep i On voli ljepotu" (Muslim, Sahih, 1/93), ljepota je božansko svojstvo (sifet-ilahijje) koje se reflektira u svemu lijepom na Zemlji. Neki učenjaci će vjerovatno ovaj hadis tumačiti tako da se pod ljepotom tu smatra čisto moralni karakter, ali nema razloga

zbog kojeg bismo mi trebali tako ograničiti važnost ovog hadisa niti zašto božanska ljepota ne bi mogla isijavati na svakom nivou postojanja.

Svrha islamske umjetnosti stoga nije da našu pažnju zarobi i veže za sebe, da izazove divljenje niti da nas zabavi, već, doslovno, da nas ponovo "podsjeti" i približi Bogu. Jer, podsjećanje na Boga bit je svake vrline i njime se uspostavlja svaki vid ljudskog stanja. Sasvim je razvidno da je islamska umjetnost "stoljećima oblikovala ambijent u kojem su muslimani mogli živjeti i djelovati u stanju stalnog sjećanja na Allaha, dž.š., te s vizijom i u kontemplaciji ljepote koja konačno dolazi od Allaha Koji je lijep u apsolutnom i krajnjem smislu". (Nasr, 1993:104) Djela islamske umjetnosti se posredstvom umjetničkog i duhovno-estetskog aktiviteta muslimanskih umjetnika pojavljuju u svijetu ljudskog opstanka da budu svjedočanstva Njegove prisutnosti i Njegovom objavom naviještene vječnosti. Ova djela ukazuju na ono neprolazno u prolaznome i doprinose da se Božija Ljepota i Svjetlost šire i rasvjetljavaju ovostrane prostore egzistencije. (Isanović, 2009:25) Umjetnost, kao i sve drugo, smatra se dijelom čovjekovog života. Zbog toga su sve vrste predmeta koje muslimani koriste ili prave detaljno ukrašene različitim floralnim motivima, koji ih vežu za vjeru.

Iluminirani Mushaf Fadil-paše Šerifovića

Pojavu prvih islamskih rukopisa kod nas teško je precizno vremenski odrediti, ali svakako ona je vezana uz dolazak Osmanlija u naše krajeve. Proces prelaska na islam domaćeg stanovništva, razvoj gradova, oživljavanje niza privrednih aktivnosti i trgovina s Istokom doprinose da se islamska kultura i prosvijećenost rašire i u XVI stoljeću dožive svoj procvat. Knjiga postaje tražen predmet pa ih trgovci s istoka donose i prodaju po našim gradovima. (Rizvić, 1972:75-90)

Sl.1. Bogato iluminirane stranice Mushafa Fadil-paše Šerifovića (R-12)

Danas se u Gazi Husrev-begovoj biblioteci nalaze mnogi dragocjeni stari orijentalni rukopisi, među kojima ima takvih koji po svojoj izradi spadaju među najbolja ostvarenja islamske kaligrafije. Mushaf Fadil-paše Šerifovića jedan je od najljepših prijepisa Kur'ana iz XIX stoljeća kojeg je prepisao kaligraf Muhamed Dagistani 1849. godine. Mushaf Fadil-paše Šerifovića uvakufio je Fadil-paša Šerifović za Gazi Husrev-begovu džamiju i biblioteku kao glavni primjerak, prema kojem će se ispravljati drugi rukopisi Kur'ana i prema kojem će se učiti oni koji izučavaju sedam poznatih kiraeta (načina čitanja Kur'ana). Mushaf je uvakufio 11. rebi' el-evvela 1289. / 20. maja 1872. godine i danas se nalazi u Gazi Husrev-begovoj biblioteci, pod brojem R-12. Katalošku obradu ovog rukopisa izradio je Kasim Dobrača. Obrada je objavljena u prvom svesku *Kataloga arapskih, turskih i perzijskih rukopisa* 1963. godine. Danas ovo pokretno dobro neprocjenjive vrijednosti spada u red nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine. Fadil-paša Šerifović (1802–1882) bio je pjesnik, kadija, političar i kaligraf. Od Alije Nametka (1980:21) se saznaje da je Šerifović izrađivao

levhe za sarajevske džamije, te da je prepisivao rukopisna književna djela.

Dolaskom islama u Bosnu, sredinom XV vijeka, tradicija prepisivanja Mushafa se prenosi i među Bošnjake. Prepisivački centri su bile džamije, medrese i tekije. Mushaf se prepisivao, najčešće, iz same potrebe, zatim po narudžbi (primjer Mushafa Fadil-paše Šerifovića) da bi kasnije prepisivanje Mushafa postalo zanimanje ili vrsta umjetnosti gdje su prepisivači iskazivali svoje umjetničke sposobnosti u kaligrafiji, uvezivanju i ukrašavanju rukopisa.

Mada je svaki prijepis Mushafa poseban, navest ćemo osnovne karakteristike zajedničke za većinu iluminiranih prijepisa. Prva karakteristika su unvani na početku kur'anskih poglavlja (sura). Unvani su rađeni na prvoj polovici početne stranice, u vidu crteža, kombinacijom više boja ili pak slikani u bogatoj polihromnoj tehnici dodatno osveženi i ukrašeni zlatom. Pored unvana, prve dvije stranice Mushafa su bogato iluminirane. Prvo poglavlje, El-Fatiha na desnoj i nekoliko početnih ajeta sure El-Bekare na lijevoj strani, rađeni su u vidu diptiha, a sam tekst je uokviren posebnim i zajedničkim ornamentalnim okvirima. Kur'anske

rečenice su odvojene posebnom interpukcijom izrađenom u obliku cvijeta ili u vidu stilizovane tri tačke, ukrašene crvenim mastilom ili zlatom. Na marginama se nalaze ukrasne rozete u obliku cvijeta, također u raznim bojama, a ponekad i ukrašene zlatom. Osnovni tekst pisan je crnim mastilom, dok su nazivi poglavlja, znakovi za ispravno čitanje teksta, razne oznake na marginama ili prijevodi između redaka, gotovo po pravilu, pisani crvenim mastilom. Tekst je, često, uokviren širom zlatnom ili srebrenom trakom sa još nekoliko tankih linija crne ili crvene boje. (Lavić, 2006:20) Unvani se nalaze na početku svake sure. Oni su tanki i zauzimaju nešto veći prostor od jednog pisanog retka. Međusobno se razlikuju po načinu obrade i bojama, ali najčešće imaju jedan vanjski ornamentalni okvir, dva polja sa cvjetovima i pozlaćeno polje na kome je ispisan naslov sure. Nekad je okvir izostavljen, a nekada čitavu sredinu unvana zauzima zlatno polje s naslovom. Ove razlike su uvjetovane veličinom pisanog naslova. Okviri unvana razlikuju se međusobno. Po njima su izrađeni ornamenti u vidu pletenica, izlomljene i valovite linije, nizovi grafičkih elemenata itd. Oblici srednjih polja također variraju na svojim desnim i lijevim završecima i obično su sa strana obrubljeni linijom u boji. (Rizvić, 1972:75-90) Što se tiče Mushafa Fadil-paše Šerifovića koji se čuva u Gazi Husrev-begovoj biblioteci, radi se o 22 zasebno urađena i ukoričena dijela Kur'ana formata 24,5 / 17,5 cm. Svi dijelovi su ispisani izuzetno oblikovanim nash-pismom i to od strane vrhunskog kaligrafa. Osim kur'anskog teksta i bogatih iluminacija možemo reći da Mushaf predstavlja svojevrsnu enciklopediju kur'anskih znanosti, jer na svojim marginama sadrži mnoga pravila iz tedžvida, kroz svih sedam kiraeta, mnoge bilješke iz tefsira, kao i određen broj lingvističkih rasprava. Na marginama se nalazi 2059 bilješki. Što se tiče boja, za razliku od tendencije iluminatora

da ograniče broj boja korištenih u ukrašavanju Kur'ana, kod Mushafa Fadil-paše Šerifovića korišten je niz boja u njihovom punom intenzitetu. Ranije smo spomenuli da u iluminiranim rukopisima preovladava zlatna i plava boja; isto možemo primijetiti i na početnim bogato iluminiranim stranicama Mushafa Fadil-paše Šerifovića. Upotrebljavani su zlato u listićima, zlato u prahu, te crni i crveni tuš. Tekst je ispisan kalemom, a linije su izvučene veoma preciznim metalnim instrumentom. Ukrasi su crtani slobodno i ne može se utvrditi da su osim linijara i šestara upotrebljavana druga pomagala u vidu izrezanih oblika ili krivuljara. Rukopis djeluje veoma bogato i njegova realizacija je zahtijevala mnogo strpljenja i truda. (Rizvić, 1972:75-90)

Osvrnut ćemo se i na simboliku floralnih motiva koji se ponavljaju na iluminiranim stranicama Mushafa Fadil-paše Šerifovića.

Spomenuli smo da zlatna boja u iluminaciji predstavlja božansku svjetlost, na primjeru Mushafa Fadil-paše Šerifovića vidimo da je iluminator u velikoj mjeri koristio istu. Također, prisutna je plava boja (lapis lazuli) kao simbol Božije vječnosti i milosti. Među floralnim motivima izdvajamo motiv karanfila kao simbol moći i snage. Često korišten motiv u iluminaciji, cvijet lotusa, nije zastupljen u Mushafu Fadil-paše Šerifovića, dok je bordura u obliku užeta s čvorovima zastupljena.

Plava boja ne samo da dodatno ističe ljepotu floralnih motiva koje je iluminator koristio nego ističe i ljepotu kur'anskog teksta. Na stranicama iluminiranog Kur'ana dominantno su prisutni isprepleteni geometrijski motivi, pleteri i biljni ornamenti zlatne i plave boje. Tačke, manje kružnice koje odvajaju ajete, također su na specifičan način ukrašene i obogaćene biljnim motivima. Ajeti koji su ukrašeni zlatnom podlogom dodatno su obogaćeni iscrtavanjem grančica i cvijeća. Jedna od karakteristika Mushafa Fadil-paše

Šerifovića jeste i upotreba tzv. *sarloh* motiva koji se inače koriste u ćilimarstvu. Prvi put ovaj se motiv javlja u doba Ilhanida, često se slikao u obliku mihraba. Bogatiji oblik spomenutog motiva javlja se u doba Safavida. Dekorativni motiv početnim stranicama Mushafa daje dodatnu prefinjenost. Sve je urađeno harmonično, s veoma skladno raspoređenim elementima koji se nadopunjavaju i zajedno čine zaokruženu cjelinu. U gornjim uglovima u kartušama ispisani su nazivi kur'anskih sura koje su dodatno ukrašene zelenim isprepletenim motivima. Početne stranice Kur'ana, za koje smo rekli da se često nazivaju stranicama ćilima, imaju impresionistički prizvuk; na taj način ukrašene stranice zaista nam daju utisak bujnosti jedne rascvjetale bašte.

Zaključak

Umjetnost tazhiba je tradicionalna vrsta umjetnosti koja ima veliki značaj u duhovnom životu muslimana. Iluminacija ili tazhib je vrsta tradicionalne islamske umjetnost koja je most između svjetovnog i transcendentnog. Općenito, islamska umjetnost nastoji da dopre do srca onih koji joj to dopuste, ne namećući se, u svojim formama, oblicima, varijacijama, pokazujući svoju duhovnost i vezu s Jedinim. Mnogi muslimanski graditelji, umjetnici i zanatlije svojim djelima imali su za cilj da podstaknu na razmišljanje i sjećanje na Uzvišenog Tvorca. Oni nisu ukrašavali samo rukopise, ukrašavali su predmete iz svakodnevnog života, sve s ciljem sjećanja i spominjanja Boga. Tazhib nije ograničen samo na ukrašavanje Svetog teksta ili vrijednih rukopisa. Motivi tazhiba često se koriste prilikom ukrašavanja džamija. Elemente tazhiba često primjećujemo u mihrabima, kupolama ili na zidovima džamija. Najčešće se radi o arabeskama ili floralnim motivima. Svaki potez i motiv ima dublje značenje i nosi određenu simboliku. Spomenuli smo

da je zlatna boja, koja je najčešće u upotrebi tradicionalne umjetnosti tazhiba, simbol božanske svjetlosti, dok je plava boja simbol Božije milosti. Iluminatori pažljivo oblikuju svaki motiv koji se nalazi na stranicama Kur'ana, nadajući se Božijoj milosti i nagradi za njihov trud. Ukrašavanje, iluminiranje ili pozlaćivanje Kur'ana, Svetog teksta, iluminatori su smatrali činom bogoslužjenja. Jedan od reprezentativnih iluminiranih Kur'ana koji se čuva u Gazi Husrev-begovoj biblioteci je Mushaf Fadil-paše Šerifovića. Osim kur'anskog teksta i bogatih iluminacija, možemo reći da ovaj Mushaf predstavlja svojevrsnu enciklopediju kur'anskih znanosti, jer na svojim marginama sadrži mnoga pravila iz tedžvida, kroz svih sedam kiraeta, mnoge bilješke iz tefsira, kao i određen broj lingvističkih rasprava. Mushaf Fadil-paše Šerifovića spada među najistaknutije primjere osmanske i islamske umjetnosti na našim prostorima. Razmatranjem historije umjetnosti doći ćemo do zaključka da je umjetnost u svom najjednostavnijem obliku oduvijek bila u službi vjere. Cilj islamske umjetnosti je dostizanje Božije blizine i ovaj cilj dostižan je svima koji se njome bave. Nažalost, u doba moderne tehnologije, pojam tradicionalne umjetnosti je sve manje prisutan. Sve je manje ručno izrađenih motiva, u većini slučajeva pripremljeni su u različitim multimedijalnim programima. Duhovna komponenta koja se prožima kroz svih sedam etapa nastanka jednog umjetničkog rada u formi tradicionalne islamske umjetnosti, tazhiba, gubi se napretkom moderne tehnologije. Tradicionalna islamska dekorativna umjetnost i na našim prostorima je sve manje prisutna. Zbog nedostatka materijalnih ostataka arabeskog slikarstva, sve se manje posvećuje pažnja unutrašnjoj i vanjskoj dekoraciji knjiga. Potrebno je raditi na očuvanju tradicionalnih vještina i znanja koji su se godinama prenosili s generacije na generaciju.

Literatura

- Abadžić-Hodžić, Aida (2003). "Islamsko minijaturno slikarstvo od 13. do 18. stoljeća", *Novi muallim*, 14, 70-86.
- Burckhardt, Titus (2007). "Perennial Values in Islamic Art", *Studies in Comparative Religion*, 1, 3.
- Baker, Colin F. (2007). *Qur'an Manuscripts: Calligraphy, Illumination and Design*. London: British Library.
- Hadžihasanović, Amra (2017). "Metafizičke pretpostavke islamske umjetnosti dekoracije", *Znakovi vremena*, XX, 76/77.
- Isanović, Nusret (2009). *Razumijevanje islamske umjetnosti*. Sarajevo: El-Kalem.
- James, David (1980). *Qur'ans and bindings from the Chester Beatty Library: a facsimile exhibition*. London: World of Islam Festival Trust.
- Lavić, Osman (2006). *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*. Svezak 15. London & Sarajevo: Al-Furqan & Rijaset IZ u BiH.
- Lings, Martin (2006). "Kur'anska umjetnost kaligrafije i iluminacije", *Znakovi vremena*, 9, 31, 53-56.
- Nasr, Sayyed Hossein (2005). *Islamska umjetnost i duhovnost*. Sarajevo: Lingua Patria.
- Rizvić, Ismet (1972). "Iluminirani rukopisi u Gazi Husrev-begovoj biblioteci", *Analiz GHB*, 1, 75-90.
- Spahić, Berin (2021). *Radovi s međunarodnog simpozija Islamska umjetnost u BiH, Primjer svjetlosti Njegove*. Sarajevo: El Kalem.
- Nasr, Seyyed Hossein (1993). *A young Muslim's Guide to the Modern World*. Cambridge: The Islamic Texts Society.

الموجز

البعد الروحي لفن التذهيب الإسلامي التقليدي
نظرة في مصحف فاضل باشا شريفوفيتش
سلمى بانجيتش

تعتبر تقنية التذهيب عن حب التعلم والكتب، حيث كان يجب على المشتغلين في هذا الفن أن يفهموا الكتاب حتى يتمكنوا من تصويره وتزيينه بالطريقة الصحيحة، لذا كان التوصل إلى الدقة والمهارة يتطلب عمل جادا ومضنيا. إن الميل إلى الجمال، والحب الموجود في كيان الإنسان وفطرته ينبعان من الله تعالى. لقد نُسخَت المصاحف وزينت وزخرفت عبر القرون. إن الذين يشتغلون في تزيين المصاحف، كثيرا ما يعتبرون أن التذهيب تعبير عن التقوى. وكل ما يتجلى في الفن الإسلامي إنما يرمز للوجود كله. والفن هو خلق الجمال الذي تستطيع المشاعر والفكر الإنساني إدراكه وفهمه، والفنان على هذا الطريق المليء بالصعود والهبوط يتقرب إلى الله ويخلق عملا فنيا متصلا بالله بشكل دائم. تقدم كاتبة هذا المقال، لمحة موجزة عن تطور فن التذهيب وأهميته، مع التركيز بشكل خاص على الزخارف الموجودة في المصحف المزخرف لفاضل باشا شريفوفيتش، الذي يوجد في مكتبة الغازي خسرو بك في سراييفو.

الكلمات الرئيسية: القرآن الكريم، الزخرفة، التذهيب، الزخارف الزهرية، مكتبة الغازي خسرو بك، مصحف فاضل باشا شريفوفيتش.

Summary

THE SPIRITUAL DIMENSION OF THE ISLAMIC TRADITIONAL ART OF TAZHIB

A review of the Mushaf by Fadil-pasha Šerifović

Selma Pandžić

The technique of illumination, *tazhib*, reflects the love for learning and books. *Tazhib* artists had to understand the context of a book before they could adorn and embellish it appropriately, and precision and skill were achieved through diligence and commitment to their work. Inclination to the beauty and love that resides within a human being is a gift from the Almighty God. The Quran was copied, adorned, and illuminated for centuries. Those who engage in the art of illuminating the Qur'an often believe it is a way of expressing one's piety. Everything in Islamic art is a reflection and a symbol of the entire existence. Art is creating the beauty, the beauty which human senses and mind can perceive and understand, and the artist on that path decked with rises and falls is, actually, on the path towards his Creator; he is creating a piece of art that represents for him an everlasting bond with God. The author here presents a brief review of development and the significance of the art of illumination, with a highlight on the motives used in the illuminated Mushaf by Fadil-pasha Šerifović preserved in the Gazi Husrev-bey library in Sarajevo.

Keywords: the Qur'an, *tazhib*, floral motives, Gazi Husrev-bey library, Mushaf by Fadil-pasha Šerifović

IZGRADNJA ISLAMSKIH VJERSKIH OBJEKATA NA PODRUČJU SREZA TUZLA POČETKOM ŠEZDESETIH GODINA XX STOLJEĆA

Elvir DURANOVIĆ

Institut za islamsku tradiciju Bošnjaka
elvir.duranovic@iitb.ba

SAŽETAK: U prvom dijelu rada autor ukazuje na formalno-pravni okvir kojim je iza Drugog svjetskog rata bila regulirana izgradnja islamskih vjerskih i vakufskih objekata u Bosni i Hercegovini. Na osnovu arhiva Republičke komisije za vjerska pitanja autor u tekstu analizira nastojanja organa Islamske zajednice da, u vrijeme socijalističke vlasti i vjerskim zajednicama nenaklonjenog političkog sistema, obnavljaju stare i grade nove vjerske objekte na području sreza Tuzla početkom 60-ih godina XX stoljeća. Autor je na primjeru izgradnje tri džamije – u Brezovom Polju, Janji i Gornjem Srebreniku – predstavio svu kompleksnost birokratskog aparata socijalističke vlasti u procesu dobijanja dozvola za obnovu džamija te djelovanje nižih organa Islamske zajednice koji su, nakon dugogodišnjih odbijanja vlasti da izdaju građevinske dozvole, upornim radom uspijevali poslove dovesti do kraja i graditi džamije.

Ključne riječi: srez Tuzla, Janjica–džamija, Šeh Sinan–babina džamija, Azizija, Brezovo Polje, Husein Mujić, Komisija za vjerska pitanja

Izgradnja islamskih vjerskih objekata nakon Drugog svjetskog rata – formalno-pravni okvir

Ustav Federativne Narodne Republike Jugoslavije iz 1946. godine čl. 25. garantovao je slobodu savjesti i slobodu vjeroispovijesti, a vjerske zajednice bile su slobodne u svojim vjerskim poslovima i u vršenju vjerskih obreda. (Ustav Federativne..., čl. 25:10) Svjesna novih društvenopolitičkih okolnosti koje su nastupile uspostavom komunističke vlasti nakon Drugog svjetskog rata, Islamska zajednica u tadašnjoj Jugoslaviji nastojala je, u okviru ustavom zajamčenih prava, čuvati i razvijati vjerski život pripadnika Zajednice. S tim u vezi

već naredne, 1947. godine Vrhovni vakufski sabor usvojio je novi Ustav Islamske zajednice u FNR Jugoslaviji kojim su regulisani prava i dužnosti pripadnika Zajednice i organizacija njenih organa. (Ustav Islamske vjerske..., 1950:59-67) Prema ovom Ustavu, odluku o izgradnji džamija, vjerskih škola i drugih islamskih vjerskih ustanova donosio je Vakufski sabor u Bosni i Hercegovini na prijedlog nadležnog ulema-medžlisa. (Ustav Islamske vjerske..., 1950:63)

Drugu važnu kariku u lancu donošenja odluka o izgradnji džamija u poslijeratnoj Bosni i Hercegovini predstavljala je Republička komisija za vjerska pitanja, osnovana početkom

1946. godine, i njoj potčinjene komisije nižih nivoa vlasti. Republička komisija za vjerska pitanja imala je presudnu ulogu u profiliranju odnosa država – vjerske zajednice. Ona je koordinirala rad između opštinskih organa uprave po pitanju vjerskih zajednica i pružala im stručnu pomoć. Komisija za vjerska pitanja bila je uključena u realizaciju svih aktivnosti Islamske zajednice među kojima je bila i izgradnja vjerskih i vakufskih objekata.

Proces izgradnje džamije u poslijeratnom periodu odvijao se na sljedeći način. Prije podnošenja zahtjeva za izgradnju džamije džemat-ski odbor trebao je ispuniti sljedeće

uvjete: 1) da postoji stvarna potreba za izgradnjom nove džamije u odnosu na veličinu džemata i udaljenost džemata od najbliže džamije; 2) da osigura parcelu na kojoj će se graditi džamija i sredstva za izgradnju džamije, njeno održavanje i plaću imama; 3) da posjeduje građevinski plan džamije projektiran od strane stručnog lica. (Zapisnik I redovnog..., 1952:318) Tek kada bi ispunio sve navedene uvjete džematski odbor bi upućivao zahtjev za izgradnju objekta nadležnom vakufskom povjerenstvu koje bi nakon procjene opravdanosti zahtjeva isti prosljeđivalo Ulema-medžlisu u Sarajevu. Nakon što Ulema-medžlis da svoju saglasnost, zahtjev bi bio delegiran na Vakufski sabor koji bi donosio konačnu odluku o tome. Svoju odluku o izgradnji džamije Vakufski sabor bi prosljeđivao Republičkoj komisiji za vjerska pitanja koja je detaljno provjeravala da li su ispunjeni svi uvjeti i tek onda bi davala svoju saglasnost. Tako je na upit Sreskog narodnog odbora Vlasenica o tome da li smiju odobriti muslimanima sela Pomol da u ratu zapaljenu džamiju svojim sredstvima obnove¹, Komisija odgovorila da "ne postoji nikakva ustavna, zakonska ni politička smetnja za dozvolu da se opravi džamija u Pomolu. Opšti načelni stav Vlade je da se poštuju i omogućće vršenje sva, Ustavom i zakonima zajamčena prava slobode savjesti i vršenja obreda svim građanima i vjerskim zajednicama, priznatim u našoj zemlji."² Ovakvo opredjeljenje državnih vlasti bilo je u vrijeme dok su se u ratu porušene džamije sporadično obnavljale. Međutim, kada su Bošnjaci muslimani početkom 1960-ih godina pokrenuli šire aktivnosti oko izgradnje džamija, to je zasmetalo vlastima koje su počele iznalaziti brojne razloge da ne izdaju tražene građevinske dozvole.

Obnova starih i izgradnja novih džamija u Bosni i Hercegovini i srezu Tuzla do 1961.

U prvim godinama nakon Drugog svjetskog rata sanirane su štete na ličnim i porodičnim objektima tako da ratom osiromašeni Bošnjaci muslimani nisu bili u mogućnosti svojim sredstvima obnavljati porušene ili dotrajale džamije. U izvještaju o radu Vakufskog odbora za 1951. godinu konstatuje se sljedeće: "U toku okupacije izvjestan broj džamija u našoj Republici spalili su fašistički okupatori i njihovi saradnici, pa se danas dešava da se petkom obavlja molitva (džuma) na nekim zgarištima odnosno mjestima gdje su postojale te džamije". (Zapisnik I redovnog..., 1952:319) Šest godina iza rata, dakle, još uvijek se u brojnim mjestima nisu bili stekli uslovi za obnavljanje u ratu porušenih i spaljenih džamija. Do 1950. godine na području Bosne i Hercegovine postojale su 1022 džamije od kojih je preko 200 bilo neaktivno zbog ratnih šteta ili su ih državne vlasti bile oduzele radi skladištenja žita. (Zasjedanje Vakufskog..., 1950:178) Na području sresa Tuzla, pak, prije Drugog svjetskog rata bilo je 217 džamija i 31 mesdžid. Tokom rata u ovom srezu porušeno je 14 džamija i 5 mesdžida. Iza rata do 1965. bile su obnovljene samo tri u ratu porušene džamije. Također, poslije rata umjesto 14 starih i dotrajalih džamija do 1965. godine sagrađeno je 14 novih džamija i to: po tri u Kalesiji i Srebreniku, po dvije u Tuzli i Ugljeviku, te po jedna u Bijeljini, Kladnju, Loparama i Srebrenici. No uslijed nepovoljnih političkih i ekonomskih prilika, do 1965. godine broj džamija na području tuzlanskog sresa smanjen je za 20, sa 217 džamija koliko ih je bilo do Drugog svjetskog rata na 197 džamija registriranih krajem 1965. godine.³

Slab standard Bošnjaka muslimana u prvim decenijama nakon Drugog svjetskog rata, zahtjevni uvjeti koje je vrh Islamske zajednice postavio pred niže organe kada je riječ o obnovi stare ili izgradnji nove džamije te nenaklonjena državna vlast koja je, istina, garantovala vjerska prava građana, ali ih je na tom polju obeshrabrivala, utjecali su na to da je u Bosni i Hercegovini do 1960. godine, dakle, petnaest godina iza rata, otvoreno tek četrnaest džamija od kojih je osam bilo obnovljenih, a šest novosagrađenih. Prva poslijeratna džamija otvorena je u mjestu Brnjaci kod Kiseljaka 1948. godine, a potom su otvarane džamije u: Prokosu, Fojnica 1950, Vratnici, Visoko 1950, Polju, Cazin 1951, Košutici, Rogatica 1954, Skucanom Vakufu 1955, Kiseljaku 1955, Željeznom Polju 1955, Prači 1956, Šćipima, Prozor 1956, Ustikolini 1956, Bosanskom Vrhpolju 1957, Cvrču, Gornji Vakuf 1957. te Donjem Kamengradu 1958. godine. Na području sresa Tuzla do 1961. godine otvorene su samo četiri džamije, u: Glinjanima, Bijeljina 1957, Čehajama, Srebrenik 1958, Jelovom Brdu i Raincima, Zvornik 1958. i Cerskoj, Vlasenica 1960.⁴ Dakle, prva novosagrađena džamija na području tuzlanskog sresa otvorena je dvanaest godina poslije Drugog svjetskog rata što dovoljno svjedoči o uništenoj imovinskoj moći Bošnjaka muslimana u vrijeme rata.

Zapreke izgradnji islamskih vjerskih objekata iza Drugog svjetskog rata

Kao što se iz gornjeg pregleda može vidjeti, značajnije aktivnosti oko obnove starih ili izgradnje novih džamija u srezu Tuzla pokrenute su krajem 1950-ih godina. Ove aktivnosti intenzivirat će se početkom 60-ih godina XX stoljeća kada se imovinsko stanje Bošnjaka poboljšalo tako da su bili u mogućnosti ispuniti uslove kojima su viši organi Islamske zajednice uvjetovali izgradnju džamija. S druge strane, komunističkoj vlasti koja je u

¹ "Opravka džamije u selu Pomol, MNO Derventa, ovog sresa", Arhiv Komisije za vjerska pitanja (AKVP), kutija IO SNO Vlasenica, str. pov. 60/51, od 29. juna 1951.

² "Izvršnom odboru SNO Vlasenica" AKVP, br. 100/51, od 5. jula 1951.

³ "Informacija o djelatnosti klera na izgradnji vjerskih objekata", AKVP, arh. br. 361, od 22. decembra 1965.

⁴ Podaci o svečanim otvorenjima džamija mogu se pronaći u *Glasniku VIS-a* od 1950. do 1961.

prvim godinama poslije Drugog svjetskog rata uglavnom brzo i pozitivno odgovarala na rijetke zahtjeve za izgradnju džamija, pojačane aktivnosti na tom polju od početka 1960-ih godina počele su smetati što se manifestiralo kroz proširivanje birokratskih zapreka ustanovljenih s ciljem odgode ili zabrane izgradnje novih džamija. Od viših organa Islamske zajednice narodne vlasti su zahtijevale da dodatno urede ovu oblast što je učinjeno na drugom zasjedanju IV saziva Sabora Islamske vjerske zajednice u NR Bosni i Hercegovini održanog 15. decembra 1960. godine. Naime, govoreći o vjersko-prosvjetnim aktivnostima između dvije sjednice Sabora naglašeno je da "jedan od najvidnijih znakova slobodnog i nesmetanog razvoja vjerskog života muslimana u našoj zemlji jesu brojne novopodignute i renovirane džamije širom naše Republike, koje su se počele podizati još iz prvih godina poslije oslobođenja... Međutim, još u početku godine i građevne sezone zapaženo je da se neke od novogradnji i renoviranih džamija vrše po dunđerima sa samovoljnim nametanjem plana gradnje i njezinog izgleda. U nekim slučajevima gdje je građ. odbor raspolagao sa manje sredstava te građevine su dobivale izgled koji je najmanje mogao da predstavlja bogomolju, a da i ne govorimo o nekom stilu i estetiци gradnje". (Zapisnik drugog zasjedanja..., 1961:120) Kako bi se spriječila samovolja kod izgradnje džamije i ispoštovali ranije postavljeni uslovi, Sabor je na ovom zasjedanju usvojio Odluku o uslovima za izgradnju novih džamija i mesdžida koju je Starješinstvo IZ u Bosni i Hercegovini donijelo na svojoj sjednici održanoj 9. aprila 1960. godine. Prema ovoj odluci koja je od 1960. godine stupila na snagu u Bosni i Hercegovini, niži organi su prije slanja zahtjeva za odobrenje gradnje džamije ili mesdžida bili dužni sljedeće:

1. Da molbu za gradnju potpiše najmanje 50 punoljetnih džematlija.

2. Da džamiji ili mesdžidu grafitira najmanje 100 muslimanskih domaćinstava.
3. Da uz molbu prilože uvjerljiv dokument da je za dotičnu bogomolju uvakufjeno imanje koje će donositi najmanje 60 000 dinara godišnje.
4. Džamije i mesdžidi se mogu graditi samo po tipskom planu koji je po narudžbi VIS-a izradila ovlaštena projektantska organizacija.
5. Da je bogomolja udaljena od najbliže susjedne najmanje 6 km puta.
6. Da zgrada bogomolje ima odgovarati svim šerijatskim, higijenskim i drugim propisima.
7. Da ima mihrab kao osnovno obilježje islamske bogomolje i da je prekrivena crijepom.
8. Da ima unutarnju površinu najmanje 100 m², visinu plafona najmanje 3,2 m, a prozore 120 × 100 cm.
9. Građevinski radovi ne smiju otpočeti prije odobrenja nadležnog organa narodne vlasti.
10. Ako se ustanovi da se izvođač ne pridržava gornjih propisa, radovi će se obustaviti.

Za popravke ratom postradali džamija i mesdžida neće se tražiti gornji uslovi, kao ni za popravak mesdžida u kojima se ranije klanjalo. (Zapisnik drugog zasjedanja..., 1961:120-121)

Prisjetimo li se uvjeta za izgradnju džamija iz 1952. godine vidljivo je da su gornjom odlukom znatno prošireni i pooštreni. Uz uslove koje su viši organi Islamske zajednice postavili pred džematske odbore, Komisija za vjerska pitanja imala je svoje uvjete koji su također trebali biti ispunjeni prije dobijanja građevinske dozvole. Na IV sjednici Komisije za vjerska pitanja Skupštine sreza Tuzla održane 22. septembra 1964. godine bilo je govora o davanju dozvola za izgradnje džamije u nekim mjestima ovog sreza. Pojedinin džematskim odborima građevinske dozvole Sreska komisija nije izdala iz sljedećih razloga: a) u

selu nije završena škola, čitaonica i put (Gornji Srebrenik); b) stara džamija čija munara je bila srušena je još u dobrom stanju i može služiti kao mesdžid (Gornja Kalesija); c) u selu nije završena škola (Džafići, Gornje Vukovije); d) potrebnije je sagrađiti nasip i zaštititi selo od poplave (Janja).⁵ Narodna vlast je, dakle, davanje građevinskih dozvola za džamije uslovljavala rješavanjem osnovnih društvenih potreba kao što su: izgradnja škole i čitaonice, izgradnja puta, izgradnja vodovoda, izgradnja nasipa i sl. Tek nakon što bi se ispunili svi pomenuti uvjeti, džematski odbori su se mogli nadati odobrenju za izgradnju džamije. Jasno je da je u takvim okolnostima izgradnja džamija išla jako teško tako da su se džematski odbori snalazili kako su znali i umjeli.

Početkom 1960-ih godina na području sreza Tuzla organi Islamske zajednice pokrenuli su aktivnosti oko obnove i izgradnje džamija u sljedećim mjestima: Brezovo Polje kod Brčkog, Gojčin kod Kalesije, Kalesija, Gornji Srebrenik kod Srebrenika, Vlasenica, Džakule kod Gračanice, Janja kod Bijeljine, Kamenica kod Zvornika, Litva – Banovići i Velino Selo kod Čelića. U nastavku rada na primjeru Brezovog Polja, Janje i Gornjeg Srebrenika pokazat ćemo s kakvim su se problemima džematski odbori susretali prilikom izgradnje džamija u svojim mjestima.

Obnova Azizije džamije u Brezovom Polju

Čuvena Azizija džamija u Brezovom Polju, Brčko, gotovo je uništena tokom Drugog svjetskog rata, a nakon rata, zbog ranije spomenutih razloga, Bošnjaci nisu bili u mogućnosti da je obnove, tako da je protokom vremena sve više propadala. Godine 1954. Azizija džamija je uvrštena na

⁵ "Zapisnik sa IV sjednice Komisije za vjerska pitanja Skupštine sreza Tuzla održane 22. septembra 1964. godine u prostorijama sreza Tuzla", AKVP, br. 6-8/64, od 6. novembra 1964.

listu nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine i mjesno bošnjačko stanovništvo očekivalo je da će država koja je džamiju proglasila spomenikom kulture povesti brigu o njoj. Budući da odgovorni po pitanju zaštite i obnove ove jedinstvene džamije do početka 1960-ih godina

nisu učinili ništa, Alija Sadiković⁶ je objavio 1963. u *Glasniku VIS*-a tekst: "Izuzetno vrijedan arhitektonski spomenik koji propada (Znamenita Azizija džamija u Brezovom Polju 20 godina čeka da se zaštiti)" (Sadiković, 1963:308-311) u kojem je ukazao na kulturnohistorijski značaj

ove džamije i potrebu njene zaštite od daljnjeg propadanja. Međutim, kako do kraja te 1963. godine nikakvih reakcija na Sadikovićev tekst nije bilo, mještani Brezovog Polja poslali su 25. decembra 1963. anonimno pismo Josipu Brozu Titu čiji sadržaj donosimo u nastavku:

"Dragi Maršale,

Dozvolite nam da vam se obratimo sa ovih nekoliko riječi mještani Brezova Polja koje se nalazi na glavnoj cesti Brčko Bijeljina. U spomenutom mjestu postoji džamija zvana Azizija koja je jako oštećena od strane neprijatelja 1943. g. Baš u to vrijeme ona je služila kao osmatračnica za Narodnu oslobodilačku vojsku radi čega su je i oštetili i ako je uzeta pod zaštitu Države kao kulturno istorijski spomenik ona evo dvadeset godina čeka da se spasi od daljeg propadanja i ako se nastoji da se ona popravi samo što smo mi mještani nemoćni to sami učiniti pa se obraćamo i vama da bi nam i vi u našoj akciji pritekli u pomoć da se ona popravi da nam ovakva kakva je sada ne krnji ugled naše vjerske zajednice pa i naše društvene narodne zajednice.

unaprijed hvala
Dragi Maršale"⁷

Pismo mještana Brezovog Polja upućeno Titu postiglo je željeni efekt. Početkom 1964. godine Sreska komisija za vjerska pitanja u Tuzli obavila je razgovor s hfz. Husein-ef. Mujićem koji je Komisiju obavijestio da džematski odbor iz Brezovog Polja nije uputio službeni zahtjev za obnovu džamije.⁸ Razlog za to, kako je uostalom i navedeno u pismu, jeste nemogućnost mještana da ispune sve uslove za obnovu džamije koje su Islamska zajednica i narodna vlast postavili pred njih. S druge strane, mještani Brezovog Polja smatrali su da će se vlast pobrinuti za ovaj spomenik kulture. Tek kada su shvatili da se to bez intervencija neće desiti, obratili su se predsjedniku države za pomoć čime su poslali jasnu poruku da nemaju povjerenja u lokalnu vlast. Nakon anonimnog pisma, Republička komisija za vjerska pitanja zatražila je od Sreske komisije u Tuzli

pojašnjenje oko Azizije džamije. U svom odgovoru Sreska komisija je navela da džamija u Brezovom Polju nije evidentirana kao spomenik kulture te da mještani nisu uputili zahtjev za njenu obnovu. U sporazumu s Islamskom zajednicom u Tuzli predstavnici Sreske komisije dogovorili su da se sačini elaborat o džamiji i uputi zahtjev za njenu obnovu na koji bi se potvrdno odgovorilo.⁹ Naknadnom provjerom utvrđeno je da je džamija ipak proglašena nacionalnim spomenikom 1954. godine, ali da nije uvrštena u registar zbog pomanjkanja dokumentacije.¹⁰ Nakon što je potvrđeno ono što su mještani Brezovog Polja pisali u predstavi, Općinska komisija za vjerska pitanja u Brčkom na sastanku održanom 11. novembra 1963. godine donijela je odluku da se: "...da odobrenje za prikupljanje dobrovoljnih priloga na području tog džemata u korist

popravke džamije, da se obavijesti zavod za zaštitu spomenika kulture o ovoj opravci i kada on prihvati popravku da se izda odobrenje za popravak ovog objekta. Preporučeno je da Skupština opštine razmotri mogućnost davanja svog priloga za ovu popravku isto tako i Skupština sreza."¹¹ Pisanjem pisma Josipu Brozu Titu mještani Brezovog Polja ostvarili su svoj cilj. Skrenuli su pažnju na propadanje Azizije džamije i, povezivanjem izgradnje džamije s Maršalom Titom, utjecali na odluke lokalnih i viših organa narodnih vlasti da izdaju potrebna odobrenja. Nakon što su otklonjene sve zapreke konačno se pristupilo renoviranju Azizije džamije koja je svečano otvorena deset godina kasnije, 8. septembra 1974. godine. Sredstva za njenu obnovu u najvećem dijelu osigurale su džematlije. (Svečano otvorenje Azizije..., 1974:6)

Izgradnja mesdžida u Janji

Mehmed Vedžhi-paša sagradio je 1839/40. godine džamiju u Bijeljini koja je po mahali nazvana Janjica džamija. Do 1960-ih godina džamija je bila oronula tako da je bilo potrebno sagraditi novu. Džematski odbor u

⁶ Alija Sadiković bio je član organizacije "Mladi muslimani" zbog čega je poslije rata osuđen.

⁷ "Anonimna predstava u vezi džamije u Brezovom Polju", AKVP, br. 42-2/64, od 27. aprila 1964.

⁸ "Informacija br. 4", AKVP, br. 206/64, od 15. aprila 1964.

⁹ "Anonimna predstava u vezi popravke džamije u Brezovom Polju", br. 01-3521/64, od 13.4.1964.

¹⁰ "Anonimna predstava u vezi džamije u Brezovom Polju", AKVP, br. 42-2/64, od 27. aprila 1964.

¹¹ "Informacija br. 20." AKVP, br. 656/64, od 2. marta 1964.

Bijeljini prije 1963. godine formirao je građevinski odbor koji je nakon opsežnih priprema zatražio odobrenje za obnovu džamije od Komisije za vjerska pitanja. Ne čekajući odobrenje, građevinski odbor je mobilisao vjernike oko obnove Janjica-džamije i pokrenuo aktivnosti na prikupljanju sredstava za njenu izgradnju. Budući da Komisija za vjerska pitanja do 1963. godine nije dala odobrenje za obnovu ove džamije, glavni imam iz Tuzle hfz. Husein-ef. Mujić posjetio je 3. marta 1964. godine Sresku komisiju za vjerska pitanja u Tuzli gdje je postavio pitanje odobrenja gradnje Janjica-džamije. Na sastanku mu je rečeno da Komisiji nije dostavljen stručni nalaz zvaničnog organa o stanju postojećih džamija te da zbog toga nije izdato odobrenje.¹² Tri dana kasnije, 6. marta, a potom i 13. marta 1964. godine, predsjednik Komisije primio je glavnog imama hfz. Mujića i predstavnike džematskog odbora iz Janje. Razgovor se vodio oko davanja saglasnosti za izgradnju nove džamije bez munare (mesdžida) umjesto stare Janjica-džamije. Predsjednik Komisije ostao je na stanovištu da se ne dozvoli izgradnja nove džamije, već da se izvrši najnužnija popravka postojeće.¹³

Ono što predstavnicima džematskog odbora iz Janje na sastanku nije rečeno, a što predstavlja važan razlog zbog kojeg Sreska komisija za vjerska pitanja nije dozvoljavala izgradnju novog mesdžida, jeste izvještaj Opštinske komisije iz Bijeljine u kome se navodi da iza obnove Janjica-džamije stoje članovi organizacije "Mladi muslimani" koji su označeni kao neprijatelji narodnih vlasti. U ovom izvještaju stoji: "U vezi sa djelatnošću džematskog odbora u Janji je dobro poznato. Naime, radi se o izuzetnoj aktivnosti pomenutog džematskog odbora na stvaranju sredstava za izgradnju nove džamije u Janji. Koliko je ova aktivnost uzela maha i postala čak bezobrazna, vidi se i po tome, što je odbor bez ikakve konsultacije i odobrenja nadležnih prikupljao dobrovoljne priloge. Glavni inicijatori

ove akcije su hodža Bilajac Jusuf, bivši pripadnik ilegalne terorističke organizacije 'Mladi muslimani', Alija Sadiković, trgovac iz Tuzle, rodom iz Janje, također hapšen i suđen kao pripadnik organizacije 'MM', te janjarski članovi džematskog odbora Čoravić Hamza, predsjednik/penzioner/ i bivši šerijatski sudija, Huremović Salko, bivši trgovac, Gutić Edhem, zemljoradnik /navodno za vrijeme rata saradnik NOP-a/ i drugi. Na inicijativu ovih, formiran je građevinski odbor i još jedan širi odbor od oko 60 lica, čiji je zadatak da sprovedu agitaciju i kupljenje dobrovoljnih priloga po mahalama. Radi neovlaštenog prikupljanja priloga i drugih radnji, protiv većeg broja ovih lica podnesena je prijava Sreskom sudiji za prekršaje... Džematski odbor u Bijeljini, čiji je sekretar ovdašnji imam Budimlija Abdulah, hapšen i suđen kao pripadnik ilegalne terorističke organizacije 'Mladi muslimani' pokazuje također određenu aktivnost na planu okupljanja vjernika oko džamija. Naročito je interesantno i zapaženo da Budimlija u džematskom odboru ima apsolutan utjecaj. Bez njegovog prisustva ili konsultovanja sa njim, kako predsjednik, tako i ostali ne smiju ništa učiniti. Utvrđeno je da Budimlija i Bilajac iz Janje, a isto tako i Sadiković održavaju vrlo često i prisne kontakte. Radi razbijanja ovog rijumvirata, trebalo bi poraditi nešto i preko Komisije za vjerska pitanja Sreske skupštine Tuzle."¹⁴

Dakle, nekadašnja pripadnost organizaciji "Mladi muslimani", zbog koje su Budimlija, Sadiković i Bilajac bili osuđeni, predstavljala je važan razlog zbog kojeg narodna vlast nije dozvoljavala izgradnju novog mesdžida umjesto oronule Janjica-džamije. Unatoč tome, građevinski odbor obavljao je sve pripreme radnje, prikupljanje priloga i kupovinu građevinskog materijala, u čemu ih

nisu omele ni prijave sreskom sudiji za prekršaje. Budući da su Budimlija i ostali uživali veliki ugled u Islamskoj zajednici, u aprilu 1964. godine Janju je posjetio predsjednik Ulema-medžlisa u Sarajevu, hfz. Abdulah Čaušević, gdje je obaviješten o problemu s dozvolom za izgradnju džamije. Nakon toga, s ciljem stvaranja dodatnog pritiska na organe narodne vlasti, 27. aprila 1964. hfz. Abdulah Čaušević, u pratnji glavnog imama hfz. Huseina Mujića, posjetio je Sresku komisiju za vjerska pitanja u Tuzli radi odobrenja za gradnju džamije bez munare u Janji. U vezi s tim, predsjednik Komisije iznio je sljedeće razloge zbog kojih odobrenje nije dato: 1) da su vršene pripreme za izgradnju džamije, prikupljeni dobrovoljni priloz i nabavljen građevinski materijal prije nego što je zatraženo odobrenje za gradnju; 2) da osnovna škola u Janji radi velikog broja djece radi u četiri smjene; 3) da je rijeka Drina na pragu Janje i da bi u tom pravcu trebalo usmjeriti snage i to rješavati; 4) da u mjestu postoji još jedna džamija i da bi se stara Janjica-džamija mogla s manje sredstava popraviti; 5) da od rješenja za ovu gradnju zavisi niz drugih rješenja jer, kako se ovdje postupi, morat će se tako uraditi i u drugim mjestima.¹⁵

U Sreskoj komisiji za vjerska pitanja u Tuzli, dakle, sve društvene probleme s kojima se suočavala šira zajednica u Janji, od škole do nasipa, istakli su kao razloge zbog kojih ne dozvoljavaju izgradnju džamije. Ubrzo nakon predsjednika Ulema-medžlisa, 11. juna 1964. godine, u okviru posjete sjeveroistočnoj Bosni, Janju je obišao reisul-ulema Sulejman-ef. Kemura koji je u staroj Janjica-džamiji razgovarao s džematlijama koji su ga zamolili da interveniše oko dobijanja odobrenja za njenu obnovu. Reisul-ulema im je rekao da je informiran o svemu te da bi njegova pomoć bila

¹² "Informacija br. 2/64", AKVP, br. 118/64, od 12. marta 1964.

¹³ "Informacija br. 3", AKVP, br. 152/64, od 27. marta 1964.

¹⁴ "Informacija br. 2/64", AKVP, br. 118/64, od 12. marta 1964.

¹⁵ "Informacija br. 5", AKVP, br. 313/64, od 6. juna 1964.

suvišna budući da je dobio uvjeravanja da će nadležni organi vlasti izdati odobrenje.¹⁶ Budući da su od reisul-uleme dobili garanciju da će obnoviti džamije u Janjici biti odobrena, građevinski odbor je još intenzivnije pristupio prikupljanju sredstava i kupovini građevinskog materijala.

Konačno, Sreska komisija za vjerska pitanja u Tuzli na sjednici održanoj 22. septembra 1964. godine donijela je odluku o davanju odobrenja za izgradnju nove umjesto stare džamije koju je Republička komisija potvrdila 19. oktobra 1964. godine.¹⁷ Odmah po dobijanju odobrenja pristupilo se izgradnji mesdžida u Janji koji je svečano otvoren 1. januara 1965. godine. (Hrustambegović, 1965:134-135) Građevinski odbor je izvršio temeljite pripreme tako da im je bilo potrebno samo tri mjeseca da objekat mesdžida izgrade i svečano ga otvore.

Za razliku od Brezovog Polja u kojem su mještani, obraćajući se predsjedniku države, lično brzo dobili odobrenje za rekonstrukciju džamije, pa čak i finansijsku pomoć nižih organa narodne vlasti, obnovu džamije u Janjici vlast je opstruirala do krajnjih granica pravdajući to socijalnim, društvenim i političkim razlozima. Na kraju, upornost džematlija Janje i odlučnost džematskog odbora rezultirali su dobijanjem odobrenja na koje su čekali gotovo dvije godine i izgradnjom novog mesdžida.

Izgradnja džamije Šeh Sinan-baba u Gornjem Srebreniku

Primjer izgradnje nove umjesto stare džamije, uz dosljedno poštivanje svih pravila koja su pred džematski odbor postavili viši organi

Islamske zajednice i narodna vlast jeste izgradnja džamije Šeh Sinan-babe u Gornjem Srebreniku. Prije pokretanja procedure oko izdavanja odobrenja za izgradnju ove džamije Odbor IVZ Seona, kojem je pripadao džemat Gornji Srebrenik, imenovao je građevinski odbor. Iza toga angažiran je inženjer Kasim Rašidbegović koji je, nakon stručnog pregleda objekta, 7. juna 1963. godine napisao zapisnik u kojem je konstatovao da je uslijed slijeganja temelja na jugozapadnoj i jugoistočnoj strani džamije i vremenskih neprilika došlo do pucanja zidova na južnom dijelu objekta. Budući da su nastale pukotine vrlo opasne jer mogu izazvati rušenje džamije, inženjer Rašidbegović ponudio je dvije opcije za sanaciju objekta. Prema prvoj, srušila bi se dva oštećena zida džamije, a ostali dijelovi doveli u ispravno stanje, dok je prema drugoj bilo potrebno džamiju potpuno srušiti i od postojećeg materijala saizgraditi novi objekt. Rašidbegović je smatrao da je druga opcija bolja imajući u vidu količinu materijala koja bi graditeljima bila na raspolaganju.¹⁸

Nakon što je osigurano mišljenje stručnog lica uz postojeća, dostatna finansijska sredstva koja su bila osigurana iz vakufa Šeh Sinan-babe, džematski odbor je zatražio odobrenje od Starješinstva IVZ u Bosni i Hercegovini za izgradnju džamije u Gornjem Srebreniku. Odluku o davanju odobrenja, uz uslov da se pribavi tipsko rješenje i odobrenje od nadležnih državnih vlasti, Starješinstvo je donijelo na sjednici održanoj 4. oktobra 1963. godine. Tri dana prije toga, 1. oktobra 1963. godine, građevinski odbor uputio je molbu Narodnom odboru opštine

Srebrenik za građevinsku dozvolu. Opštinska komisija za vjerska pitanja dopisom od 5. juna 1964. godine odbila je dati odobrenje za izgradnju džamije uz napomenu da u Gornjem Srebreniku ima niz neriješenih problema od značaja za selo kao što su: nedovršena škola, čitaonica, loš put i dr.¹⁹ Nakon što je Opštinska komisija odbila dati odobrenje, predsjednik Odbora IVZ Seona uputio je 26. augusta 1964. dopis Sreskoj komisiji za vjerska pitanja u Tuzli u kojem ih informiše da u Gornjem Srebreniku postoji stara i oronula džamija koja je zbog eventualne opasnosti od rušenja zatvorena i u njoj se ne mogu izvršavati vjerski obredi. Također, džamija ima svoj vakuf Šehovina koji ima godišnje prihode od 100 000 do 130 000 dinara, a džemat koji broji 163 domaćinstva daje priloge za izdržavanje imama tako da je cjelokupna finansijska konstrukcija potrebna za neometan rad imama i džematskog odbora bila osigurana.²⁰ Uz dopis, predsjednik Odbora IVZ Seona dostavio je i Zemljišni popisni list za Vakuf "Šeh Sinan-baba džamije u Gornjem Srebreniku" kojim potvrđuje navode iz dopisa.²¹ Po primitku dopisa od Odbora IVZ Seona, a Komisija u Tuzli ponovo je zatražila od Opštinske komisije mišljenje o džamiji u Gornjem Srebreniku. Nakon unutarnjih konsultacija, Komisija za vjerska pitanja opštine Srebrenik na sjednici održanoj 4. decembra 1964. dala je odobrenje za gradnju ove džamije.²² Isto je učinila Sreska komisija u Tuzli 14. maja 1965.²³ te Republička komisija 1. jula 1965. godine.²⁴ Prema tome, više od tri godine trebalo je građevinskom odboru za izgradnju džamije u Gornjem Srebreniku da dobije odobrenje iako je džamija

¹⁶ "Informacija br. 12", AKVP, br. 399-1/64, od 20. jula 1964.

¹⁷ "Pitanje izgradnje džamije u Janji, Vel. Selu i Kamenici", AKVP br. 547-1/64, od 7. oktobra 1964.

¹⁸ "Zapisnik sastavljen dana 7. jula 1963. godine u mjestu Srebrenik u vezi rušenja džamije u Srebreniku", AKVP, br. 229/65, od 28. juna 1965.

¹⁹ "Skupština opštine Srebrenik – Komisija za vjerska pitanja – br. 01-2440, od 5.6.1964", AKVP, br. 229/65, od 28. juna 1965.

²⁰ "Odbor IVZ Seona, br. 97/64, od 26. avgusta 1964", AKVP br. 229/65, od 28. juna 1965.

²¹ "Zemljišni popisni list za Vakuf "Šeh Sinan-baba džamije u Gornjem Srebreniku", AKVP br. 229/65, od 28. juna 1965.

²² "Skupština opštine Srebrenik br. 02-2440/2, od 26. januara 1965", AKVP, br. 229/65, od 28. juna 1965.

²³ "Skupština sresa Tuzla Komisija za vjerska pitanja br. 01-9398/64, od 15. juna 1965", AKVP, br. 229/65, od 28. juna 1965.

²⁴ "Republička komisija za vjerska pitanja br. 229/65, od 1. jula 1965", AKVP, br. 229/65, od 28. juna 1965.

zbog oronulosti bila zatvorena i svi finansijski i drugi uslovi bili ispunjeni. Po dobijanju odobrenja, stara Šeh Sinan-babina džamija u Gornjem Srebreniku je srušena i od njenog materijala sagrađena je nova koja je svečano otvorena 11. augusta 1968. godine. (Berberović, 1968: 519-522)

Zaključak

Ustav FNR Jugoslavija garantovao je građanima slobodu svijesti i vjeroispovijesti, a vjerske zajednice su imale slobodu u izvršavanju vjerskih poslova i obreda. U skladu s tim, vjerske zajednice bile su dužne osigurati vjernicima adekvatan prostor za molitvu, a u slučaju Islamske zajednice, džamije i mesdžide. Do Drugog svjetskog rata na području sreza Tuzla bilo je 217 džamija i 31 mesdžid. Tokom rata srušeno je 14 džamija i 5 mesdžida. Zbog slabe ekonomske moći Bošnjaka muslimana u godinama iza Drugog svjetskog rata na području sreza Tuzla otvorene su samo četiri džamije: u Glinjanima kod Bijeljine 1957, Čehajama, Srebrenik 1958, Jelovom Brdu i Raincima, Zvornik 1958. i Cerskoj, Vlasenica 1960.

Početkom 1960-ih godina, kada se povećao standard Bošnjaka muslimana, niži organi Islamske zajednice pokrenuli su šire aktivnosti oko obnove starih ili izgradnje novih džamija. To nije odgovaralo narodnoj vlasti koja je vjeru i vjerske zajednice trpjela u

nadi da će nametnuta marksistička indoktrinacija dovesti do smanjivanja vjerskog žara kod pripadnika svih crkava i vjerskih zajednica. Budući da se protokom vremena dešavalo suprotno, u Sreskoj komisiji za vjerska pitanja u Tuzli upalio se alarm tako da je krajem 1965. godine urađena šira analiza "O djelatnosti klera na izgradnji vjerskih objekata" koja je trebala skrenuti pažnju Republičkoj komisiji na izraženi problem izgradnje svih, pa i islamskih vjerskih objekata. S obzirom na to da pomenuta analiza detaljno sažima pitanje izgradnje vjerskih objekata na području sreza Tuzla početkom 1960-ih, u nastavku donosimo njene bitnije dijelove koji mogu poslužiti umjesto zaključaka rada: "U posljednjih pet godina [dakle od početka 1960-ih] intenzitet akcija na izgradnji i opravkama vjerskih objekata osjetno je porastao kod svih vjerskih zajednica... Najveća aktivnost na izgradnji i opravkama vjerskih objekata osjeća se na teritorijama opština Bijeljine, Brčkog, Kalesije, Orašja i Srebrenika. Na povećanu aktivnost u gradnji i opravkama vjerskih objekata u dobroj mjeri je uticalo povećanje standarda građana na selu gdje se uglavnom i sprovodi ova aktivnost, a gdje je i utjecaj društveno političkih organizacija nedovoljan. Inicijatori aktivnosti su uglavnom crkveni i džematski odbori čiji su sastavi u više slučajeva problematični. Od vjerskih rukovodstava kao inicijatori najaktivnije je Islamsko vrhovno starješinstvo počev od Reisa pa

do odbora IVZ... Sredstva za opravke i izgradnje prikupljaju se uglavnom u vjerskim objektima i van istih uz prethodno odobrenje nadležnih organa... Pozitivnim zakonskim propisima nisu se mogle spriječiti gradnje i opravke objekata, a naročito u slučajevima gdje su ispunjeni uslovi. Česti su slučajevi da su građanima postavljani posebni uslovi kao npr. prethodna izgradnja škole i čitaonice, rješavanje pitanja pijace vode, elektrifikacija i dr."²⁵

S ciljem odugovlačenja u izdavanju odobrenja za izgradnju vjerskih objekata, dakle, organi narodne vlasti postavljali su dodatne uslove koji nisu bili u ingerenciji Islamske zajednice, poput izgradnje škola ili čitaonica, a uslijed čega je trpio vjerski život građana.

Na kraju analize nalazi se pregled stanja islamskih objekata na području tuzlanskog sreza iz kojeg se vidi kako je nastojanjima vlasti, prvenstveno u gradovima, smanjen broj džamija i mesdžida. U odnosu na stanje prije Drugog svjetskog rata, broj džamija bio je smanjen s 217 na 197, a smanjen je i broj mesdžida s 31 na 28. No, unatoč svim preprekama narodnih vlasti, intenzitet pokrenutih aktivnosti oko obnove starih i izgradnje novih džamija od 1960-ih do Agresije na Bosnu i Hercegovinu 1992. godine nije opadao. Naprotiv.

²⁵ "Informacija o djelatnosti klera na izgradnji vjerskih objekata", AKVP, arh. br. 361, od 22. decembra 1965.

Literatura

- Berberović, Ešref (1968). "Reis-ul-ulema otvara nove džamije", *Glasnik VIS-a*, XXXI, 11-12.
- Hrustambegović, Rifat (1965). "Svečano otvaranje novosagrađenog mesdžida u Bijeljini", *Glasnik VIS-a*, XXVIII, 3-4.
- Sadiković, Alija (1963). "Izuzetno vrijedan arhitektonski spomenik koji propada (Znamenita Azizija džamija u Brezovom Polju 20 godina čeka da se zaštiti)", *Glasnik VIS-a*, XXVI, 7-8.
- (1974). "Svečano otvorenje Azizije džamije u Brezovom Polju", *Preporod*, 22 (101).
- (1952). "Zapisnik I redovnog zasjedanja Vakufskog sabora u Sarajevu održanog 16 novembra 1952 godine u saborskoj sali Vakufske direkcije u Sarajevu", *Glasnik VIS-a*, III, 8-12.
- (1961). "Zapisnik drugog zasjedanja IV saziva Sabora Islamske vjerske zajednice u NR Bosni i Hercegovini održane 15. XII 1960. godine u Sarajevu", *Glasnik VIS-a*, XXII, 1-3, 1961.
- (1950). "Zasjedanje Vakufskog sabora za NR BiH", *Glasnik VIS-a*, I, 4-7. *Ustav Federativne narodne republike Jugoslavije*, bez mjesta u godine izdavanja.
- (1950). "Ustav Islamske vjerske zajednice u Federativnoj narodnoj republici Jugoslaviji", *Glasnik VIS-a*, I, 1-3.

الموجز

بناء المباني الدينية الإسلامية في
قضاء توزلا في أوائل الستينيات من
القرن العشرين

ألفير دورانوفيتش

يشير الكاتب في الجزء الأول من البحث إلى الإطار الرسمي والقانوني الذي كان ينظم بناء المرافق الدينية والوقفية الإسلامية في البوسنة والهرسك بعد الحرب العالمية الثانية. واستنادا إلى أرشيف اللجنة الجمهورية للشؤون الدينية، يجري كاتب المقال تحليلا لجهود أجهزة المشيخة الإسلامية لتجديد المباني الدينية القديمة وبناء مباني جديدة في قضاء توزلا في أوائل الستينيات، تحت الحكم الاشتراكي الذي لم يكن وديا تجاه المؤسسات الدينية. وقد استخدم الكاتب بناء ثلاثة مساجد في بريزوفو بولي وبانيا وغورني سربرينيك، ليعرض كل تعقيدات الأجهزة البيروقراطية في السلطات الاشتراكية، في عملية الحصول على التصاريح لإعادة بناء المساجد، وجهود أجهزة المشيخة الإسلامية التي تمكنت، بعد سنوات من رفض الحكومة إصدار تصاريح البناء، من إنجاز العمل وبناء المساجد بعملها الدؤوب.

الكلمات الرئيسية: قضاء توزلا، مسجد يانيتسا، مسجد الشيخ سنان بابا، العزيزية، بريزوفو بولي، حسين مويتش، لجنة الشؤون الدينية.

Summary

CONSTRUCTION OF ISLAMIC
RELIGIOUS STRUCTURES, IN THE REGION
OF TUZLA COUNTY IN THE EARLY 60'S
OF THE 20TH CENTURY

Elvir Duranović

In the first part of this article, the author draws our attention to the formal-legal framework that regulated the construction of religious and waqf structures in Bosnia and Herzegovina after the Second World War. Analyzing the archive of the Commission for regulating religious issues for the republic of Bosnia and Herzegovina, the author draws an insight into the efforts made by various bodies of the Islamic Community during the rule of the socialist government, a political system not supportive of religious communities, to renew the old and construct new structures for religious structures in the region of Tuzla county in early 60's of the 20th century. The author here presents an example of entire complexity of bureaucratic apparatus of the socialist government in the process of attaining the permits for reconstruction of three mosques namely in: Brezovo Polje, Janja and Gornji Srebrenik, and also the struggle of some lower bodies of the Islamic Community who managed, despite many years of being denied construction permit by the government, to finalize their projects and construct mosques.

Keywords: Tuzla county, Janjica mosque, Šeh Sinan-baba's mosque, Azizija mosque, Brezovo Polje, Husein Mujić, Commission for religious issues

ŽENSKA MUKABELA U SARAČICI DŽAMIJI U VISOKOM

Amela NUMANAGIĆ

Medresa "Osman-ef. Redžović"

numanagic@gmail.com

SAŽETAK: U ovom radu prvi put je prikazana ženska mukabela u visočkoj džamiji Saračici koja je, uz žensku mukabelu u Hadžijskoj džamiji u Sarajevu, jedna od najstarijih i sve do perioda Agresije veoma rijetkih ženskih mukabela u Bosni i Hercegovini. Na osnovu usmenih predanja i svjedočanstava dugogodišnjih direktnih učesnica u ovoj aktivnosti, evidentno je da ženska mukabela u ženskoj džamiji Saračici ima dugu i značajnu tradiciju. Zahvaljujući trudu i zalaganju, prije svega vrijednih muallima koje su decenijama u tišini ustrajavale u ovom ibadetu, a onda i džematliji koje su ih pratile, tradicija se prenosila s generacije na generaciju i sačuvala do danas. Ovim radom nastoji se ukazati na značaj ove tradicije koja omogućava džematlijkama socijalnu uključenost, dodatnu edukaciju, te im pruža priliku da daju svoj doprinos napretku zajednice i očuvanju identiteta.

Ključne riječi: mukabela, ramazan, ženska mukabela, visočka tradicija, džamija Saračica, ženska džamija

Uvod

Riječ "mukabela" porijeklo vodi od arapske riječi u značenju međusobno susretanje, sastajanje, okupljanje. (Muftić, 1984:II/2717) Izvorno, učenje mukabele veže se za tradiciju Poslanikovog učenja Kur'ana pred melekome Džibrilom tokom mjeseca ramazana. Mukabela se uglavnom uči u džamijskom prostoru i jedno je od glavnih obilježja ramazana u Bosni i Hercegovini. Nije pouzdano poznato kada i kako je ovaj običaj utemeljen, ali se zna da datira iz vremena osmanske uprave.

U Bosni i Hercegovini se uče različite mukabele: muška, hafiska, omladinska, sehurska, podnevna, ikindijska. Sve one na svoj način obogaćuju posebnu ramazansku atmosferu. Među njima veoma je važna i ženska mukabela. Žene su oduvijek

imale važnu ulogu u podizanju i odgoju potomstva, prenošenju znanja, posebno znanja o vjeri i čuvanju i prenošenju univerzalnih ljudskih vrijednosti na kojima počiva čovječanstvo. U vrijeme Poslanika one su bile učiteljice, savjetnice, borci, nadzornici, podrška i korektiv onima koji su vodili muslimane. U današnje vrijeme važnost njene uloge se manje ističe i priznaje ili čak umanjuje, ali njena uloga nije ništa manje važna. Posebno se to pokazalo u teškim vremenima za Bosnu i Bošnjake kada su žene doprinosile čuvanju vjerskih vrijednosti, odgoju bošnjačkih velikana i očuvanju identiteta. Žene to rade i danas na različite načine, a jedan od načina je i organiziranje zajedničkih džematskih aktivnosti među kojima posebno mjesto zauzima učenje ženske mukabele.

Poznato je da u Bosni i Hercegovini žene posjećuju i mušku mukabelu, ali, uglavnom, ne učestvuju u učenju Kur'ana naglas. Ponekad žene i na ovim mukabelama učestvuju u glasnom učenju Kur'ana, ali samo gdje su džemati malobrojni i gdje je nužno da se i one uključe. Ipak, odvojene mukabele u kojima Kur'an uče i slušaju isključivo žene važne su jer se na njima žene osjećaju ugodnije zato što se mogu potpuno posvetiti učenju i slušanju Kur'ana.

Ženska mukabela

Prvi spomen ženske mukabele veže se za period austrougarske vlasti u Bosni i Hercegovini, tačnije za 1903. godinu kada je započelo učenje mukabele u Tabak hadži Sulejmanovoj džamiji u Potok mahali. Ova mukabela je bila kratkog trajanja,

Fotografija 1: Ženska mukabela u Saračici džamiji u Visokom, 2023.

ubrzio je prekinuta. Nakon 50 godina, za vrijeme ramazana 1953. godine, ponovo je uspostavljena ženska hafiska mukabela u Hadžijskoj džamiji u Sarajevu i od tada se uči skoro 70 godina, s prekidom tokom Agresije na našu zemlju. To potvrđuje Fejzulah-ef. Hadžibajrić koji navodi kako se u Hadžijskoj džamiji u Sarajevu još od 1953. g. održava ženska mukabela, a učile su je nekadašnje hafize. (Hadžibajrić, 1964:168-172)

Nema pisanih tragova niti usmenih predanja da se u to vrijeme još negdje u Bosni i Hercegovini učila ženska mukabela, osim što se zna da su bile aktivne ženska mukabela u Saračici džamiji u Visokom, sa dugom tradicijom učenja, i mukabela u Poturmahalskoj džamiji u Travniku koja se uči od 1981.

Saračica džamija u Visokom

Ne zna se tačna godina kada je počelo učenje ženske mukabele u

visočkoj džamiji Saračici, ali se na osnovu usmenih predanja i svjedočanstava dugogodišnjih sudionika u ovoj aktivnosti sa sigurnošću može tvrditi da se ženska mukabela u ovoj džamiji uči duže od 70 godina. Saračica džamija u kojoj se uči ženska mukabela tradicionalno je rezervirana za centralnu žensku mukabelu u Visokom. Po tome je ona postala posebna, mada je neobično skromna po svojoj arhitekturi. Džamija datira iz XVII stoljeća i vakuf je hadži Hasana Saračevića (Saračića). (Seljaci i Berhamović, 2023:73) Smještena je u središtu visočkih mahala, u dolini između kuća i bašči, u blizini Tabhane. Po njoj je dobila ime mahala Saračica u kojoj se džamija nalazi. Jedna je od najstarijih gradskih džamija, ali kao ni ostale nije sačuvala svoj prvobitni izgled i više puta je restaurirana. U požaru 1911. ostala je netaknuta, ali je oštećena tokom Agresije te je zbog toga rekonstruirana 2000. Posljednja

rekonstrukcija bila je 2017. kada je dograđen predulaz u stilu stare bosanske džamije. Protokom vremena Saračica džamija nikada nije izgubila svoju prvobitnu namjenu i jedna je od posjećenijih džamija u gradu upravo zbog činjenice da se u njoj uči ženska mukabela te da se tu svakodnevno tokom ramazana okuplja veliki broj žena različite životne dobi.

Ženska mukabela u džamiji Saračici

Prije početka učenja mukabele, po nastupanju podne-namaza, klanja se namaz u džematu. S obzirom da su u džamiji prisutne samo žene, namaz predvodi neka od muallima, što je dozvoljeno prema hanefijskom mezhebu. (Tuhmaz, 2002:328) Ponekad je tu prisutan džematski imam ili mujezin, koji u tim prilikama predvodi namaz. Nakon namaza uči se mukabela i kazuju

Fotografija 2: Sa mukabele u Saračici džamiji, 1980-ih godina, s desna na lijevo: bule (tako su ih tada u narodu zvali) Selveta h. (hanuma) Konjičanin, Fata h. Džafić, hafiza Vahida h. Čehajić, Aiša h. Muderizović, Dževda h. Kardaš, Emira h. Fazlić, Hafiza h. Alešević, dvije muallime, Vasvija Tekešinović i Dika Karamustafić

se nasihati. Posebni vazu-nasihati u džamiji održavaju se subotom i nedjeljom kada se džematlijkama obraćaju muallime, profesorice i učenice medresa, studentice i profesorice islamskih fakulteta. Nekada su, pored njih, ovom ženskom džematu vazove kazivali i visočki glavni imami, imami, a dolazili su i istaknuti vaizi poput hfz. Ismet-ef. Spahića i dr. Ahmed-ef. Smajlovića.

Na kraju ramazana mukabela se završava učenjem kratkih sura, hatma-dovom i dovom po žive i umrle. Žene se tada posebno prisjećaju džematliki koje su godinama bile redovne na mukabeli, a više nisu među živima. Sama tradicija učenja kratkih sura prije učenja hatma-dove vezuje za vakife iz 15. i 16. stoljeća koji su oporučivali da se nakon proučenog cijelog Kur'ana prouče kratke sure s kraja Mushafa te sura El-Fatiha i početak sure El-Bekare s početka Mushafa kako

bi se odmah nakon završene jedne hatme započela nova.

Završavajući mukabelu, pomiješanih osjećanja, sretne što su još jednu godinu iznijele emanet koji su preuzele od svojih prethodnica i pomalo tužne što se rastaju do sljedećeg ramazana, mnoge s mislima ko će biti živ do iduće godine, žene s mukabele odlaze svojim kućama pripremati se za Bajram.

Saračica džamija, u narodu poznata i kao Ženska džamija, najvjerovatnije zbog toga što se u njoj odvijaju brojne ženske aktivnosti kao što su vazovi, iftari, mevludi, sa ženskom mukabelom koja se uči u njoj, postala je prepoznatljiva ne samo u Visokom nego i šire. Decenijama se tradicija učenja mukabele u ovoj džamiji nije prekidala. Vrijedne visočke muallime su po potrebi ulagale i dodatni napor kako bi sačuvale kontinuitet ovog zajedničkog ibadeta koji džematlijkama mnogo

znači. Muallima Vasvija Tekešinović svjedok je ove važne tradicije skoro cijeli svoj život. Još kao djevojčica, krajem sedamdesetih godina prošlog stoljeća, s majkom je dolazila na mukabelu. Sjeća se kako je džamija tih godina bila prepuna pa je bilo žena koje su iz harema pratile učenje mukabele. Svjesna njene važnosti i značaja, iznimno se trudila, zajedno sa svojim kolegicama, da se ova tradicija ni u vanrednim okolnostima ne prekida. Čak i u vrijeme Agresije na našu zemlju, u periodima ramazana kad je granatiranje bilo intenzivnije, žene se nisu okupljale u džamiji, ali su se muallime organizirale tako da su se džuzevi učili kod kuća kako bi se ovaj kontinuitet sačuvao.

Tokom pandemije Covid-19, muallime su učile mukabelu u praznoj džamiji, jer se džematliijke, zbog poštivanja mjera opreza, nisu okupljale. Zabilježeno je da je osamdesetih

godina prošlog vijeka, u vrijeme kada su mukabelu učile muallime Vahida Čehajić, Aiša Muderizović, Emira Fazlić i druge njihove kolegice, džemat bio toliko brojna da se završna hatma-dova učila u Šadranskoj džamiji, jer je Saračica bila premala da primi sve džematličke.¹ Važno je napomenuti da se ponekad izvan Saračice učila samo završna hatma-dova, dok se učenje mukabele u kontinuitetu sve ove godine odvijalo isključivo u ovoj džamiji.

Za čuvanje i prenošenje ove lijepe vjerske tradicije zaslužne su, pored džematliki, mnoge muallime koje su bile i ostale nositeljice ovih aktivnosti. Mukabelu su od najranijih godina učile rahmetli hafiza Vahida Čehajić rođena Bukurević (rođ. 1922), sestra šejh Omera Bukurevića koja je dugi niz godina vodila mukabelu. Prije nje mukabelu je učila njena majka, poznata visočka muallima (bula) Almasa Bukurević rođena Pinjagić (1890-1974). Postoji mogućnost da je muallima Almasa i započela učenje mukabele. Ona je bila zaposlena kao muallima i penzionisana je 1950. godine. Nije poznato da li je učenje mukabele započela prije ili nakon penzionisanja.

Mukabelu su u Saračici učile i dugi niz godina vodile: rahmetli Aiša Muderizović (rođ. Kudinović), rahmetli Hafiza Alešević (u. 2006), mukabelu je učila punih 40 godina, od 1962. do 2002, rahmetli Hiba Mataradžija, rahmetli Dževda Kardaš (u. 2004), prema riječima njene kćerke mukabelu je učila "cijeli život", osim pred smrt kad se razboljela, potom Emira Fazlić i Dika Karamustafić.

Zatim muallime: Safeta Hadžiahmetović, koja mukabelu uči više od 30 godina, otkako je iz Goražda došla u Visoko, muallima Vasvija Tekešinović uči mukabelu od drugog razreda medrese, punih 38 godina bez prestanka i dugi

niz godina vodi mukabelu, zatim mnogo godina mukabelu uče Fatima Hadžić, Mediha Jašarević i Hajrija Limo.

Posljednjih godina mukabelu uče: Vasvija Tekešinović, Safeta Hadžiahmetović, Fatima Hadžić, Delila Hasečić, Mediha Jašarević i Hajrija Limo.

U posljednjih tridesetak godina, između ostalih, mukabelu su učile hafize: Amina i Adna Begić, hafiza Merjema Kelemiš, hafiza Medina Cerić, hafiza Selma Bećirović, Aiša Omanović, Sumeja Omerbegović, Merjema Mukabel, Emsudina Aždahić, Amela Numanagić, Samra Aždahić, Amila Čehaja, Selma Softić, Lamija Aždahić, Fatima Babović, Amina Uzunalić, Safija Koljenović, Lejla Vuković, Isma Kadić, Ilma Bajrić, Ehlimana Handžić, Esma Fazlić, Mahira Avdagić i druge.

Svake godine u učenju mukabele učestvuje i nekoliko učenica medrese, najčešće Gazi Husrevbegove medrese u Sarajevu i Medrese "Osman-ef. Redžović" iz Velikog Čajna. Ženske aktivnosti su prilika da i učenice medresa stiču iskustvo u javnim nastupima te da u saradnji s džematlikama organiziraju vjerske programe. Učenje mukabele i održavanje vazova pomaže učenicama u prevazilaženju izazova karakterističnih za njihove godine, poput anksioznosti i treme, pozitivno utiče na njihovo samopouzdanje i omogućava im da daju svoj doprinos očuvanju i prenošenju ove važne tradicije.

Jedna od džematliki, nakon adaptacije džamije Saračice 2017. g. za RTV Visoko rekla je da joj ta džamija i mukabela mnogo znače jer tu dolazi oko pedeset godina, dolazila je tu kao djevojčica sa svojom majkom i sada ustrajava u tome. Dolazak kod nje budi lijepa sjećanja na djetinjstvo, njenu majku i džematličke tog vrijednog džemata.

Osim centralne ženske mukabele u Saračici džamiji, ženske mukabele se danas uče i u većini džemata na cijelom teritoriju Medžlisa Islamske zajednice Visoko. Vrijedne muallime

i džematličke su uspostavile ovu tradiciju i trude se da je održe i prenesu na buduće generacije.

Zaključak

Mukabele su dio naše bošnjačke tradicije koju trebamo negovati, čuvati i prenositi na buduće generacije kao ibadet koji se obavlja na način specifičan za ove prostore i kao takav je dio našeg identiteta. Ženska mukabela u visočkoj džamiji Saračica je, uz žensku mukabelu u Hadžijskoj džamiji u Sarajevu, jedna od najstarijih i sve do perioda Agresije veoma rijetkih ženskih mukabela u Bosni i Hercegovini. Tokom i nakon vremena Agresije, praksa ženskih mukabela postala je značajnije zastupljena po džamijama širom Bosne i Hercegovine.

Za razliku od sarajevske ženske mukabele o kojoj postoje pisani tragovi, o visočkoj ženskoj mukabeli skoro da se nije pisalo. Nadamo se da će ovaj rad doprinijeti da se sačuva spomen na povijest ove mukabele kao i na sve one koje su doprinijele njenoj dugoj tradiciji.

Ženska mukabela ima posebnu težinu i značaj i zbog toga što je to ramazanska aktivnost čije su nositeljice žene. Trideset dana, u vrijeme podne-namaza, žene provode vrijeme u džamiji, uče i slušaju Kur'an. Muallime tumače i prenose poruke Kur'ana vrijednim džematlikama koje to znaju prepoznati i cijeniti. Nakon mukabele žurno idu svojim kućama kako bi stigle obaviti svoje ostale specifične ramazanske obaveze.

Dugogodišnja tradicija ženske mukabele u Visokom je indikator nivoa vjerskog obrazovanja, svijesti, odanosti tradiciji i spremnosti na poštovanje rad visočke žene u različitim periodima naše historije.

Ovaj rad je sjećanje na sve muallime i džematličke koje su dio sebe ugradile u tradiciju ženske mukabele u Visokom uz molbu Uzvišenom Allahu da ih nagradi za njihov trud i da bude na pomoći onima koje u budućnosti budu ustrajavale u ovom ibadetu.

¹ Kazivao Nijaz-ef. Keso. Zabilježila Amela Numanagić. U Visokom, januar 2025.

Izvori i literatura

- Hadžibajrić, Fejzulah (1964). "Uz deseto-godišnjicu jedne mukabele u Sarajevu", *Glasnik VIS-a*, XXVII, 3-4, 168-172.
- Ljevaković-Subašić, Sumeja, "Stoljetna tradicija učenja hafiske ženske mukabele u Sarajevu", <https://preporod.info/bs/article/39575/stoljetna-tradicija-ucenja-hafiske-zenske-mukabele-u-sarajevu> (pristupljeno 20. 3. 2023)
- Muftić, Teufik (1984). *Arapsko-srpskohrvatski rječnik II*. Sarajevo
- Omerdić, Mustafa (2000). *Hafizi Visokog i okoline*. Visoko: Medžlis Islamske zajednice Visoko.
- Seljaci Emrah, Berhamović, Mustafa (2023). "Visočke vakufname i dokumenti o uvakufljenjima (od XVIII do XX stoljeća)", *Analiz GHB*, 30 (44), 71-96.
- Tuhmaz, Abdulhamid Mahmud (2002). *Hanefijski fikih*. Sarajevo.
- "Ramazanski duh Sarajeva: Tradicionalno učenje ženske mukabele u Hadžijskoj džamiji", <https://radiosarajevo.ba/metromahala teme/ramazanski-duh-sarajeva-tradicionalno-ucenje-zenske-mukabele-u-hadzijskoj-dzami/489774> (pristupljeno 29.3.2023).

الموجز

المقابلة (ختم القرآن) النسائية في مسجد سَراشيتسا في فيسوكو

أميلا نُعماناغيتش

يتحدث هذا المقال لأول مرة عن المقابلة (ختم القرآن) النسائية في مسجد سَراشيتسا في فيسوكو، والتي تعد إلى جانب المقابلة النسائية في مسجد حاجيسكا في سرايفو إحدى أقدم مقابلات النساء وأندرها قبل العدوان على البوسنة والهرسك. وبناء على الروايات الشفوية وشهادات المشاركات الأحياء منذ فترة طويلة في هذا النشاط، يبدو جليا أن المقابلة النسائية في مسجد سَراشيتسا ذات تراث طويل ومهم. وبفضل جهود ومثابرة معلمات الدين اللاتي واطبن بصمت على هذه العبادة لعقود من الزمن، ومن ثم المسلمات اللاتي تبعنهم، تم تناقل هذا التراث والحفاظ عليه عبر الأجيال، حتى يومنا هذا. ويسلط هذا المقال الضوء على قيمة هذا التراث الذي يمكن النساء المسلمات من الاندماج الاجتماعي، والحصول على التعليم الإضافي، ويتيح لهن فرصة الإسهام في تقدم المجتمع والحفاظ على الهوية.

الكلمات الرئيسية: المقابلة، رمضان، المقابلة النسائية، تراث فيسوكو، مسجد سَراشيتسا، مسجد النساء.

Summary

WOMEN'S MUQABALA IN SARAČICA MOSQUE IN VISOKO

Amela Numanagić

This article presents, for the first time, a women's *muqabala* held in the Saračica mosque in Visoko. Saračica mosque, along with Haji mosque in Sarajevo has the longest tradition of women *muqabala*, which continued until the Aggression on Bosnia and Herzegovina, as very rare *muqabala* held by women. Based on oral tradition and the testimony of the direct participants, it is evident that the women's *muqabala* has a very long and significant tradition in the Saračica mosque in Visoko. Thanks to the effort and diligence of, primarily, muallimas but also jamaat members, this tradition is carried on from one generation to the next and thus was preserved. In this article, we tried to stress the significance of this tradition, which offers additional education, social inclusiveness, and provides the female members of the jamaat with an opportunity to make a significant contribution to the preservation of their identity and the overall development of the community

Keywords: *muqabala*, Ramadhan, women *muqabala*, Visoko tradition, Saračica mosque, women mosque

SVEČANO OBILJEŽEN IZLAZAK IZ ŠTAMPE 100. BROJA NOVOG MUALLIMA

Amir ZIMIĆ

Udruženje ilmijje Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini
amirzimid@yahoo.com

U Sarajevu je 26. februara 2025. godine svečano obilježeno 25 godina kontinuiranog rada i izlaženja Časopisa za odgoj i obrazovanje *Novi Muallim* i objavljivanje njegovog jubilarnog 100. broja. Tim povodom Udruženje ilmijje je dodijelilo priznanja: rahmetli Muharem-ef. Hasanbegoviću, predsjedniku Udruženja ilmijje, urednicima: dr. Dževadu Hodžiću, mr. Mehi Šljivi, Senadi Tahirović, hfz. dr. Mevludinu Dizdareviću, hfz. dr. Elviru Duranoviću te sekretaru Redakcije Amiru Zimiću.

Skupu su se prigodnim i zanimljivim izlaganjima obratili predsjednik Udruženja ilmijje Nesib-ef. Hadžić, urednik hfz. dr. Elvir Duranović, sarajevski muftija dr. Nedžad-ef. Grabus i zamjenik reisul-uleme dr. Enes-ef. Ljevaković. Navedena izlaganja uz neznatna skraćivanja donosimo u ovom broju *Novog Muallima*. Naslovi su redakcijski.

Muallim – neprekinuta silsila prenosilaca Božije riječi i povezanost naše uleme i naroda

Danas smo se okupili da obilježimo 25 godina kontinuiranog rada i izlaženja Časopisa za odgoj i obrazovanje *Novi Muallim* i objavljivanje i izlazak iz štampe jubilarnog 100. broja. Pred novim izazovima i u novim društvenim okolnostima nakon Agresije na našu domovinu, prepoznajući potrebu za permanentnim obrazovanjem u našoj zajednici i našem društvu u cjelini, Udruženje ilmijje Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini pokreće ovaj časopis. Dvadeset pet godina poslije *Novi Muallim* je respektabilan časopis, kako u bh. stručnoj i naučnoj javnosti, tako i van granica naše zemlje. Nadmašio je očekivanja svojih pokretača.

Njegove stranice u proteklih četvrt vijeka ispisi-vali su brojni autori, njih preko tri stotine. Mnogi od njih su posebno obilježili vrijeme u kojem su živjeli. S pijetetom ćemo spomenuti one koji više nisu među

nama: prof. dr. Muradif Kulenović, dr. Smail Balić, prof. Salih Trako, književnik Isnam Taljić, književnik Zilhad Ključanin, prof. dr. Jusuf Mulić, akademik Muhamed Filipović, prof. dr. Samir Beglerović, prof. dr. Fikret Karčić, prof. dr. Dževdeta Ajanović, prof. dr. Ismet Dizdarević, prof. dr. Mujo Slatina, profesor Hadžem Hajdarević. Posebno treba spomenuti i pokretača ponovnog izlaženja časopisa Muharem-ef. Hasanbegovića. Neka im se svima Uzvišeni Gospodar smiluje i obilato ih nagradi za njihov rad i ono što su ostavili iza sebe.

Za ovaj uspjeh posebno treba istaknuti posvećenost izdavača – Udruženja ilmijje – misiji, znanju, nauci i obrazovanju, iz čega je proisteklo i kontinuirano izlaženje *Novog Muallima* u trajanju od 25 godina i njegovih 100 brojeva. Bez toga uspjeh zasigurno ne bi bio ovakav.

Ideja o *Muallimu* kao listu za muallime, vjeroučitelje i imame datira iz prve decenije prošloga stoljeća, perioda borbe Bošnjaka za vjersku i vakufsko-mearifsku autonomiju. Inicijativna skupština za pokretanje muallimskog i imamskog društva održana je u Sarajevu septembra 1908. godine. Prisustvovalo je 155 delegata iz svih krajeva Bosne i Hercegovine. Na spisku su i najudaljenija i najisturenija mjesta odakle su došli. Zadržuje taj entuzijazam naših dobrih prethodnika! Ako znamo da u to vrijeme nije bilo međugradskog prijevoza na način kako to danas imamo, ovaj događaj predstavlja istinski poduhvat. Tada su postavljeni temelji za osnivanje i utvrđene smjernice za rad društva, među kojima je i pokretanje stručnog lista za muallime, vjeroučitelje i imame. 1909. godine osniva se Muslimansko muallimsko i imamsko društvo, a naredne, 1910. godine pokreće se *Muallim*, list za prosvjetu i za staleške interese muallima i imama u Bosni i Hercegovini. S pravom se može kazati da je ovih 155 muallima, imama i vjeroučitelja, učesnika Inicijativne skupštine iz

1908. suštinski utemeljilo *Muallim*. Ova imena treba pamtit. Zadovoljstvo nam je da su objavljena u jubilarnom 100. broju.

Muallim do 2000. godine nije izlazio u kontinuitetu, ali ovim želimo ukazati na jedan drugi kontinuitet – na neprekinutu nit borbe za našu vjeru i domovinu, na neprekinutu silsilu prenosilaca Božije riječi i povezanost naše uleme i naroda. U tom smislu i naš današnji *Novi Muallim* se upravo oslanja na svoje početke. Neka, uz Božiju pomoć, još dugo izlazi i služi onima koji traže nauku.

Ovo je također prilika da se zahvalimo svima koji su doprinijeli i doprinose radu *Novog Muallima*: članovima Redakcije, članovima Savjeta *Novog Muallima*, urednicima, autorima, recenzentima, prevodiocima, sekretaru Redakcije, dizajnerima, tehničkim urednicima, štamparijama i drugim saradnicima i prijateljima. Posebno se zahvaljujem reisul-ulemi dr. Husein-ef. Kavazoviću na kontinuiranoj podršci Udruženju ilmiije i časopisu *Novi Muallim*.

Nesib Hadžić

Prepoznati *Muallimovo* naslijeđe znači pokazati da se razumije historija i damar Zajednice

Hvala vam što ste svojim prisustvom uveličali našu zajedničku svečanost povodom objavljivanja jubilarnog 100. broja *Novog Muallima*. Vaš dolazak u ovom broju potvrđuje da *Novi Muallim* osjećamo svojim, da smo dio velike *Muallimove* porodice te da naslijeđe koje baštini *Novi Muallim* prepoznavamo kao zajedničku vrijednost. Umni ljudi okupljeni oko Muslimanskog muallimskog i imamskog društva početkom XX stoljeća osjetili su snažnu potrebu da o odgoju i obrazovanju, ključnim segmentima islamske prosvjete, progovore na novi, moderni način, pokretanjem časopisa kojem su dali naizgled jednostavno, ali simbolički izuzetno slojevito ime: *Muallim*. Pojavljivanje *Muallima* 1910. godine neraskidivo je povezano s prosvjetnom reformom koja je, pokrenuta susretom islama s evropskom modernošću poslije austro-ugarske okupacije 1878. godine, trajala dva desetljeća, a jasne i konkretne rezultate pokazala je baš te 1910. odnosno 1911. godine održavanjem Prve prosvjetne ankete koja je najavila prekid s prevaziđenim modelom vjerskog obrazovanja naslijeđenim iz starog osmanskog sistema, i uspostavu novih, modernih, osnovnih i srednjih prosvjetnih ustanova Islamske zajednice. Imajući na umu da je prvi urednik *Muallima*, Muhamed Seid Serdarević, u isto vrijeme obavljao i dužnost sekretara Prve prosvjetne ankete, jasno je da je *Muallim* pratio reformske procese u Zajednici i u njima aktivno učestvovao.

Briga o cjeloživotnom obrazovanju imamsko-muallimskog kadra od kojeg je direktno zavisilo vjersko prosvjećivanje Bošnjaka, a koju su utemeljitelji *Muallima* već od prvog broja naglašavali, uz punu posvećenost misiji islama kroz traganje za najboljim rješenjima na polju odgoja i obrazovanja shodno društvenim prilikama i zahtjevima vremena, nesumnjivo je motiviralo Udruženje ilmiije da 2000. godine pokrene *Novi Muallim* koji će nastaviti baš tamo gdje je njegov slavni predač stao. Kraj XX i početak XXI stoljeća na prosvjetnom planu u okviru Islamske zajednice obilježili su izlazak religije na javnu scenu i povratak predmeta islamska vjeronauka u državne osnovne i srednje škole. S ciljem osiguravanja imamima, mualimima i vjeroučiteljima znanja i vještina potrebnih za suočavanje s nepoznatim, nerijetko i ne tako prijateljskim okruženjem, Udruženje ilmiije pokrenulo je *Novi Muallim*, časopis za odgoj i obrazovanje čiji jubilej, objavljivanje 100. broja, danas obilježavamo. Ako, dakle, govorimo o naslijeđu *Muallima* i *Novog Muallima* oko čijih smo se vrijednosti danas okupili, to su zasigurno briga o imamsko-mualimskom kadru i nastojanje da se u susretu s novim društvenim okolnostima pronađu najbolja rješenja na polju islamskog odgoja i obrazovanja. Prepoznati *Muallimovo* naslijeđe znači pokazati da se razumije historija i damar Zajednice, a prepoznati *Muallimove* standarde i njihovu

važnost znači razumjeti kontekst i pravac kojem streмимо, što se, pored ostalog, postiže kontinuiranim čitanjem.

Naime, posebna vrijednost *Muallima* i *Novog Muallima* jeste poštivanje normi i standarda u struci. Časopis *Muallim* pokrenut 1910. godine bio je na istom ili višem nivou od sličnih časopisa koji su izlazili u njegovo vrijeme. Također, *Novi Muallim* među prvim je naučnim i stručnim časopisima Islamske zajednice koji se našao u međunarodnim online bazama, usvojivši standarde koje jedan ozbiljan časopis treba da poštuje. Na čast je Udruženju ilmiije, ali i cijeloj Islamskoj zajednici što se u procesu otvaranja *Novog Muallima* za javnost, objavljivanjem svih njegovih tekstova na internetu, nije promijenilo niti jedno ranije objavljeno slovo jer je *Novi Muallim* čuvao obraz i bjelinu imamske ahmedije kao i dostojanstvo nastavnika i profesora islamske vjeronauke.

Prema podacima *Open Journal System*, do danas je u *Novom Muallimu* objavljeno 1967 naučnih i stručnih radova, hutbi, njenih recenzija te prikaza knjiga. Tekstovi objavljivani u *Novom Muallimu* nisu, niti će izgubiti na aktuelnosti, jer su odgoj i obrazovanje primarne ljudske djelatnosti koje protokom vremena i promjenom stila života ne gube na značaju. Izlaskom na internet tekstovi objavljeni u *Novom Muallimu* su za ljude željne ozbiljnog promišljanja islama postali pravo intelektualno ostrvo, u moru površnosti i banalnosti koje guši savremenog čovjeka. Da je tako, dovoljno svjedoči činjenica prema kojoj su tekstovi objavljeni u *Novom Muallimu*, na samo dvije online platforme, u posljednje tri godine konsultirani čak 139.345 puta, što je zavidan broj koji, s jedne strane, potvrđuje opravdanost pokretanja *Novog Muallima*, dok, s druge strane, govori o aktuelnosti objavljenih tekstova ne samo za imame i vjeroučitelje već i za širu čitalačku

publiku. Zasluge za to pripadaju svim glavnim urednicima *Novog Muallima*, njihovim redakcijama i savjetima časopisa te autorima priloga koji su doprinijeli da *Novi Muallim* postane naučno relevantan časopis uključen u, od šire bosanskohercegovačke akademske zajednice, priznate online baze podataka.

Uz sumiranje rezultata postignutih objavljivanjem stotinu brojeva *Novog Muallima* tokom proteklih dvadeset i pet godina, današnji jubilej je prilika da se progovori i o budućnosti časopisa. Nesporna je činjenica da je Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini među najorganiziranijim islamskim vjerskim zajednicama u Evropi, s velikim akademskim potencijalom na polju islamistike. Stjecajem različitih negativnih okolnosti od kojih su nedavni Agresija na Bosnu i Hercegovinu i Genocid nad Bošnjacima, postojeći potencijal još uvijek nije na pravi način prepoznat u Evropi. Veliki iskorak na ovom polju svakako bi se napravio objavljivanjem dvojezičnog naučnog časopisa, na bosanskom i engleskom jeziku, koji bi tretirao aktuelne teme iz islamskih nauka, kulture i filozofije. *Novi Muallim* ima pretpostavke da bude takav časopis. Da li će to i postati, vrijeme će pokazati.

Na kraju, čestitam objavljivanje jubilarnog 100. broja *Novog Muallima* Islamskoj zajednici u Bosni i Hercegovini na čelu s reisul-ulemom Husein-ef. Kavazovićem, Udruženju ilmiije Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, svim dosadašnjim glavnim urednicima, članovima redakcija, članovima savjeta časopisa, autorima priloga, imamima, muallimima, muallimima i vjeroučiteljima. Uzvišenog Boga molim da Svojim rahmetom obaspe one od njih koji su u proteklom periodu preselili na Bolji svijet, a nama živima da podari zdravlja i bereketa u radu.

Hfz. dr. Elvir Duranović

Platforma koja povezuje islamsku tradiciju i savremeno mišljenje

Iskrene čestitke predsjedniku Udruženja ilmiije muftiji Nesib-ef. Hadžiću i glavnom uredniku hafizu dr. Elviru Duranoviću povodom objave 100. broja *Novog Muallima*. Zahvalnost dugujemo svim dosadašnjim urednicima i svima koji su doprinosili ovom značajnom uspjehu. Posebnu zahvalu upućujem Tariku Jasenkoviću i Mahiru Sokoliji za vizuelnu prepoznatljivost i modernost časopisa, te Amiru Zimiću koji je od početka sekretar redakcije.

U jubilarnom broju objavljene su referentne analize i studije o naučnoj i stručnoj relevantnosti *Novog Muallima* u Bosni i Hercegovini i svijetu. Tekstovi Izeta Pehlića i Edine Vejo, te Ejle Ćurovac i Lamiye Hamzakadić,

pružaju cjelovit uvid u pozicioniranost i značaj časopisa u stručnoj i naučnoj javnosti. Analize pokazuju da je *Novi Muallim* ispunio svoj cilj kroz 25 godina kontinuiranog rada i objavljivanja. Ipak, prostor za daljnji razvoj postoji, te vjerujem da će redakcija na sljedećem sastanku ozbiljno sagledati rezultate i usvojiti plan daljnjeg unapređenja časopisa. Kada je promijenjena koncepcija sadržaja časopisa 2000. godine i odlučeno da se razvija kao stručna publikacija koja je otvorena autorima koji se bave temama i pitanjima obrazovanja i odgoja u širem i užem smislu, planirano je da to bude referentni izvor za novi nastavni kadar u medresama i javnim školama. Formu i

konceptu časopisa osmislio je dr. Dževad Hodžić, a mi smo u redakciji imali punu podršku i povjerenje rahmetli Muharem-ef. Hasanbegovića, predsjednika Udruženja ilmijske. Bili smo puni entuzijazma i želje da imamo časopis koji može odgovoriti novim izazovima s kojima smo se susretali po prvi puta kao djelatnici u Islamskoj zajednici i kao narod.

Poseban zamah razvoju *Novog Muallima* donosi 2006. godina, kada se profesionalno uključuje Senada Tahirović kao izvršna urednica, a od 2013. preuzima ulogu glavne i odgovorne urednice. Njeni naponi, zajedno s naporima tadašnjih članova redakcije i savjeta časopisa, posebno u smislu standardizacije i vidljivosti u relevantnim naučnim bazama, donijeli su *Novom Muallimu* stabilnost na koju se i danas oslanja.

Ranija forma *Muallima* bila je bliža *Preporodu*, informativnim novinama. Zato je bilo potrebno uložiti puno energije da se dobije povjerenje javnosti da Udruženje ilmijske nastavi s novom koncepcijom časopisa. *Novi Muallim* se definira kao stručni časopis. Dugoročno, *Novi Muallim* ima potencijal da se razvije u naučni časopis. To bi omogućilo mladim istraživačima, asistentima, akademskim djelatnicima da imaju sigurnu platformu u okviru Islamske zajednice u kojoj mogu objavljivati svoje radove i istovremeno ispuniti svoje akademske obaveze.

Novi Muallim ima konstante od 2000. godine, odgovorno i s važnim senzibilitetom za bosanskohercegovačko društveno i političko okruženje razvija važnost imamskog djelovanja i muallimskog poziva.

U središtu svih tekstova je puna lojalnost Islamskoj zajednici i svim njenim ustanovama. Zato je *Novi Muallim* preuzeo povezujuću ulogu između različitih faktora i aktera u Islamskoj zajednici. U *Novom Muallimu* svoje

tekstove objavljuju autori, od imama, vjeroučitelja, muallima, asistenata do redovnih profesora. Po tome je *Novi Muallim* prava bosanska platforma utemeljena na islamskoj tradiciji i savremenom mišljenju. Nijedan časopis nema tu snagu i povezujuću ulogu unutar bošnjačkog naroda. I ono što je najvažnije, *Novi Muallim* je izraz našeg zajedničkog kolektivnog, institucionalnog pogleda na našu prošlost, sadašnjost i budućnost u Bosni i Hercegovini i svijetu.

Novi Muallim ima jasnu viziju u afirmiranju i artikuliranju autentičnog bosanskog kontekstualiziranja svekolikih muslimanskih pitanja, dilema i izazova na osnovu jasne opredijeljenosti i pripadnosti islamskom duhovno-religijskom krugu i evropskom kulturno-civilizacijskom kontekstu. Ta vizija razvija vjerski i nacionalni identitet koji je usmjeren ka budućnosti, koji skladno povezuje tradiciju s modernošću i otvara puteve spoznaje mladim generacijama koje će uspješno nastaviti misiju Islamske zajednice u svome vremenu.

Novi Muallim je časopis za naše vrijeme, otkriva vrijednost islamskog i bosanskohercegovačkog naučnog i kulturnog naslijeđa i kritički propituje nove pedagoške i obrazovne teorije i njihovu relevantnost za obrazovne ustanove Islamske zajednice u BiH.

Postoje i načini kako poboljšati djelovanje *Novog Muallima*. Udruženje ilmijske je imalo više dobro organiziranih naučnih konferencija. Ovo je odlična prilika da Udruženje ilmijske ponovo inicira razgovore o klasifikaciji izdanja u Islamskoj zajednici, izradu priručnika za urednike i članove redakcije i svih važnih pitanja povezanih s navedenim temama.

Želim vam puno uspjeha u daljem radu.

Prof. dr. Nedžad Grabus

Izniman događaj ne samo za Islamsku zajednicu već i za cijelu Bosnu i Hercegovinu

Promocija časopisa *Novi Muallim* je jedan izniman događaj ne samo za Islamsku zajednicu, već i za cijelu Bosnu i Hercegovinu, pa i regiju. Časopis je, bez sumnje, prvorazredno sredstvo za promicanje novih ideja, intelektualno tretiranje izazova ovog vremena, udubljivanje u procese koji se odvijaju kod nas i u svijetu, s izraženom tendencijom da se pronikne u suštinu tih procesa i ukaže na njihove moguće rezultate i posljedice. Sa tog stanovišta gledajući, te imajući u vidu sadržaje koje je u ovih četvrt stoljeća ponudio čitateljstvu i relevantnost autora koji su ispisivali te sadržaje, *Novi Muallim* možda zauzima i čelnu poziciju u našoj

zemlji, na šta smo, doista, veoma ponosni. Nadam se da neću pretjerati ako kažem da mi, unutar Islamske zajednice, do sada i nismo imali boljeg ni kvalitetnijeg časopisa – sve otkako imamo svoju štampu. Posebno je značajno što on izlazi u izdanju Udruženja ilmijske Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, što je svojevrsni znak i svojevrsna poruka.

Život čovjekov nije površan, niti sveden na jednu ili nekoliko dimenzija. On je slojevit, dubok, kompleksan, sadržajan i ima posebnu svrhu, iznad svih drugih svrha na Zemlji. Zapravo, sve je i stvoreno da bude u funkciji realizacije njegove svrhe. Stoga se svim njegovim

aspektima, kao i svim izazovima koji ga okružuju, mora pristupiti ozbiljno, fokusirano i zagledano u dubinu, te Božiju Objavu tretirati kako kontekstualno, tako i procesualno. Dakle, kao nešto živo i dinamično. Samo tako se može trajno održavati njena aktuelnost i samo tako čovječanstvo može ići naprijed ispravnom stazom i davati zdrave i korisne prinose, fizičke i duhovne, te biti u miru s Prirodom. Tu, pak, ulogu mogu vršiti samo posjednici širokog i dubokog znanja, istinski velikani nauke, i oni su to dužni činiti. *Novi Muallim* je na tom tragu; autori koji ispisuju njegove sadržaje izrasli su ljudi, intelektualno zreli, obrazovani i duhovno odgojeni, upućeni

u aktuelna događanja, pa su zato i sadržaji koje ispisuju zanimljivi, svježi, utemeljeni i u pravilu – aktuelni. Kao takvi, veoma su nam potrebni.

Nadam se da će tako biti i dalje i da časopis neće skretati s ovoga kursa. Čestitam Udruženju ilmijje na ovom jubileju. Čestitam uredniku i Redakciji časopisa, kao i svima koji su im prethodili u ovom poslu. Ponos ste Islamske zajednice, ali i cijelog bosanskog naroda. Neka Allah blagoslovi vaša nastojanja i neka vaš elan i vaša energija nikada ne splahnul! Hvala vam na radosti koju nam priređujete.

Prof. dr. Enes Ljevaković

Hifz Kur'ana u Bosni i Hercegovini i Sandžaku 1984-2021

(Maid Ibrahimović, *Hifz Kur'ana u Bosni i Hercegovini i Sandžaku 1984-2021*, El-Kalem – izdavački centar Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 2024, 376. str.)

Nakon brojnih uspješno realiziranih projekata i završetka doktorske disertacije, Maid Ibrahimović je izdao knjigu *Hifz Kur'ana u Bosni i Hercegovini i Sandžaku 1984-2021*. Ova vrijedna studija sastoji se od deset poglavlja u kojima se detaljno obrađuju ključni aspekti hifza Kur'ana. U početnim poglavljima autor objašnjava osnovne pojmove vezane za hifz, zatim analizira njegovo razumijevanje kao i način na koji je Allah dostavljao Objavu Poslaniku i sačuvao je kroz generacije. Poseban naglasak stavljen je na historijski razvoj hifza u Bosni i Hercegovini i Sandžaku, uključujući informacije o hafiskim dovama, seminarima i konferencijama posvećenim hifzu. Jedno od značajnih poglavlja posvećeno je metodama učenja Kur'ana, među kojima su metoda učenja po krugovima, učenje po redu i grupno učenje. Peto poglavlje, koje se može smatrati glavnim dijelom knjige, donosi temeljitu obradu same teme – predstavljeni su hafizi s područja Bosne i Hercegovine i Sandžaka, kao i kurra-hafizi i hafizi

merhumi, čime se odaje priznanje njihovom trudu i doprinosu očuvanju Kur'ana. Ova knjiga predstavlja značajan doprinos istraživanju hifza i njegove uloge u bosanskohercegovačkom i sandžačkom društvu, pružajući dragocjene informacije za sve one koji se bave ovom tematikom. Značajan dio knjige posvećen je sekcijama hifza, koje podstiču ljubav prema učenju Kur'ana napamet, razvijaju disciplinu i istrajnost kod polaznika te doprinose očuvanju tradicije hifza među mladima. Također, u posebnom poglavlju obrađene su škole hifza, institucije koje sistematski podučavaju učenike pravilnom učenju i memorisanju Kur'ana. Ove škole ne samo da pomažu u savladavanju hifza već i razvijaju odgovornost, strpljenje i dublje razumijevanje islamskih vrijednosti kod polaznika. Na kraju knjige nalazi se analiza anketnih upitnika, kroz koju se sagledavaju iskustva hafiza, njihovi izazovi i motivacija. Knjiga, također, završava zaključkom, prilogima, literaturom i registrom imena, čime se omogućava lakša pretraga i dodatno istraživanje ove važne tematike.

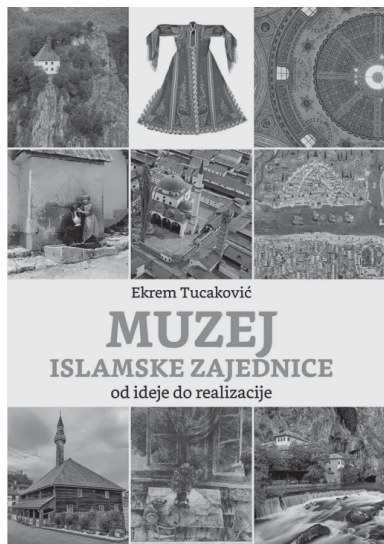
Ova knjiga budi svijest i osjećaj važnosti Kur'ana u životu svakog čovjeka. Kur'an nije samo knjiga koja se čita, on je uputa, svjetlo i snaga koja vjernika vodi kroz život. Njegova prava vrijednost ogleda se u tome koliko je prisutan u srcu, mislima i djelima čovjeka. Zato je učenje Kur'ana jedan od najvrednijih ibadeta, jer ne samo da jača pojedinca, već oblikuje i cijelu zajednicu u duhovnom, moralnom i intelektualnom smislu. Posebnu ulogu u očuvanju Kur'ana imaju hafizi, ljudi odabrani da čuvaju Allahovu riječ učenjem napamet. Oni su simbol istrajnosti, pobožnosti i ljubavi prema Kur'anu, jer posvetiti život njegovom učenju i čuvanju znači biti nositelj svjetlosti vjere i nade za buduće generacije.

Međutim, kroz historiju, posebno u Bosni i Hercegovini i Sandžaku, bilo je perioda kada je učenje Kur'ana napamet bilo izuzetno teško. Nakon Drugog svjetskog rata muslimani su se suočili s velikim iskušenjima, islam

je bio potisnut, vjerska praksa ograničena, a hafizi su se rijetko pojavljivali jer su uvjeti za hifz bili gotovo nemogući. U tom mračnom periodu islamsko je obrazovanje bilo ugroženo, a mnoge džamije su bile zatvorene. Uprkos svemu, pojedinci su u tajnosti učili i prenosili Kur'an, svjedočeći njegovu neuništivost i snagu vjere. Danas, kada su uslovi drugačiji, dužnost svakog muslimana jeste da se vrati Kur'anu, ne samo kroz njegovo učenje, već i razumijevanje i življenje po njegovim principima. Hafizi su i dalje simbol čuvanja Allahove riječi, ali svaki pojedinac može učiniti Kur'an dijelom svog srca i života, jer on donosi smirenost, mudrost i pravi put ka uspjehu na oba svijeta.

Cilj ove studije jeste istraživanje institucije hifza na prostorima Bosne i Hercegovine i Sandžaka u periodu 1984-2021, koristeći odgovarajuće metode istraživanja kako bi se dobili rezultati koji potvrđuju i zaključuju osnovnu tezu knjige. Kroz analizu historijskih, pedagoških i socioloških aspekata hifza autor nastoji pružiti dublji uvid u njegov razvoj, izazove i značaj u savremenom društvu. Posebna pažnja posvećena je ulozi Islamske zajednice, koja je imala ključni značaj u promoviranju učenja i pamćenja Kur'ana. Islamska zajednica kroz svoje institucije, mektebe, medrese i fakultete kontinuirano ulaže napore u očuvanje hifza i pružanje podrške hafizima, organizujući takmičenja, seminare i hafiske dove. U odnosu na prošlo stoljeće, hifz je danas doživio procvat i napredak. Sve veći broj djece, mladih i odraslih posvećuje se učenju Kur'ana napamet, a Islamska zajednica, medrese i druge obrazovne institucije sve više podstiču i podržavaju hafize kroz različite programe. Hafiske dove, takmičenja i seminari postali su važan dio islamskog obrazovanja i tradicije, a interes za hifz je u stalnom porastu. Kroz ovu studiju naglašava se koliko je važno da se nastavi jačati svijest o vrijednosti hifza te da se buduće generacije podstiču na njegovo izučavanje i čuvanje.

Nudžejma Smolo

Kako je rastao Muzej islamske kulture i umjetnosti

Ekrem Tucaković, *Muzej Islamske zajednice: od ideje do realizacije*, Sarajevo, El-Kalem, 2024, 210 str., 24 cm, ISBN 978-9926-24-041-7)

Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, predvođen reisul-ulemom Husein-ef. Kavazovićem, donio je u julu 2023. godine odluku o osnivanju Muzeja islamske kulture i umjetnosti, čime je ostvarena dugogodišnja težnja za uspostavljanjem institucije posvećene očuvanju islamskog naslijeđa i kulturne baštine. Iako se ideja o formiranju muzeja javljala kroz različite historijske periode i društvene okolnosti, tek je u posljednjim godinama konkretizirana i sprovedena u djelo. Knjiga *Muzej Islamske zajednice: od ideje do realizacije* autora Ekrema Tucakovića dokumentira ovaj složeni put, istražujući izazove i prepreke s kojima se suočavala inicijativa očuvanja muslimanskog kulturnog naslijeđa u Bosni i Hercegovini. Kroz detaljnu analizu arhivskih izvora i drugih relevantnih materijala, knjiga rasvjetljava historijske okolnosti koje su oblikovale razvoj ideje o muzeju, od sporadičnih pokušaja u prošlom do konačne realizacije u 21. stoljeću. Sadržaj knjige strukturiran je u šest poglavlja koja hronološki prate razvoj muzejske inicijative, uključujući teme poput kulturne marginalizacije, napora za osnivanje muzeja između

i nakon svjetskih ratova te institucionalizacije ove ideje u savremenoj Bosni i Hercegovini.

Prvo poglavlje, pod naslovom *Hrvanje s negacijom i kulturnim prezirom*, bavi se analizom odnosa prema islamskom kulturnom naslijeđu u Bosni i Hercegovini kroz promjenjive društvene i političke okolnosti 20. stoljeća. Autor se posebno osvrće na period Agresije tokom 1990-ih godina, kada je islamska kulturna baština bila sistemski uništavana. Biblioteke, muzeji i vjerski objekti postali su mete namjernog razaranja, s jasnim ciljem brisanja historijskih tragova islama i kulturnog identiteta Bošnjaka. Ovakva destrukcija nije bila samo posljedica ratnih dejstava, već je često bila dio šire strategije brisanja kulturne memorije. Pored ratnih razaranja, autor ukazuje i na štetu uzrokovanu dugogodišnjim institucionalnim nemarom, nebrigom pojedinaca, pa čak i krađom vrijednih rukopisa i arhivske građe. Gubitak koji je pretrpjelo islamsko kulturno naslijeđe time je postao još dublji i dugotrajniji. Upravo zbog toga, ističe Tucaković, osnivanje muzeja posvećenog islamskoj kulturi i umjetnosti nije samo čin očuvanja prošlosti, već i stvaranja prostora u kojem će se autentično svjedočiti o vlastitom identitetu, na način koji je razumljiv i dostupan svima.

U drugom poglavlju, *Ideja muzeja između dva svjetska rata*, autor otkriva da su postojale inicijative za očuvanje islamskog kulturnog naslijeđa u periodu između Prvog i Drugog svjetskog rata, ali su često nailazile na nerazumijevanje i izostanak institucionalne podrške. Premda su pojedinci i organizacije radili na prikupljanju vrijednih rukopisa, dokumenata i umjetničkih predmeta, nedostatak finansijskih sredstava i sistemske brige doveo je do propadanja mnogih historijskih artefakata. Napori da se uspostavi muzej ostali su nedovršeni, a izbijanje Drugog svjetskog rata potpuno je zaustavilo sve planirane aktivnosti, ostavljajući ideju muzeja nerealiziranom.

U trećem poglavlju, *Aktivnosti na formiranju muzeja nakon Drugog svjetskog rata*, predstavljeno je suočavanje

Islamske zajednice s brojnim izazovima u pokušaju da ponovo pokrene ideju osnivanja muzeja. Obnova institucija i prilagođavanje novim društveno-političkim okolnostima otežali su realizaciju ovog cilja, naročito zbog ograničenih finansijskih resursa i izostanka institucionalne podrške. Iako je Vakufski sabor 1954. godine donio odluku s namjerom osnivanja muzeja, prepreke su bile brojne – od nedostatka adekvatnog prostora do poteškoća u prikupljanju i očuvanju vrijednih eksponata. Razmatrana je mogućnost smještanja muzeja u pojedine tekije, što je ukazivalo na promjene u njihovoj funkciji i percepciji u društvu. Unatoč birokratskim preprekama i ograničenim resursima, ideja muzeja ostala je prisutna, a krajem 20. stoljeća ponovo je dobila na značaju kroz nastojanja da se muzej Islamske zajednice uklopi u okvir Gazi Husrev-begove biblioteke, čime bi se osigurala institucionalna podrška za očuvanje islamske kulturne baštine.

Završno poglavlje, *Ideja muzeja u državi Bosni i Hercegovini*, osvrće se na period nakon sticanja nezavisnosti i nastojanja da se islamska kulturna baština institucionalno zaštiti. Nakon rata i Agresije, Islamska zajednica se posvetila obnovi vjerskih i kulturnih objekata, što je dovelo do osnivanja Centra za islamsku arhitekturu, ključne institucije u očuvanju islamskog graditeljskog naslijeđa. Prvi značajan korak ka formiranju muzejske zbirke bilo je otvaranje Muzeja "Gazi Husrev-beg" 2013. godine u okviru Gazi Husrev-begovog vakufa. Daljnji podsticaj došao je 2017. godine organizacijom simpozija *Islamska umjetnost u Bosni i Hercegovini*, koji je naglasio potrebu za sveobuhvatnim muzejom posvećenim islamskoj umjetnosti i kulturi. U cilju konkretizacije ove ideje, 2021. godine formirana je stručna komisija, u kojoj je učestvovao i Ekrem Tucaković, s jasnim zadatkom da definira smjernice i opravdanost osnivanja takve institucije. Dodatni doprinos podizanju svijesti o značaju islamske baštine dao je i projekat *Pod nebom vedre*

uvjere: islam i Evropa u iskustvu Bosne, koji je ukazao na duboku povezanost islama i evropskog kulturnog prostora. Na osnovu svih ovih inicijativa, Rijaset Islamske zajednice donio je odluku o osnivanju muzeja islamske kulture i umjetnosti, čime je završena dugogodišnja težnja za institucionalizacijom zaštite islamskog naslijeđa u Bosni i Hercegovini. Nakon ovog poglavlja slijedi *Zaključak*, u kojem se sumira značaj muzeja u očuvanju islamske kulturne baštine, te *Prilozi*, koji dodatno obogaćuju sadržaj relevantnim dokumentima.

U trenutku pisanja ovog prikaza svjedoci smo prvih koraka Muzeja islamske kulture i umjetnosti. Nastanak Muzeja "od ideje do realizacije" sveobuhvatno je predstavio Ekrem Tucaković u svojoj knjizi, čineći je nezaobilaznim štivom za sve one koji žele razumjeti važnost ove ideje i njenu ulogu u širem historijsko-društvenom kontekstu.

Haris Dervišević

Analiza ranomekanskijh sura

(Hadiye Ünsal, *Erken Dönem Mekki Surelerin Tahlili*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016)

Analiza ranomekanskijh sura, knjiga doc. dr. Hadiye Ünsal, profesorice tefsira na Univerzitetu za društvene

nauke u Ankari, prerađena je verzija doktorske disertacije koja je 2015. godine dobila nagradu Centra za kur'anska istraživanja u Istanbulu (Kuramer) na osnovu naučnih kriterija kao što su doprinos kur'anskim naukama, sistematska struktura, originalnost, analiza, stil i izvori. Knjiga predstavlja jedan historijsko-analitički pristup razumijevanja kur'anskog teksta. Kako sama autorica ističe, cilj ovog djela je "u svjetlu historije objave i sire otkriti poruke koje nadilaze same riječi i jezička značenja ajeta".

Knjiga kroz svoje stranice nastoji rekonstruisati uvjete u kojima je objava stizala, dajući pritom uvid u osnovne karakteristike arapskog društva sedmog stoljeća – njihov jezik, kulturu, način razmišljanja, društvene vrijednosti, moralna načela, ekonomsku organizaciju i vjerska uvjerenja. Autorica crta historijski okvir u kojem su objavljene prve sure, uvlačeći nas u svijet koji je imao dvosmjerni dijalog s objavom. U tom svijetu objava ne samo da oblikuje društvenu stvarnost, već društvena stvarnost, zauzvrat, također oblikuje objavu. Time se naglašava kako je nemoguće čitati i razumjeti Kur'an bez poznavanja historijskog okvira u kojem se njegov priča oblikovala.

Prvo poglavlje, naslovljeno "Proces objave Kur'ana i njegov poredak", bavi se jednim od temeljnih pitanja klasičnog tefsira – razlikama između mekanskih i medinskih sura, kako u stilu, tako i u sadržaju. Poglavlje također ističe važnost poznavanja hronologije objave, te nam pruža pregled radova ne samo muslimanskih autora, već i orijentalista koji su se bavili hronološkim redoslijedom sura.

Drugo poglavlje, pod naslovom "Prva objava i identifikacija ranih mekanskijh sura", prelazi na analizu i identifikaciju ovih sura. Ovdje pojam *rani period* označava razdoblje od početka objave do Hidžre u Abesiniju, što obuhvata prvih pet godina poslanstva. Autorica se detaljno bavi pitanjem poznatim u tefsiru i hadisima kao "*evvelu mā nuzile*" (ono što je prvo objavljeno), fokusirajući se na tri sure koje se, prema različitim

predanjima, smatraju prvim objavljenim ajetima: prvih nekoliko ajeta sure 'Ale, početni ajeti sure Mudessir, te cijela sura Fatiha. Posebna pažnja posvećena je analiziranju dominantnog mišljenja o suri 'Ale, nakon čega autorica iznosi razloge zbog kojih daje prednost Fatihi kao prvoj objavljenoj suri.

Autorica kroz ovu studiju detaljno razmatra i pobija ustaljene teze, pružajući vlastite argumente za svoje stavove. Ipak, ono što svaki čitatelj može osjetiti čitajući između redova jeste narativ koji nastoji izbjeći dogmatske, senzacionalne i čudesne interpretacije, kao i površnost, banalnost i klišeje u tradicionalnom tumačenju Kur'ana. Ova metoda bježi od *tiranije rivajeta*, oslobađa se *nesreće anahronizma* i izbjegava *zamke ustaljenih pojmova*, tražeći rezultate koje može postići um oslobođen tih okova.

Perspektiva koja je predstavljena u ovoj knjizi naglašava historijsku analizu kur'anskog teksta. Kur'an je prvobitno objavljen u usmenom obliku i u toj formi, predviđajući živi dijalog, bio je poznat prvim primateljima objave. Međutim, proces *istinsaba* – prikupljanja kur'anskog teksta između dvije korice – rezultirao je pojavom tekstocentričnog pristupa, koji je zanemario okolnosti i povode Objave. Ovaj pristup, posebno u tradicijama fikha i kelama, često je svjesno ignorirao kontekst objave kako bi uspostavio normativne doktrine, što predstavlja značajnu prepreku u otkrivanju izvornog i prvobitnog značenja.

Autorica zagovara metodu koja, suprotstavljajući se subjektivnim, neutemeljenim i fragmentiranim interpretacijama, istražuje odnos između Objave i sire (Poslanikovog, a.s., životopisa). Da bi se spriječila percepcija postojanja *mnogostrukih Kur'ana* kroz različite i proizvoljne interpretacije, ona predlaže potragu za izvornim značenjem kroz temeljitu analizu konteksta Objave i historijske pozadine.

U nastavku drugog poglavlja autorica razmatra temu "Identifikacija ranih mekanskijh sura". Pri tome se

oslanja na hronološki redoslijed sura koji je prenio Džabir b. Zejd, te konsultuje savremene tefsire poput onih od Ibn Ašura, Džabirija, Mevdudija i Dervezea, koji su se također bavili ovom temom. Prema autorici, hronologija objave predstavlja preduslov za pravilno razumijevanje Kur'ana. Stoga, prilikom određivanja redoslijeda ranih mekanskih sura posebnu pažnju posvećuje povezanosti između sadržaja sura i Poslanikovog života (sire) i njegove misije. U tom procesu prvo se oslanja na izvore iz sire, tefsira i historije, a zatim primjenjuje metodologiju koja uključuje elemente sadržaja i stila, što su ključni kriteriji na koje orijentalisti obraćaju pažnju.

Zanimljivo je da autorica, kroz analizu ranih mekanskih sura, dotiče i sporedne teme, uključujući proces kanonizacije Buharijevih i Muslimovih zbirki hadisa. Kod razmatranja prve objavljene sure autorica primjećuje da se preferiranje određenih rivajeta češće temelji na tome u kojem su izvoru zabilježeni, nego na njihovom sadržaju ili unutrašnjoj dosljednosti. Konkretno, kriterij *esahhijeta* (autentičnosti) često se svodi na činjenicu da li je određeni rivajet prenio Buharija ili

Muslim (kao što je slučaj s prihvatanjem sure 'Alek kao prve objave).

Autorica također ukazuje na period prije kanonizacije i podsjeća na ključnu ulogu koju je u 7. stoljeću imao Ibnu's-Salah, čije riječi su poznate: "*Zbirke hadisa ova dva muhaddisa (Buharije i Muslima) su, nakon Allahove knjige, najautentičnije knjige.*" Tek nakon ovog perioda prihvaćen je konačan stav o autentičnosti Buharijevih i Muslimovih djela, što je pridonijelo formiranju i učvršćivanju harizme ovih zbirki. Međutim, prema autorici, kriteriji za autentičnost i pouzdanost hadisa, vijesti ili rivajeta ne bi trebali ovisiti o harizmi određenih osoba ili knjiga. Umjesto toga, autentičnost bi trebala biti zasnovana na samom sadržaju rivajeta i njegovoj koherentnosti, a ne samo na tome ko ga je prenio.

Još jedna tema na koju se autorica osvrće, a koju opisuje kao jednu od najvećih nesreća koja je zadesila tefsir, jeste problem anahronizma u tumačenju Kur'ana. Anahronizam ponekad deformiše izvorno značenje i svrhu Kur'ana, a ponekad ih potpuno zamagluje. Primjer za to može se pronaći u savremenim tumačenjima prvih ajeta sure 'Alek, koji se često

interpretiraju kao božanski poziv na bavljenje naukom, što je rezultat tendencije da se Kur'an posmatra kao da je objavljen danas, izvan svog izvornog konteksta.

S tim u vezi, autorica se dotiče još jedne važne teme – univerzalnosti/povijesnosti Kur'ana. Međutim, ona preferira izraz *natpovijesnost* umjesto univerzalnosti i objašnjava: "Iako se u islamskoj tradiciji Kur'an, posebno po svom značenju i poruci, smatra natpovijesnim tekstom, nesumnjivo je da je njegova objava usko povezana s određenim historijskim kontekstom."

Četiri ključne teme na koje autorica ukazuje – kanonizacija Buharije i Muslima, pojava narativa o osjetilnim čudima, anahronizam u tefsiru i univerzalnost Kur'ana – predstavljaju temelje ovog rada koji se oslanja na historijsku analizu i kritički pristup tradiciji. Ova studija se stoga treba čitati kao tekst koji za cilj ima razotkrivanje slojeva tradicije i dogmi koje zaklanjaju Kur'an i čine ga mističnim i teško razumljivim. Kada se ti slojevi uklone i Kur'an pročita u njegovom historijskom kontekstu, otkriva se jasan i razumljiv narativ.

Emina Ćeman-Kiremitci

Upute za autore

Novi Muallim je stručni časopis koji je otvoren autorima koji se bave temama i pitanjima obrazovanja i odgoja u širem i užem smislu. Specifični interes *Muallima* predstavljaju teme, pitanja i problemi islamskog vjerskog obrazovanja i odgoja u predškolskim ustanovama, osnovnim i srednjim školama, vojsci i drugim ustanovama i institucijama. Središnje, područje *Muallimovih* istraživanja i zanimanja predstavlja islamsko obrazovanje i odgoj u okviru vjerske pouke, srednjih vjerskih škola (medresa), islamskih pedagoških fakulteta i Fakulteta islamskih nauka. *Muallim* se bavi i drugim tradicionalnim i savremenim faktorima relevantnim za odgoj i obrazovanje. U svim ovim i drugim područjima *Novi Muallim* prati teorijska i praktična dostignuća i iskustva u svijetu, u našim obrazovnim zavodima i ustanovama i posebno u islamskom svijetu te kod nas, u Islamskoj zajednici, odnosno u radu imama, muallima i nastavnika.

Novi Muallim objavljuje znanstvene i stručne radove koji neposredno ili posredno obrađuju pitanja univerzitetskih teorijskih i primijenjenih disciplina u Bosni i Hercegovini i svijetu.

Novi Muallim prihvata članke koji su izvorne primarne publikacije, znači da prije nisu objavljeni u časopisima. Prethodno objavljivanje na skupovima mora biti naznačeno, a pridonose znanstvenoj zajednici i potvrđeni su od recenzenata.

Objavljivanje

U *Novom Muallimu* se objavljuju radovi koji nisu ranije objavljeni u drugim publikacijama, osim uz posebno odobrenje Redakcije.

Odluku o objavljivanju teksta donosi Redakcija uzimajući u obzir mišljenje recenzenata.

Redakcija nije dužna obrazlagati svoju odluku bilo da se radi o prihvatanju ili odbijanju teksta za objavljivanje. Tekstovi koji ne budu priređeni prema Uputama za autore, bit će vraćeni autorima. Rukopise možete slati na adrese elektronske pošte: muallim@bih.net.ba i nmuallim@rijaset.ba.

Recenzije

U *Novom Muallimu* se objavljuju radovi koji podliježu recenziji. Redakcija časopisa će za svaki rad imenovati dva recenzenata. Oni će pregledati nepotpisan rad i svoje mišljenje dostaviti Redakciji. Mišljenje recenzenata je u principu stav Redakcije. Recenzije ne predstavljaju samo općenitu ocjenu vrijednosti rada, već procjenu tematske podobnosti rada za *Muallim*. Recenzije su internog karaktera. Recenzije radova bit će date na uvid autoru (bez imena recenzenata) kako bi se izbjegli nesporazumi usljed mogućeg različitog razumijevanja obrađivane materije. U slučaju neslaganja konačnu odluku donosi uredništvo.

Karakter radova

Časopis objavljuje:

- a) izvorne naučne članke koji sadrže do sada neobjavljene rezultate istraživanja koja korespondiraju sa osnovnom misijom časopisa;
- b) izlaganje sa naučnog i stručnog skupa, uz uvjet da prethodno nije objavljeno u zborniku radova skupa;

- c) stručne članke koji nude korisne prijedloge za određene struke i pri tome ne moraju obavezno sadržavati izvorna istraživanja autora;
- d) osvrte na zanimljive i korisne publikacije koje su u skladu sa osnovnom misijom časopisa;
- e) prikaze zanimljivih i za struku korisnih studija, zbornika i drugih stručnih publikacija;
- f) korisne priloge iz struke i za struku, a ne moraju predstavljati izvorna istraživanja;
- g) prijevode članaka koji odgovaraju osnovnoj misiji časopisa.

Radovi se kategoriziraju u sljedeće osnovne kategorije:

- izvorni naučni članci;
- izlaganja sa naučnih i stručnih skupova;
- stručni članci;
- osvrsti;
- prikazi;
- prilozi;
- prijevodi

Autor

Na početku rada autor treba da napiše: naučnu titulu, ime i prezime te akademsko zvanje.

Npr: Prof. dr. Mujo Slatina, redovni profesor

Sažetak

Iza naslova rada napiše se sažetak obima od 150 do 200 riječi. Isti tekst će se ponuditi u prijevodu na arapskom i engleskom jeziku na kraju rada. (Prijevode osigurava Redakcija)

Ključne riječi

Nakon sažetka treba navesti ključne riječi u radu.

Obim rada

Rad treba da bude obima između 10.000 i 40.000 znakova računajući i fusnote i literaturu, napomene, uključujući razmak.

Oprema rada

Prilozi trebaju biti pripremljeni u standardnom formatu A4 (jednostruki prored, Times New Roman, veličina slova 12). Valja izbjegavati neuobičajene tipove slova. Bilješke smjestiti na dnu stranice, a ne na kraju teksta.

Rukopis organizirati i numerirati na sljedeći način:

0. stranica: naslov i podnaslov, ime(na) autora, ustanova, adresa (uključujući i email)
1. stranica: naslov i podnaslov, sažetak na jeziku teksta
2. stranica i dalje: glavni dio teksta

Popis literature treba početi na novoj stranici.

Na kraju dodati sve posebne dijelove (crteže, tablice, slike) koje se nije moglo integrirati u tekst. Fotografije koje se prilažu uz tekst, moraju biti uključene unutar rada s potpisom, a elektronskom poštom dostavljeni kao prilozi u formatu .bmp., .jpeg, .tiff, ili psd.

Sve odjeljke i pododjeljke numerirati arapskim brojkama ((1. / 1.1. / 1.1.1.)), izbjegavajući pri tome više od tri nivoa. Za različite nivoe upotrebljavati različite tipove slova:

1. Masnim slovima (Times New Roman)

1.1. Broj masnim slovima, a naslov masnim kosim slovima (Times New Roman)

1.1.1. Broj običnim slovima, a naslov kurzivom (Times New Roman)

Navodi u tekstu se sastoje od prezimena autora i godine objavljivanja rada, te ako je relevantno, broj stranice nakon dvotočke (sve u zagradama), npr. (Karić, 1987) ili

(Džananović, 1993: 10). Ako je autorovo ime u tekstu navoditi na sljedeći način: Nakičević (1973:340) tvrdi...

Kraće navode treba početi i završiti navodnim znakovima (""), a sve dulje navode (više od 40 riječi) treba oblikovati kao poseban odlomak, odvojen praznim retkom od ostatka teksta, uvučeno i manjom veličinom slova (10), bez navodnih znakova. Ispuštene dijelove označiti s po praznim slovima i trimama točkama prije i poslije prekida.

Riječi ili izrazi iz jezika različitog od jezika priloga treba pisati kosim slovima i popratiti prijevodom (označenim jednostrukim navodnim znakovima, npr. *What* "što". Primjere iz jezika za koje se ne koriste latinska slova, transliterirati, osim ako postoji uvjerljiv razlog za zadržavanje originalne grafije.

Primjere treba brojčano označiti koristeći arapske brojke u zagradama te odvojiti od glavnog teksta praznim recima. Grupirati primjere korištenjem malih slova, a u tekstu pozivati se na primjere kao (2), (2a), (2a,b), (2 a-b), ili (2) b.

Primjeri koji nisu uzeti iz jezika na kojem je prilog napisan treba popratiti odgovarajućim glosama (koje prema potrebi daju ekvivalente na jeziku priloga riječ po riječ, ili morfem po morfem), te prijevodom unutar jednostrukih navoda. Početak riječi ili morfema u glosi podesiti prema početku riječi odnosno morfema u primjeru.

Na kraju rukopisa, na posebnoj stranici s naslovom **Literatura**, treba dati potpunu bibliografiju korištene literature.

Bibliografske jedinice trebaju biti poredane abecedom prema prezimenima autora. Radove istog autora složiti hronološkim redom, od ranijih prema novijima, a radove jednog autora objavljene u istoj godini obilježiti malim slovima (npr. 1998a, 1998b).

Ako se navodi više od jednog članka iz iste knjige, treba navesti tu knjigu kao posebnu jedinicu pod imenom urednika, pa u jedinicama za pojedine članke uputiti na cijelu knjigu. Imena autora valja dati u cijelosti, a ne zamjenjivati ih inicijalima, osim ako sam autor obično koristi samo inicijale.

Svaka jedinica treba sadržavati sljedeće elemente, poredane na ovaj način i koristeći sljedeću interpunkciju:

- prezime (prvog autora/ice), ime ili inicijal (odvojene zarezom), ime i prezime drugih autora/ica (odvojene zarezom od drugih imena i prezimena);
- godina objavljivanja u zagradi iza koje slijedi zarez;
- potpun naslov i podnaslov rada, između kojih se stavlja tačka;
- uz članke u časopisima navesti ime časopisa, godište i broj, te nakon zareza brojeve stranica početka i kraja članka;
- uz članke u knjigama: prezime i ime urednika/ice, nakon zareza skraćena ur., naslov knjige, nakon zareza broj stranica početka i kraja članka;
- uz knjige i monografije: izdanje (po potrebi), niz te broj u nizu (po potrebi), mjesto izdavanja, izdavač
- naslove knjiga i časopisa treba pisati kurzivom;
- naslove članaka iz časopisa ili zbornika treba pisati pod navodnim znakovima.

Knjige

Prezime, Ime (2000). *Naslov knjige prema pravopisnim pravilima jezika na kojemu je knjiga objavljena*. Mjesto: Izdavač.

Džananović, Ibrahim (2004) *Primjene šerijatskog porodičnog prava kroz praksu Vrhovnog šerijatskog suda 1914.-1946*. Sarajevo: Fakultet islamskih nauka u Sarajevu.

Šamić, M. (1977). *Kako nastaje naučno djelo*. 4. izd. Sarajevo: Svjetlost.

Spahić, M. i Hamzić, M. (2007). *Društveno-etički pojmovnik*. Sarajevo: Bookline.

Fejzić-Čengić, F., Šuško, Dž., Šeta, Đ., Tahirović, S., Mušinić, E., Dedović, S., Ibrahimović, A. (2010). *Prilozi za istraživanje sociokulturnog položaja žene u BiH: izabrana bibliografija (1900-2010)*. Sarajevo: CEI Nahla.

Schimmel, A. (2004). *Geografija pjesnika*. Preveo sa engleskog jezika Enes Karić. Sarajevo: Bemust.

Prilozi/poglavlja u knjigama/zbornicima

Prezime, Ime (1999). Naslov priloga prema pravopisnim pravilima jezika na kojemu je prilog napisan. Ime, Prezime (ur.): *Naslov knjige prema pravopisnim pravilima jezika na kojemu je knjiga objavljena*. (3. izd.). Mjesto: Izdavač, broj strane.

Džananović, I. (1999). Metodologija. U: F. Karčić, ur. *Primjene šerijatskog porodičnog prava kroz praksu Vrhovnog šerijatskog suda 1914.-1946.*, (3. izd.). Sarajevo: Fakultet islamskih nauka u Sarajevu, 3-56.

Članci u časopisima (nazivi časopisa navode se u cijelosti.)

Prezime, Ime (1999). "Naslov članka prema pravopisnim pravilima jezika na kojemu je prilog napisan". *Naziv časopisa*, godište, broj: broj strane.

Omer Nakičević (2005), "Uloga hadisa u izgradnji islamske ličnosti", *Novi Muallim*, XIII, 53, 23-26.

Neobjavljena (arhivska) građa: pri prvom navođenju pun naziv arhiva, mjesto arhiva, redni broj i naziv fonda, signatura predmeta.

Arhiv BiH, Sarajevo, F. 23, Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, Prezidijalni spisi, br. 317.

ISSN 1512-6560 = NOVI MUJALIM
E-ISSN 2596-3208

